

Hilde Lidén, Marie Louise Seeberg
og Ada Engebriksen

Medfølgende barn i asylmottak - livssituasjon, mestring, tiltak

Hilde Lidén, Marie Louise Seeberg
og Ada Engebrigtsen

Medfølgende barn i asylmottak -
livssituasjon, mestring, tiltak

Institutt for samfunnsforskning
Oslo 2011

© ISF 2011
Rapport 2011:1

Institutt for samfunnsforskning
Munthes gate 31
Postboks 3233 Elisenberg
0208 Oslo
www.samfunnsforskning.no

ISBN (trykt): 978-82-7763-354-1
ISBN (pdf): 978-82-7763-355-8

ISSN: 0333-3671

Innhold

Forord	7
1. Innledning.....	9
2. Barn i asylsystemet – nordisk komparasjon.....	17
3. Asylsøkende barns livssituasjon og mestring – en kunnskapsgjennomgang	25
4. Barns livssituasjon i asylmottak i dag.....	63
5. Fritidsaktiviteter og sosialt nettverk	109
6. Barn og foreldres mestringsstrategier	129
7. Barns mestring og retur.....	145
8. Sammenfattende drøfting og forslag til tiltak	155
Litteratur	167
Sammendrag/abstract.....	173

Forord

Dette arbeidet er gjort på oppdrag av Justisdepartementet og det regjeringsoppnevnte utvalget som vurderer organisering og rammer for tilbudet til personer som søker asyl i Norge (Mottaksutvalget).

Den foreliggende studien har blitt gjennomført i samarbeid med forskningsprosjektet *Fritidsaktiviteter for barn på asylmottak* som også var et oppdrag fra Justisdepartementet og som ble utført parallelt (Seland og Lidén 2011). Lidén har vært prosjektleder for begge oppdragene, mens Idunn Seland har vært prosjektmedarbeider på forskningsprosjektet om fritidsaktiviteter. Hun er medforfatter på kapittel 5 i den foreliggende rapporten, som etter avtale med oppdragsgivere er en oppsummerende framstilling av rapporten *Fritidsaktiviteter for barn på asylmottak*. Idunn Seland har dessuten bidratt vesentlig til spørreskjemaundersøkelsen som ligger til grunn for begge rapportene. En stor takk til hennes innsiktsfulle og nøyaktige arbeid.

Vi vil også uttrykke en stor takk til alle mottaksledere og barneansvarlige som har svart på spørreskjemaundersøkelsen. Dette har resultert i oppdatert kunnskap om de strukturelle rammene for barn på mottak, og om deres synspunkter og vurderinger. Takk også til ansatte, foreldre og helsesøstre ved de to mottakene der vi har gjennomført intervjuer. Deres erfaringsutveksling har bidratt vesentlig til å gi rapporten flere stemmer. Det er forsker Marie Louise Seeberg, NOVA, som utførte disse intervjuene.

Oslo, januar 2011

Hilde Lidén, Marie Louise Seeberg og Ada Engebriksen

Innledning

Situasjonen for medfølgende barn på asylmottak bestemmes både av deres doble status som *asylsøkere* og som *barn* (Cemlyn og Briskman 2003, Engebrigtsen 2003, Seeberg et al. 2009, Vitus og Lidén 2010, UDI 2008). Status som *barn* gir dem likestilte rettigheter med andre barn i Norge når det gjelder skolegang, helsetjenester og barnevern. FNs barnekonvensjons grunnprinsipper om ikke-diskriminering, hensynet til barnet beste og barnets uttalerett skal også gjelde for flyktningbarn med uavklart oppholdstillatelse i landet. Status som medfølgende barn i en asylsøkende familie innebærer særlige bestemmelser om bosted og understøttelse, og definerer familiens sosiale og økonomiske levekår. Følgelig vil de politiske føringene når det gjelder asylpolitikk sette vilkår for asylsøkende barn og familier. Dette gjelder også behandlingen av asylsøknaden, inkludert endringer av regelverk underveis i søknadsbehandling. Perioden preges av stor usikkerhet knyttet til søknadsprosessen og utfallet av denne.

Medfølgende barn i asylmottak befinner seg i en uavklart livssituasjon, der både familiens fortid med oppbrudd og flukterfaringer, mottakets ventetid og en usikker framtid påvirker situasjonen. Familiene som bor på mottak kan ha ulik oppholdsstatus, fra de som nettopp har kommet og venter på svar på søknaden om asyl, familier under Dublin II avtalen som eventuelt skal returneres innen seks måneder til et annet europeisk land der de tidligere har oppholdt seg/søkt asyl, de som har fått oppholdstillatelse og venter på bosetting, og til de som har fått endelig avslag, inkludert de med endelig avslag fra land der Norge ikke har returavtaler og der de midlertidig er «ureturnerbare»¹. Den siste gruppen kan ha bodd på asylmottak i flere år. Barn kan være født i Norge, eller de var små da de kom til landet, mens andre barn har med seg barn-

1. Ureturnerbare er et utbredt, men noe upresist begrep for personer som har endelig avslag i asylsaken, men som ikke kan tvangssendes til hjemlandet. Reelt ureturnerbare er i følge UDIs definisjon bare de som selv ønsker å reise hjem, men hindres i det fordi hjemlandets myndigheter ikke bidrar til å skaffe dem reisedokumenter, ikke anerkjenner dem som borgere, eller på annen måte hindrer dem i å returnere.
<http://www.udi.no/Oversiktsider/Ordliste/>

domserfaringer fra det opprinnelige hjemlandet eller andre land, inklusive et sosialt nettverk og eventuelt skolegang.

Den doble status til asylsøkende barn fører til at tilværelsen deres preges både av en *normalisering* gjennom integrering i lokalsamfunnets barndomsarenaer og velferdstilbud og av en *unntakstilstand* som asylprosessen innebærer. De lever i en overgangsperiode der fremtiden er avhengig av søknadens utfall, og familielivet preges av denne usikkerheten og av foreldrenes begrensede rett til samfunnsdeltakelse som asylsøkere, med et særskilt regelverk som definerer deres levestandard og foreldrenes mulighet for arbeid og opplæring.

Et moment som er trukket fram i flere studier (Lauritsen og Berg, 1999, Seeberg, 2009, Eastmond 2010, Lidén, forthcoming) er at barnas situasjon ikke kan vurderes uavhengig av familiens livsvilkår – og at oppmerksomheten må rettes mot *barnet som del av familien* i tillegg til barns særlige status og deltakelse. Dette perspektivet vil bli ivaretatt i vår vurdering, samtidig som vi vil drøfte hva det innebærer at barn som bor i asylmottak ofte har flere muligheter, tilbud og rettigheter enn det foreldrene har.

Oppdraget

Rapporten er skrevet på oppdrag av Mottaksutvalget, som skal vurdere organisering og rammer for tilbudet til personer som søker asyl i Norge. Deres mandat har innvirket på arbeidets problemstillinger og tilnærming. Justisdepartementet etterspør en kunnskapsstatus med drøfting av tiltak som kan ivareta og styrke mestringsevnen til asylsøkere som er medfølgende barn, det vil si personer under 18 år som bor i asylmottak sammen med sine foreldre eller andre foresatte. Hovedmålet med oppdraget er å undersøke situasjonen, og å vurdere hvordan tiltak bør innrettes for disse barna.

I spesifiseringen av oppdraget legges det opp til en tredelt studie: a) En *kunnskapsgjennomgang* der det redegjøres for eksisterende forskningsfunn og anbefalinger når det gjelder medfølgende barn på asylmottak. Vi har valgt å ha en hovedsaklig norsk og nordisk tilnærming. Det etterspørres dessuten om relevant forskning på barn i andre livssituasjoner som har likhetspunkter med og som kan være relevant for å forstå asylsøkerbarnas situasjon. Litteraturgjennomgangen skal identifisere problemstillinger der det er behov for mer kunnskap. b) *Praksis*: Redegjøre og vurdere dagens tiltak og praksis innenfor mottakstilbud. Her vil vi også vurdere hva som er situasjonen for ulike kategorier barn: både de som venter på svar og de med endelig avslag, men er ureturnerbare eller ikke har returnert. c) *Analyse med vurdering og anbefalinger* om hvordan tilbudet til medfølgende barn bør innrettes.

Vår tilnærming og sentrale begreper

En framstilling av barns livssituasjon på mottak nødvendigvis gjør en refleksjon over det særlige med barn og barndom i en migrasjons- og flyktningkontekst. Innledningsvis vil vi presentere noen utgangspunkt vi har for våre vurderinger om livssituasjonen og gode tiltak.

Barndom er en formativ periode som legger grunnlaget for individets framtidige deltakelse i samfunnet, og er dermed uløselig knyttet til et endrings- og framtidsperspektiv (James og Prout 1997). Dermed blir betydning av læringsomgivelser, inklusive skolegang, avgjørende, også i unormale livssituasjoner som krig og flukt. Når viktige barneår foregår i en vente- og unntakstilstand, med en usikker framtid, vil dette imidlertid prege både barnets tilknytning til andre barn og voksne, deres læringsomgivelser og foreldres omsorgsevne.

Barns utvikling er et sentralt begrep i denne sammenhengen. Vi legger til grunn en forståelse en fasebestemt utviklingspsykologisk tilnærming ikke kan brukes ureflektert på barns utvikling uavhengig av deres sosiale og kulturelle kontekster. De implisitte standardene i utviklingsteorier kan føre til at erfaringer fra krig og konflikter betraktes som dysfunksjonelle i stedet for en særlig utgangspunkt for utvikling (se Boyden og de Berry 2004: xvi). Videre oppfatter vi barn som «handlende aktører» i eget liv. Forståelse av barn som først og fremst sårbare og avhengige individer har i de senere år blitt utfordret. Nyere barndomssosiologiske studier har påpekt hvordan barn også er handlende og meningssøkende personer, men under rammebetingelser som de har begrenset innflytelse over. Dette krever et dobbelt blick på barns livssituasjon: hvordan de selv forstår, deltar i, men samtidig er prisgitt voksnes bestemmelser og handlinger. Barn betraktes som del av familien, men posisjonen de har i familien vil være bestemt av bl.a. barnets kjønn, alder og plassering i søskenrekken. En del barn har erfaringer fra en sosialiseringsspraksis der de inngår i omsorgskjeder hvor de både er mottakere og utøvere av omsorg.

Et annet aspekt vi vil peke på er at migrasjon innebærer en *transformativ periode*, hvor flere sosiale posisjoner, kulturelle tradisjoner og forståelser kan ha gjennomslagskraft på én og samme tid. Foreldre bærer med seg forståelser av egen barndom og erfaringer fra det å være foreldre, samtidig som de tilegner seg nye forventninger og tilpasser seg endrede rammer for foreldrerollen og egne barns hverdag på et asylmottak. Dette kan være en utfordrende, samtidig som det er en orientering mot en ny og etterlengtet framtid. For barn behøver ikke de ulike forventningene nødvendigvis innebære uforenlige motsetninger, men kan utfylle og reflektere deres sammensatte tilpasninger og erfaringer. Et vesentlig moment her er hva slags anerkjennelse og tilhørighet de gis innenfor ulike fellesskap, og hva slags opplevelser de eventuelt får av avvisninger og sanksjoner.

Asylsøkende barns anerkjennelse og tilhørighet henger bl.a. sammen med deres formelle status og hva slags velferdstilbud og sosial deltakelse de har rett til. Internasjonale konvensjoner og diskurser om menneskerettigheter bru-

kes aktivt for å legitimere politikk og regelverk overfor asylsøkere. FNs konvensjon for barns rettigheter har bl.a. blitt brukt av interesseorganisasjoner for å argumentere for at mottaksbarn skal gis likestilte velferdstjenester som utdanning, helsetjeneste, barnevern, noe som har ført til at deres status som asylsøkere er mindre avgjørende for samfunnsdeltakelsen i Norge enn hva som er situasjonen for deres foreldre, eller sammenlignet med f.eks. mottaksbarn i Danmark (se Vitus og Lidén 2010).

Helseaspektet vil stå sentralt i vår rapport, og da forstått i bred forstand som helse knyttet til livskvalitet. Dette er et vesentlig perspektiv når vi skal identifisere gode tiltak så vel som risikofaktorer for mottaksbarn. Mye faglitteratur om flyktninger handler om psykososiale forhold og håndtering av traumer (se kapittel 3) som forankrer forskning i et psykologisk forskningsfelt hvor diagnostisering er sentralt. Vi vil se at det også finnes kritiske studier til en slik tilnærming.

Politisk handling for å bedre barns livssituasjon i asylmottak har blitt motivert ut fra rapporter om den psykiske helsetilstanden til barn. For eksempel fikk utmattelsessyndromet som omfattet mange barn i asylsøkende familier i Sverige på begynnelsen av dette århundret, betydning for endringer i asylpolitikken i Sverige. I denne tiden ble det også utarbeidet en interdepartemental rapport om den psykiske helse for barn i norske asylmottak (KRD 2005). Det er imidlertid et kjennetegn ved både den politiske og faglige diskursen om barn i asylsøkende familier at oppmerksomheten er rettet mot hvordan barn håndterer livssituasjon når de bor på et asylmottak. Mindre oppmerksomhet og kunnskap er rettet mot erfaringer som barn eventuelt har fra å være del av et transnasjonalt nettverk og fra oppvekst i konfliktområder og under flukt.

I vår rapport er *mestringsbegrepet* sentralt: vi spør etter hva som bidrar til at barn klarer seg når de utsettes for vanskelige opplevelser og utfordringer. Vi forstår barns sosiale, språklige og faglige kompetanse, samt deres sosiale nettverk som vesentlig for å forstå hvordan barn greier seg i vanskelig livssituasjon. Videre finner vi *resiliensbegrepet* nyttig. Resiliens kan forstås som en persons motstandskraft, det vil si en evne til å hente seg inn og mestre vanskeligheter (Rutter 2000). Resiliensbegrepet er brukt av flere forskere for å forstå livssituasjonen til flyktningbarn (Bjørnberg 2010, Førde 2007). Det vises bl.a. til beskyttende faktorer i en asylsituasjon som det å kunne planlegge framtiden, få støtte fra viktige personer, evne til selvstendighet og evne til å skape en framtid på kort og lengre sikt. Resiliens viser dermed både til individuelle faktorer, kvaliteten ved relasjoner og til de sosiale omgivelsene.

Strukturelle rammebetingelser for barns og familiers livssituasjon på asylmottak omfatter ulike samfunnsnivåer. På et overordnet nivå inngår bl.a. nasjonal og internasjonal politikk og lovgivning. Et annet nivå omfatter ulike samfunnsinstitusjoner, som f.eks. skole, barnevern, samt asylmottak. Daglige relasjoner foregår på et individnivå. Det finnes flere teoretiske tilnærminger som er opptatt av hvordan disse nivåene står i forhold til hverandre, for ek-

sempel har en helhetlig tilnærming inspirert av økologisk systemteori (se f.eks. Bronfenbrenner 1979, Hamilton og Moore 2004) en slik tilnærming der det skilles mellom et makro-, meso- og mikronivå. Også vårt fokus vil ha en slik relasjonell tilnærming både innen og mellom ulike nivåer. Det er gjennom samhandling med et rikt repertoar av personer i ulike posisjoner at barn tilegner seg kunnskap og lærer seg å mestre de utfordringene de stilles ovenfor.

Metodisk tilnærming og datagrunnlag

Vi har benyttet flere metodiske tilnærminger for å hente inn kunnskap og data til denne studien.

Syntetisering av eksisterende kunnskap

I forbindelse med kunnskapsgjennomgangen *Innvandring og flukt til Norge* (Brekke, Aarset og Lidén 2010) ble det gjort et litteratursøk som dekket områder som asylsøkende barn og familier, enslige mindreårige asylsøkere, organisering av mottak og andre relevante tema som asylsøkeres rettsstilling, asylsøkende barn og helse. Vi har lagt til grunn dette arbeidet, samt et oppdaterende litteratursøk der vi inkluderer nordiske studier.

I litteraturgjennomgangen har vi lagt vekt på hovedsaklig nordiske studier som beskriver vilkår for barns sosiale deltakelse, nettverk og mestring. Vi har også hentet inn kunnskap om barn fra studier av barnefattigdom og av «løvetannbarn» hvor *resilience*-perspektivet har vært benyttet, for å vise til barns mestring under sammenlignbare livsvilkår.

Empirisk undersøkelse av barns livssituasjon på asylmottak i Norge

De fleste studiene vi har gjennomgått er kvalitative studier som omfatter et begrenset antall mottak og kommuner. Vi har derfor gjennomført en kartlegging av situasjonen for medfølgende barn på mottak, gjennom en surveyundersøkelse til alle statlige mottak hvor barnefamilier bor under asylsøkerprosessen, altså ikke transittmottak. Vi benyttet et online Questback spørreskjema hvor vi ba mottaksleder/barneansvarlig besvare hvordan mottaket organiserer boforhold, lokaliteter avsatt til barn, hvordan de benytter barnefaglige ressurser, samt tiltak rettet mot barn (bruk og finansiering av barnehageplasser, barnebase, fritidstilbud) og foreldre (foreldregruppe, tiltak for barn og foreldre). Videre ba vi dem beskrive kommunens organisering av skoletilbud, helsetjeneste og barnevernets tiltak overfor barn i mottaket.

En styrke ved undersøkelsen er at den har gått til alle mottak og inkluderer et vidt spekter av barns livssituasjon. Vi må imidlertid være klar over at fram-

stillingen baserer seg på mottakets kunnskap og vurderinger. Noen spørsmål tar ikke høyde for variasjoner i barns situasjon. Noen spørsmål har de bare annenhånds kjennskap til det vi spør om. Mottaket kan i noen spørsmål også være interessert i å framstille situasjonen best mulig. På tross av disse metodiske svakhetene mener vi at undersøkelsen bidrar med viktig kunnskap.

Vi har fått inn svar fra 83 ordinære mottak, en svarprosent på 74 prosent². Mottaksleder har besvart 70 prosent av svarene, mens barneansvarlig har deltatt i 48 prosent av svarene, noe som tilsier at i omlag en femtedel av svarene har de samarbeidet. Det er god spredning mellom godt etablerte mottak og nyopprettede mottak. 60 prosent oppgir at de er desentraliserte mottak, mens 53 prosent oppgir at de er sentraliserte (at beboerne bor på et avgrenset mottaksområde). Det er altså noen som har begge typer mottak, dvs. desentraliserte boenheter i tillegg til et sentralisert mottak.

Svarene dekker alle regioner (Region Nord: 20, Region Midt-Norge: 13, Region Vest: 15, Region Sør: 11, Region Indre Østland: 19, Region Oslo: 4). Når det gjelder driftsoperatører oppgir 62 prosent at de er drevet av en privat bedrift som driver flere mottak, 12 prosent er drevet av en privat bedrift som bare driver ett mottak, 17 prosent er kommunalt drevet, mens 9 prosent er drevet av en (og samme) frivillig organisasjon.

Omlag tre fjerdedeler av mottakene oppgir at de har mellom 100 og 200 beboere. En av ti mottak har i dag færre enn hundre beboere. Det største mottaket i vår undersøkelse har 350 beboere. I alt bor det 2624 barn under 18 år på mottakene vi har dekket, av disse er 1250 barn under skolealder. 242 barn har bodd på mottakene i mer enn 3 år.

Kartleggingsstudien er gjort i samarbeid med et parallelt forskningsprosjekt som har til formål å kartlegge tilbudet om fritidsaktiviteter for barn og unge i mottak. Denne undersøkelsen omfatter også mottak med enslige mindreårige (se Seland og Lidén 2011). Kapittel 5 i den foreliggende rapporten er et kapittel basert på det felles datamaterialet.

2. En del mottak legges ned i løpet av høsten, og flere av disse har ikke svart.

Intervjuundersøkelse

Vi har gjennomført intervjuer med mottaksledere, barneansvarlige og helse-søstre ved to mottak – ett nyere, desentralisert og ett vel etablert, sentralisert mottak. Disse intervjuene ble gjennomført i form av ett gruppeintervju på hvert mottak, i tillegg til supplerende telefonsamtaler i for- og etterkant.

På de samme to mottakene har vi intervjuet beboere. Vi har gjennomført intervjuer med foreldre i til sammen seks familier: en enslig mor til småbarn, en enslig far til stort barn, en gift mor til ungdom, og tre foreldrepår med barn i alderen 1-10 år. Familiene representerte dessuten stor spredning i oppholdstid, status og opprinnelsesland. Det ble benyttet tolk overfor fire av familiene. To av familiene ble av praktiske grunner intervjuet sammen og samtykket i dette, mens de andre ble intervjuet hver for seg.

Alle familiene og de ansatte fikk skriftlig og muntlig informasjon om intervjuene, hensikten med dem og hvordan de ville bli anvendt, i samsvar med anbefalinger fra NSD personvernombudet. Alle har gitt sitt informerte samtykke til å delta. Intervjudataene som presenteres videre i rapporten er anonymisert.

Alle intervjuene var halvstrukturerte, kvalitative intervjuer der hensikten var å få best mulig tilgang til informantenes synspunkter på og erfaringer med praksis i mottakene når det gjelder forhold som er viktige for mestringsevnen til gutter og jenter i forskjellig alder. Slik ønsket vi å få innsikter om praksis og erfaringer som et verdifullt supplement til survey-dataene. Vi anvendte intervjuguider med utgangspunkt i vår operasjonalisering av mestringsbegrepet (vedlegg).

I tillegg har vi lagt til grunn data fra intervjuer gjort ved to mottak/lokalsamfunn i 2007 og 2008 der ansatte, foreldre, barn samt lokale kontaktpersoner på barnehage, skole, barnevern og helsetjeneste ble intervjuet (Lidén forthcoming). Vi har også dratt veksler på undersøkelse gjort på oppdrag av UDI om returforberedende arbeid med barnefamilier på asylmottak (Winsvold og Engebriksen 2011).

Barn i asylsystemet – nordisk komparasjon

I dette kapitlet vil vi presentere kort asylsystemene i Norge, Sverige og Danmark, med utgangspunkt i barnas ståsted. Hensikten er å vise tre ulike modeller for tilrettelegging av tilværelsen for barn under asylprosessen. Denne bakgrunnsinformasjon vil være nødvendig for de studiene vi presenterer i kunnskapsgjennomgangen, hvor vi har inkludert flere studier fra de andre nordiske landene. Disse studiene vil nødvendigvis legge de særskilte strukturelle rammene som asylsystemet setter når de vurderer situasjonen til barn i denne perioden. De tre modellene er også interessante når det gjelder diskusjonen om organisering av barnas tilværelse, hvor Sverige kan sies å representere en integrasjonsmodell, Danmark har en separasjonsmodell, mens Norge plasserer seg på mange måter imellom disse to ytterpunktene. Disse modellene vil vi komme tilbake til i den avsluttende diskusjonen.

Innledningsvis i dette kapitlet vil vi også drøfte hvordan FNs barnekonvensjon har blitt implementert og benyttet i utformingen av asylsystemet i de tre nordiske landene.

Norge har implementert FNs barnekonvensjon i Menneskerettsloven av 1999, og gjennom dette skal den ha forrang i tilfeller der den kommer i konflikt med norsk lovverk. Det vises til barnekonvensjonen i flere paragrafer i den nye utlendingsloven, og i og utlendingsforskriften. FNs barnekonvensjon brukes også som en referanse, ikke minst av frivillige organisasjoner, men også av myndighetene i diskusjoner om asylpolitikken, og da særlig med henvisning til de tre hovedprinsippene: ikke-diskriminering (artikkel 2), barnets beste (artikkel 3) og barnets rett til å bli hørt (artikkel 12).

I Sverige er FNs barnekonvensjon inntatt i utlendingsloven, bl.a. har barns uttalerett vært nedfelt i den svenske utlendingsloven siden 1997. Det har lenge vært en pågående diskusjon om å ivareta barnerettighetsperspektivet ved utformingen av asylsystemet i Sverige (Schiratzki 2005, Ollson 2007, Nilsson 2007, Lundberg 2009, Andersson, Björnberg, Eastmond 2010).

I Danmark framstår ikke FNs barnekonvensjon som et vesentlig dokument når det gjelder utforming av asylsøkerbarns rettigheter. Den er ikke inkludert eller henvist til i utlendingsloven og heller ikke brukt aktivt av frivillige organisasjoner eller myndigheter i politikktutformingen når det gjelder asylsøkere.

Praksis når det gjelder Barnekonvensjonens art. 12

I Norge har implementeringen av FNs barnekonvensjon i norsk lovgivning ført til en styrket praksis med å høre barn med referanse til BK artikkel 12. Dette gjelder også utlendingssaker. Tilsvarende annet lovverk om barns medbestemmelse får alle barn fra de er 7 år tilbud om en barnesamtale med saksbehandleren i UDI som har ansvar for familiens asylsøknad. UDI har et selvstendig ansvar for å belyse saken til et barn tilstrekkelig, dette gjelder også å innhente uttalelser fra andre instanser som helsevesenet eller barnevern. Samtalen skal være mindre formell enn asylintervjuet (Lidén, Rusten og Aarset 2008). Hensikten er at den skal belyse eventuelle hendelser eller forhold som er av betydning for saken, hvordan barnet oppfatter situasjonen som asylsøker og perspektiver på framtiden. Samtalen skal ikke brukes for å kontrollere foreldrenes historie, og om barnet kommer med opplysninger som går mot foreldrenes framstilling, skal de skifte tema umiddelbart. I 2010 kom en nytt rundskriv for gjennomføringen av barnesamtalen.

Sverige har praktisert en barnesamtale med medfølgende barn i asylsøkende familier lenge, men siden 2003 er dette gjort mer systematisk da det ble laget en egen intervjuguide for samtaler med barn. Det er egne saksbehandlere, *barnhandleggare*, som gjennomfører barnesamtale, samt asylintervju med enslig mindreårige asylsøkere, og som har kontakt med dem under asylsøkerprosessen (se Ottosen 2010, Nilsson 2007, Lundberg 2009, se også Lidén et al 2008:105).

I Danmark, i tråd med Dansk utlendingslov, intervjuer ikke barn individuelt i forbindelse med asylprosessen. Høring av barn i forvaltningsaker, i tråd med FNs barnekonvensjon, har ikke vært diskutert i tilknytning til implementering av FNs barnekonvensjon i dansk lov, selv om den har indirekte har funnet sin vei inn i saker som gjelder sosiale foranstaltninger. F. eks. er sosialarbeidere pålagt å snakke med barn i saker som innebærer vesentlig inngrep i familien (f.eks. ved plassering utenfor hjemmet) en forventning som ifølge Egelund (2003:42) sjeldent følges opp.

De norske asylsystem

Når en asylsøker ankommer Norge skal denne registrere seg hos Politiets utlendingsenhet i Oslo umiddelbart etter ankomst. Asylintervjuet gjennomføres i løpet av de første ukene etter ankomst. Informasjon om asylsøkernes rettigheter og asylintervjuet blir gitt av NOAS. Det gis også informasjon som er rettet mot barna, og det orienteres da også om en barnesamtale som UDI har med medfølgende barn i sammenheng med foreldrenes asylintervju. Det er opp til barnet og deres foreldre å benytte seg av dette tilbudet. Barnesamtalen gjennomføres av samme saksbehandler som intervjuer foreldrene. I praksis er det langt fra alle barn som har en barnesamtale, selv om alle får tilbud om

dette, og barns uttalelser er sjeldent referert til i begrunnelsen for vedtaket i familiens asylsak (Lidén et al. 2008).

Som asylsøker gis tilbud om opphold i asylmottak. Asylmottak er differensiert i henhold til hvilken fase i asylprosedyren søkeren er i, og etter søkerens behov. Mottakssystemet består av transittmottak, ordinære mottak, omsorgs-sentra for enslige mindreårige under 15 år, mottak for enslige mindreårige asylsøkere over 15 år, forsterkede avdelinger for beboere med behov for særskilt oppfølging, og inntil 2010 også ventemottak. Barnefamilier med endelig avslag på søknad om asyl har fortsatt et innkvarteringstilbud i ordinære mottak inntil retur. En innledende helseundersøkelse og asylintervju foregår mens søkerne bor i transittmottak, etter dette tilbys de plass i ordinære mottak. Mottakene skal ha en nøktern standard, og de skal være lokalisert over hele landet. Mens de bor på mottaket deltar voksne beboere i et obligatorisk informasjonsprogram, får norskundervisning (250 timer) og tilbys aktiviteter.

UDI er oppdragsgiver for driftsoperatørene, og etablering av asylmottak skjer etter lov og forskrift om offentlige anskaffelser. I august 2010 var det 150 mottak i 128 kommuner, men på grunn av lavere ankomsttall er det flere mottak som avvikles i løpet av høsten 2010. UDI har ansvar for å føre tilsyn med at driftsoperatørene driver mottakene i henhold til gitte retningslinjer. Tilsyn gjennomføres hvert år.

Den største andelen driftsoperatører er private bedrifter som driver flere mottak (Hero, Fossnes AS, Landlord, Norsk mottaksdrift mfl.). I tillegg er det også en del private bedrifter som driver bare ett mottak. Kommuner er driftsoperatører i en del tilfeller, samt to frivillige organisasjoner: Norsk Folkehjelp med 10 mottak, og Stiftelsen Sana med tre mottak. Størrelsen på mottakene, samt belegningen varierer. I vår undersøkelse varierte belegget fra 20 til 350 beboere, men de fleste mottak hadde mellom 100 – 200 beboere. De ordinære mottakene er organisert enten sentraliserte mottak, desentraliserte eller en kombinasjon av dette. Omlag halvparten av asylsøkerne bor i dag i desentraliserte boliger, for barnefamilienes del innebærer dette stort sett egne leiligheter i ordinært boligområde (Søholt og Holm 2010).

Staten har ansvar for utgiftene til asylsøkere og overføringer fastsettes i det årlige statsbudsjett. Vertskommunetilskuddet skal dekke kommunens gjennomsnittlige utgifter til helse, barnevern, tolk og administrasjon i forbindelse med drift av mottak i kommunen³. For 2011 vil grunnsats per kommune som har et asylmottak være kr. 434 700 kroner, mens sats per ordinære mottaksplass er kr 4 660 kroner. Når det gjelder utdanningstilbud, finnes det en egen tilskuddsordning for opplæring av unge asylsøkere og barn av asylsøkere i

3. Fra 2011 er det foreslått at tilskuddet til plass i barnehage for asylsøkerbarn i alderen fire til fem år inngår i vertskommunetilskuddet i stedet for at denne forvaltes av UDI. Satsen her er foreslått til å være kr 9 810 kroner per barn per måned, som inkluderer foreldrebetaling.

statlige asylmottak. Satsen er i 2011 sett til 70 978 kroner per barn per skoleår. Tilskuddet betales etterskuddsvis ut fra tallet på elever i opplæringen.

Beboere i asylmottak mottar økonomiske ytelser til livsopphold som utbetales av mottaket. Disse differensieres i henhold til status i asylsøknaden, familiesituasjon og om det er selvhushold eller kantine på mottaket.

Det er avsatt egne driftsmidler til barnerelaterte oppgaver. I tillegg er det avsatt egne aktivitetsmidler til barn og unge som UDI sentralt UDIs regionskontor fordeler.

I Norge stadfester Opplæringslova av 1998 at alle barn som oppholder seg i landet ut over 3 måneder har lik rett til utdanning, uavhengig av deres oppholdsstatus. Barn under 16 år meldes inn på vanlig grunnskole umiddelbart etter de ankommer asylmottaket. Vår undersøkelse viser at de fleste barn i grunnskolealder går i ordinær klasse eller kombinert innføringsklasse og ordinær klasse. Noen kommuner samler nyankomne elever på egne innføringsklasser, mens andre har egne innføringsklasser på enkelte lokalskoler. For de over 16 år spriker tilbudet. I en del fylker gis elevene ordinært skoletilbud i videregående skoler, eller eventuelt i en innføringsklasse. Andre steder gis denne aldersgruppen undervisning tilsvarende voksne asylsøkere i regi av voksenopplæringen.

Asylsøkende barn omfattes i dag ikke av retten til barnehageplass. Barn på asylmottak fra to år til grunnskolealder skal ha et eget tilrettelagt tilbud i barnebase i mottaket eller barnehage. Tilbudet skal utgjøre minimum tre timer per dag. Fire- og femåringer skal som hovedregel ha tilbud om plass i ordinær barnehage. UDI dekker utgiftene til halv barnehageplass for disse. Vår undersøkelse viser en tendens til at mottak prioriterer å gi barnehageplass også til de yngste barna, i stedet for et tilbud i barnebase.

Alle mottaksbarn har rett til fastlege og helsestasjon for barn, skolehelse-tjeneste. Det er opp til kommunen å organisere helsetilbudet til de som bor på asylmottak.

Det svenske asylsystemet

En asylsøker kan lever sin søknad til en av Migrationsverkets enheter som finnes i Stockholm, Göteborg og Malmö. I 2006 ble de innført en ny prosess- og instansordning der asylsøkeren får oppnevnt en advokat og får juridisk bistand ved innlevering av sin asylsøknad. Ikke alle innkalles til asylintervju, bare hvis Migrationsverket finner den innleverte søknaden utilstrekkelig. Barn gjennomfører en barnesamtale med en egen saksbehandler som har ansvar for å følge opp barn i familier.

Det svenske asylsystemet skiller seg fra det norske ved at asylsøkere bor i ordinær bolig i bostedsområder under asylsøkerprosessen. Mens staten har det overgripende ansvaret for mottak av asylsøkere, er det kommunene som er gitt de viktigste praktiske oppgavene når det gjelder å inkludere dem i eksisterende velferdstilbud. Siden 1994 har asylsøkere hatt mulighet for selv å velge hvor de vil bosette seg mens de venter på å få asylsøknaden behandlet. En stor andel asylsøkere foretrekker denne muligheten, og bosetter seg ofte hos eller i nærheten av slektninger og venner⁴. For de familiene som ikke finner et bosted selv, ordnes dette gjennom et samarbeid mellom Migrationsverket og kommuner som har sagt seg villig til å motta asylsøkere. Tilsvarende ordning er det også for enslige mindreårige asylsøkere.

Som bosatte i en kommune har asylsøkere tilgang til grunnleggende regulerte kommunale tjenester som førskole, skole og helsetjeneste. Formidling av regelverk og systemforståelse er avgjørende for at familiene skal kunne benytte seg av disse tjenestene. Dette ligger dels på de ordinære tjenesteinstanser og dels på saksbehandlere i Migrationsverket, inklusive egne *barnhandleggare*. I 2007 ble det utarbeidet retningslinjer for mottak av asylsøkende barn i familier, for å sikre en enhetlig behandling og at prinsippene i FNs barnekonvensjon følges opp (Migrationsverket 2007).

Fortsatt er det flere særordninger, ved siden av regulære støtteordningene som dominerer tilbudet til de voksne. Migrationsverket har ansvar for å aktivisere voksne asylsøkere, bl.a. ved å gi språkundervisning. Det rapporteres om at aktivitetsnivået blant asylsøkere er lavt. Få asylsøkere benytter seg av retten de har til å arbeide på det regulære arbeidsmarkedet. En knapp fjerdedel av dem som tilbys språkopplæring deltar (SOU 2009). Asylsøkere har i Sverige samme plikt til å forsørge seg som andre borgere. Ideen er også at ventetiden skal fylles med meningsfull sysselsetting fordi den vil forberede asylsøkerne på en tilværelse uavhengig av om utfallet av søknaden blir en framtid i Sverige eller avslag og retur. Passiviteten blir derfor betraktet som et problem i forhold til denne målsettingen. Særlig storbykommunene rapporterer at de ikke har tilstrekkelig kontakt med denne gruppen. En del flytter ofte bosted

4. I oktober 2010 var andelen med eget boende 46 prosent. Andelen var høyest i 2008, da valgte 56 prosent av asylsøkerne en slik bosettingsform.

bl.a. på grunn av trangboddhet hos slektninger. Egen bosetting (EBO) har dessuten ført til en konsentrasjon av asylsøkere i noen større byer og kommuner, f.eks. bor 30 prosent av asylsøkerne i fem kommuner: Stockholm, Göteborg, Malmö, Södertälje, og Botkyrka (EU notat).

Barn starter i barnehage/skole når de bosettes i en kommune. Skoletilbudet er det samme som for andre nyankomne elever fra utlandet. De kan enten plasseres i en innføringsskole, eller mest brukt, innføringsklasse på lokalskolen.

Økonomisk bistand utbetales gjennom kommunale tjenester slik de er for andre beboere. Staten har kostnadsansvaret for asylsøkere, og kommunene får refundert sine utgifter.

Frivillige organisasjoner er tenkt å utfylle det offentlige tilbudet, især når det gjelder å gjøre en innsats på psykososiale områder.

Det danske asylsystemet

I Danmark bor de fleste asylsøkere i asylmottak⁵ under søknadsprosessen eller i utreisесenter når de har fått endelig avslag. I 2009 hadde Danmark åtte oppholdscentre der asylsøkere bor mens søknadene behandles. I tillegg har de egne mottak for ankomstperioden, for enslige mindreårige asylsøkere, et kvinnecenter og ett for forsterket mottak for søkere med helseproblemer. Alle sentrene med unntak av ett drives av Danmarks Røde Kors. Familiene i oppholdscentrene bor i små toroms leiligheter på ca 20 kvadratmeter, noen med eget kjøkken og bad (Christensen og Andersen 2006). Barn mellom to og seks år har et barnehagetilbud på asylsenteret⁶. Pedagogene arbeider ut fra en særlig pedagogisk modell som er utviklet spesielt til flyktningbarn. STROF-modellen hjelper til å skape struktur og forutsigbarhet i barnas liv, noe som skal være en motvekt til den utrygghet som preger deres dagligliv forøvrig (se Montgomery 2000 for presentasjon av STROF-modellen). Dansk er barnas felles språk i barnehagen. Den danske utlendingsloven (§ 42 g) av 8. juli 2008 gir myndighetene pålegg om å gi et skoletilbud til asylsøkende barn i atskilte utdanningsenheter og i noen tilfeller i den ordinære kommunale skolen. Asylbarn mellom 7 og 16 år får undervisning i Dansk Røde Kors' egen skole for asylbarn eller på en lokal folkeskole. Undervisningstilbudet i skolen for asylsøkende barn tilsvarer fag og timetall som tospråklige barn får som innføringstilbud i en dansk folkeskole, men dette utgjør færre undervisningstimer enn ordinær læreplan. Det meste av undervisningen foregår på dansk, enkelte

5. I Danmark kalles disse asylcentre. I visse tilfeller gis det tillatelse til privat innkvartering, men da uten at de gis økonomisk ytelse. Ca 5 prosent av asylsøkerne bor integrert i lokalsamfunn, men barn har skole på asylmottaket og økonomisk understøttelse utbetales også via mottaket.

6. Ca 85 prosent av barna deltar (<http://drk.dk/roede+kors+i+danmark/asyl/asylcentre>)

barn tilbys opplæring på eget morsmål. Asylsøkende barn har ingen rett til å ta eksamen eller få vitnemål (Vitus og Lidén 2010). De fleste asylmottakene har fritidsklubber, som ligner danske fritidshjem eller skolefritidsordninger. Asylsøkerbarn har samme rett til helsetjenester som andre barn, men asylsøkerne har ikke direkte adgang til den danske helsetjenesten, og får helsetilbudet gjennom Dansk Røde Kors asylavdeling.

Voksne har ikke rett til å ta lønnet arbeid, men kan delta i eventuelle tilbud om arbeidstrening. Asylansøkerne som har fylt 18 år, og som ikke har fått avslag på sin søknad, deltar i undervisning på eller i tilknytning til asylmottaket i gjennomsnittlig 10 timer i uken.

Tabell 2.1 Mottakssystem og tilbud til medfølgende barn og unge i Norge, Sverige og Danmark.

	Norge	Sverige	Danmark
Antall asylsøkere 2010	Beboere i asylmottak 16 868	Asylsøknader * 29 600	Beboere i asylmottak** 4 400
Medfølgende barn som er asylsøkere i 2010	Barn i asylmottak 3 665	Asylsøknader fra barn * 9 800	Barn i asylmottak 1 220
Mottakssystem	Barnefamilier bor i ordinære asylmottak mens asylsøknaden er under behandling, og mens de venter på bosetting i en kommune eller på å returnere ved negativt vedtak	Bosetter seg direkte i en kommune. Kan selv velge å finne bosted (EBO)	Bor i asylmottak mens asylsøknaden er under behandling og i retursentre ved endelig avslag
Antall mottak	135	-	20
Tilbud barn under skolealder	2-4 åringer: barnehage/ barnebase 4-5 åringer i ordinær barnehage	Ordinære førskoletilbud	Egen barnehage på asylmottaket for 2-6 åringer
Skoletilbud til barn i grunnskolealder	Ordinær skole/ innføringsklasser/-skoler	Ordinær skole/ innføringsklasser/-skoler	Egne skoler for asylsøkende barn. Enkelte barn går i lokal folkeskole. Ingen eksamensrett
Fritidsaktiviteter	Både mottaksbaserte aktiviteter og ordinære fritidsaktiviteter i lokalsamfunn	Fritidsaktiviteter i lokalsamfunn	Egne etter skoletidstilbud/fritidsklubber på mottak

* Gjelder asylsøknader innlevert i 2010

**pr. 1. nov. 2010

Asylsøkende barns livssituasjon og mestring – en kunnskaps gjennomgang

Vi vil i dette kapitlet redegjøre for eksisterende forskningsfunn og anbefalinger når det gjelder medfølgende barn på asylmottak. I tillegg vil vi ta for oss litteratur som omhandler andre typer av utsatte barn, med vekt på barn i fattige familier og barn som viser evne til mestring under vanskelige livsvilkår, såkalt resiliensforskning eller forskning på «løvetannbarn». Vi vil her primært omtale forskning på norske forhold og trekke inn enkelte andre studier som vi finner spesielt relevante. Litteraturgjennomgangen skal kaste lys over mestringssituasjonen for medfølgende barn i mottak, og identifisere problemstillinger der det er behov for mer kunnskap.

Utvalgs kriterier og struktur på gjennomgangen

Det er særlig tre kjennetegn ved forskning på asylsøkere i Norge og Norden. Det ene er den store andelen kvalitativ forskning, hovedsaklig basert på etnografisk feltarbeid og/eller intervjuundersøkelser. Det andre kjennetegnet er at de fleste studiene er gjort på oppdrag av myndighetene, i form av utredninger eller evalueringer. Et tredje særtrekk er at det finnes en god del forskning som omhandler psykisk helse. Kritiske innvendinger til hvordan dette forskningsfeltet er dekket er flere: de kvalitative studiene baserer seg på et begrenset datagrunnlag, og mangel på kvantitative studier kan begrense forståelsen av feltet som helhet. Oppdragsforskning gir trange vilkår for forskerne til å plassere studiene i et større teoretisk og bredere faglig perspektiv. Problemstillingene er definert av dagsaktuelle policy utfordringer mer enn ut fra faglige perspektiver. De psykologiske studiene på sin side kan være for avgrenset i sitt fokus, og kan i noe grad mangle en videre faglig og kontekstuell forankring. Det er derfor grunnlag for å se kritisk på forskningsfeltet for å finne hvilken forskning som trengs for å utdype kunnskapen på feltet.

Vi har måttet begrense utvalget til litteraturstudien, og gjennomgangen er ikke ment å være uttømmende på feltet. Vi har lagt til grunn fire kriterier for

utvalget: a) at studien holder god kvalitet, metodisk og faglig, b) at studiene til sammen, ut fra ulike tematiske og faglige vinklinger, gir innsikt i problemstillingene som ligger til grunn for vår studie: barns livssituasjon og mestring c) studier som formidler barns, foreldre og mottaksansattes erfaringer, d) vi ønsker å presentere nyere studier, og studier som kan gi alternative tilnæringer til det som kjennetegner forskningsfeltet.

Vi har gjennomført et omfattende litteratursøk (se metodedelen). Mange av særlig de kvalitative studiene av livssituasjonen på asylmottak beskriver et samstemt bilde av de grunnleggende utfordringene ved denne livssituasjonen. Vi har valgt ut noen studier fra ulike tidsperioder for å vise dette, samtidig som vi har valgt bort eventuelt overlappende studier. Vi har dessuten valgt bort litteratur som vi mener ikke gir et tilstrekkelig grunnlag for sine konklusjoner, enten det er på grunn av teoretiske eller metodiske svakheter.

Når det gjelder å bestemme vurderingskriterier for barns velbefinnende viser vi til OECDs kriterier (OECD 2009) som vektlegger: Materielle forhold, utdanning, helse, trygghet, familierelasjoner/relasjoner kamerater, risikohåndtering og subjektiv opplevelse av velbefinnende. I tillegg viser vi til Bradshaw et al. (2009) som også inkluderer boforhold og medborgerskap/deltakelse. Mange av studiene vi har valgt å presentere dekker flere av disse dimensjonene. For å gjøre gjennomgangen mest mulig leservennlig, har vi laget en inndeling der vi presenterer studiene under hovedoverskrifter som nettopp henviser til slike dimensjoner, ut fra hvor vi mener studiene har mest å bidra med sett i forhold til kunnskapsfeltet som en helhet. Innledningsvis presenteres studier med et overordnet systemteoretisk eller systemkritisk perspektiv. Vi tar så for oss de studier der ventetiden og boforholdene er godt belyst. Ventetid er et tema som går igjen i nær sagt all litteraturen, også internasjonalt, men som er spesielt vektlagt i studiene vi omtaler her. Boforholdene er nær knyttet til materielle forhold og fattigdom, og vi tar i den påfølgende delen for oss studier av barnefattigdom som kan kaste lys også over situasjonen til barn som bor i asylmottak. Barns mestringsevne og resiliens er tema i studiene som følger, og her tar vi også for oss studier som ikke omhandler asylsøkende barn spesielt. Den neste bolken handler om studier av helsesituasjonen, med særlig vekt på barnas og foreldrenes psykiske helse. Deretter presenteres studier om skole og utdanning for asylsøkende barn. Til slutt går vi gjennom litteratur som bidrar til et profesjonsperspektiv på asylsystemet og returarbeidet. Innenfor hver av delene har vi valgt å sette opp litteraturen alfabetisk etter forfatterens navn, for å gjøre det lettere å finne fram.

Enslige mindreårige asylsøkere skiller seg ut fra medfølgende barn når det gjelder livssituasjon, rettigheter, boforhold og sosiale forhold. Den ofte kritiske situasjonen for enslige mindreårige asylsøkere har fått relativt mye oppmerksomhet, både i Norge og andre land (Borgos et al. 1997; Dybvig et al. 2002; Engebrigtsen 2002; Håvie 2004; Jørgensen et al. 2001; Kipperberg 1996; Ruud 2000; Solberg 1997; Woytuk og Kristofersen 1989). Vi har ikke

inkludert litteratur som omhandler utelukkende enslige mindreårige asylsøkere i vår gjennomgang, men noen av studiene vi presenterer skiller ikke mellom ulike grupper av asylsøkende barn. Det er også verdt å trekke ut erfaringer fra god praksis for denne gruppen når det gjelder hva som styrker barn og unges mestringsevne.

En helhetlig tilnærming til et variert felt

I sin gjennomgang av internasjonal litteratur om opplæringstilbud til flyktningbarn observerte Hamilton og Moore at de store forskjellene både mellom ulike flyktninggrupper og mellom ulike lands organisering av tilbudet gjorde det nødvendig med et overordnet teoretisk perspektiv. Et slikt perspektiv fant de hos den russisk-amerikanske utviklingspsykologen Urie Bronfenbrenner (1979, 1992, 1999) og hans økologiske systemteori. Et hovedpoeng her er at menneskelig utvikling gjennom hele livsløpet foregår i en kontinuerlig og gjensidig tilpasning med omgivelsene.

I et slikt perspektiv blir barns mestring av sin situasjon en tilpasningsprosess, der også omgivelsene tilpasser seg. Bronfenbrenner deler omgivelsene inn i fire aspekter, som alle sees fra individets perspektiv: mikrosystemet, mesosystemet, exosystemet og makrosystemet. Mikrosystemet er de aktiviteter, roller og mellommenneskelige relasjoner som vi erfarer ansikt til ansikt med andre mennesker, i en setting som består av bestemte materielle og fysiske forhold, der det finnes andre mennesker med hver sine personligheter og livssyn. Asylmottaket vil være et godt eksempel på et sentralt mikrosystem i medfølgende barns omgivelser, der foreldre, ansatte og andre asylsøkere samt de fysiske og materielle forholdene innvirker på barnas situasjon. Mesosystemet består av en serie av mikrosystemer som står i forhold til hverandre gjennom et individ som deltar aktivt i disse mikrosystemene. For medfølgende barn vil et viktig mesosystem bestå av forholdet mellom mottaket og skolen. Exosystemer utgjøres av forhold mellom mikrosystem som individet ikke nødvendigvis selv er involvert direkte i, men som likevel har innvirkning på individets situasjon, slik som forholdet mellom mottaket og UDIs regionkontor eller mellom skolen og kommunen. Makrosystemet består i generelle lover og regler, tradisjoner og rådende ideologier, for eksempel lovreguleringer og forskrifter som regulerer forholdene i mottaket, utlendingsloven, innvandringspolitiske hensyn, hensynet til barns rettigheter, og rådende ideer om at «slik gjør vi det i Norge» med tanke på barneoppdragelse eller sosialt samvær.

I denne første delen av litteraturgjennomgangen vil vi presentere studier med et overordnet systemperspektiv på barns liv i asylmottak. Disse studiene knyttes ikke eksplisitt opp mot den økologiske tilnærmingen, men bidrar hver

på sin måte til å utfylle det generelle bildet av barnas komplekse livsvilkår i mottak gjennom å belyse situasjonen fra flere nivåer i barnas liv.

Andersson H.E., H. Ascher, U. Björnberg og L. Mellander (red) (2005) *The Asylum-seeking Child in Europe*. Göteborg: CERGU.

Boken inneholder artikler basert på innlegg på en konferanse om asylsøkende barn i Europa, holdt i Göteborg i september 2004. Konferansen hadde en tverrfaglig og komparativ tilnærming til forskning på asylsøkende barn. Innledningsvis drøftes implikasjoner av internasjonale konvensjoner på europeiske lands politikktutforming i flere artikler (*Søderberg, Bierwirth, Smith, Floor*). Videre drøftes status til asylsøkende barn i legale prosesser (*Finch, Halvorsen, Nilsson*). En seksjon drøfter de helsemessige konsekvenser for barn under og etter asylsøkerprosessen (*Montgomery og Foldspang, Ascher, van Willigen, Hjern, Bodegård*), der også den pågående svenske utbredelsen av utmattelsessyndromet blir diskutert. Et siste felt er et komparativt blikk på integrerings- og utdanningstiltak og erfaringer (*Watters, Antoniou og Reynolds, Pecjenov og Guerassimova, Norman*). Disse studiene vil bli behandlet i den tematiske inndelingen under.

Christensen, E. og Kathrine Vitus (2006) *Livsvilkår for barn med familie på danske asylcentre*. Rapport 25. Socialforskningsinstituttet (SFI). København: SFI

Rapporten gjennomgår livsvilkårene for barn på danske asylmottak. Barn på asylmottak lever et liv med stor omskiftelighet, også når det gjelder mennesker som de er sammen med i dagliglivet. For barn betyr det ofte oppbrudd i relasjoner og mangel på langvarige forhold til jevnaldrende og andre voksne enn foreldrene. Små boenheter gir barn og familien begrenset privatliv og de lever tett på deres foreldre. En del av foreldrene hadde fysiske eller psykiske lidelser. Undersøkelsen omfatter gjennomgang av journaler for et utvalg barn, som viser at en høy andel foreldre trenger psykisk behandlingstilbud. Barn har rett til et likestilt helsetilbud som andre barn i Danmark. Studien har ikke data som viser om de som trenger spesialhelsetjenester, får dette. Skoletilbudet gis på egne skoler for mottaksbarn eller i egne klasser på lokalskolen. De har ikke rett til å ta avgangseksamen. Fra barn er fylt 3 år er det tilbud om lekestue med pedagogisk utdannet personale. Oppmøteprosenten ligger på ca. 70 prosent. For barn fra 7 til 13 år gis det et fritidstilbud, og for de mellom 14-17 år er det klubbtilbud. Barn og unge benytter ved noen asylmottak også fritidsaktiviteter i lokalområdet.

Eastmond, M. (2010) Gäster i välferden? Föräldreskap i asylprocessen. I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Björnberg og M. Eastmond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet

Artikkelen baserer seg på intervjuer og drøfter de utfordringer som foreldre i asylsøkende familier stilles overfor under asylprosessen. Eastmond belyser spenningsfeltet mellom en *normalisering* bl.a. gjennom tilgang til velferdsgoder og en *regulering* av asylsøkende familier. Foreldres situasjon kjennetegnes av nye forventninger og rammer, samtidig som de har et begrenset handlingsrom. Det spørres om hva som kreves av foreldrene i denne perioden, hva de sier selv om dette, og om hva som kan støtte dem i utøvelsen av foreldreansvaret. Foreldrene trekker bl.a. fram at de opplever seg alene om et stort ansvar både når det gjelder de praktiske og moralske aspektene ved foreldreskapet, i kontrast til hjemlandet der dette er fordelt på flere. Balansen i par-relasjoner kan forskyves i den nye situasjonen, noe som igjen kan tære på familiesituasjonen. Foreldre føler et stort ansvar for at barna er trygge og har det bra i den nye tilværelsen de har plassert dem i. Strategier de bruker er å beskytte dem mot ytterligere belastninger, sikre stabilitet og ikke å snakke om vonde erfaringer. Eastmond viser til hvordan ansvar er et nøkkelbegrep som definerer skillet mellom barn og voksne, og at for foreldrene kan denne grensen oppfattes som utydelig fordi de kjenner seg begrensede i sitt ansvarstakende. De kan både gjøre seg avhengige av personer innenfor velferdstjenestene, og samtidig oppleve dem som kontrollerende. Barn kan få en mer selvstendig posisjon overfor foreldre, fordi de kjenner bedre til språk og forventninger. Samtidig kan lojalitet og ansvar overfor familien gjøre at de holder egne ønsker og behov for seg selv. Et annet tema er foreldrenes opplevelse av skam og skyld, fordi de kommer til kort, får avslag og lignende er også noe foreldrene trekker fram, og noe som også er kjent fra behandling av asylsøkende foreldre i helsevesenet. Eastmond trekker avslutningsvis fram faktorer som kan virke styrkende på foreldreskapet. Å forstå regler og rutiner gir bedre følelse av kontroll. Viktig her er tilgjengelighet og kvalitet på informasjonen de trenger. Det er dessuten snakk om å ha tillit til informasjonen de får. Eastmond påpeker at det mangler informasjon til foreldre om hvordan barn påvirkes av asylprosessen, samt informasjon som er rettet mot barn. Et annet område som kan virke styrkende er økt utbytte av de byråkratiske møtene, det gjelder både å bli forstått, inklusive bedre bruk av tolk, og muligheter for forhandlinger.

Fladstad, T. (1994). *Hvis jeg hadde vært en fugl: asylsøker- og flyktningebarn i statlige mottak*. Bergen, IMER-programmet UiB.

Fladstad, T. (1998). *Eksilets stoppesteder: asylsøker- og flyktningebarn: fra statlig mottak til kommune*. Rapport. Internasjonal migrasjon og etniske relasjoner (IMER-programmet) Bergen: UiB / SEFOS.

Disse to fyldige rapportene er publikasjoner fra prosjektet «Asylsøkerbarn i norske mottak», finansiert av Norges Forskningsråd. Hovedmålet for prosjektet var å synliggjøre de forholdene og erfaringene som preger barns liv mens de venter på svar på asylsøknaden, og forfatteren har utført feltarbeid i flere statlige mottak og besøkt familier i kirkeasyl, med oppfølging av enkeltmennesker over lengre tid, og med mange samtaler og intervjuer både med barn, foreldre og ansatte. Rapportene gir rike etnografiske beskrivelser av livet i mottak og av livet etter oppholdet i mottak, og tilstreber både å gi ulike aktører en stemme, å fortolke deres erfaringer, og å gjenspeile det mangfoldet som preger feltet. Disse ambisjonene oppfylles i relativt høy grad og gir et godt innblikk i barns situasjon i mottak. Samtidig gjør nettopp ambisjonene om å gjengi den enkeltes erfaringer og det partikulære i situasjonene det noe vanskelig å trekke generell lærdom av rapportene. Dette er altså i mindre grad «anvendt forskning» enn mange av de andre bidragene som omtales i kunnskapsgjennomgangen. Samtidig reises viktige spørsmål som fortsatt er aktuelle: Hvorfor aksepteres en lavere standard for asylsøker- og flyktningebarns oppvekstvilkår enn hva vi ville godtatt overfor våre egne barn? Kan midlertidigheten som karakteriserer mottaksoppholdet bidra til at barns behov for hjelp ikke blir tatt helt på alvor? Hva er sammenligningsgrunnlaget for en eventuell prioritering? Hvordan kan personalet i mottak legge forholdene til rette for «en trygg og forutsigbar hverdag» når livssituasjonen i mottaket preges nettopp av utrygghet og uforutsigbarhet? Hva er barns behov, hva er spesielt i situasjonen for asylsøker- og flyktningebarn i statlige mottak, og hva er særegent for det enkelte barn? Hvordan følges barna opp i kommunen når familien har flyttet fra mottaket? Fladstad har også gjort seg mange observasjoner som fortsatt etter vår oppfatning er like aktuelle: foreldre representerer kontinuiteten i livene til mottaksbarna, og barnas situasjon kan ikke forstås uavhengig av foreldrenes situasjon, samtidig som forskjellige og til dels inkonsekvente forventninger til foreldrenes rolle preger forholdet mellom foreldre og ansatte i mottak og gjenspeiles i retningslinjene fra UDI. Mottakssystemet bidrar til å gjøre livssituasjonen enda mer ustabil for barna gjennom stadige flyttinger mellom mottak, enten på grunn av endret status i asylsaken eller på grunn av at mottak legges ned og nye opprettes. For mange innebærer også et positivt vedtak og tildeling av kommuneplass nok en flytting, til et nytt sted og en ny skole. I vår sammenheng synes det klart at mange av disse

flyttingene var og er unødvendige risikofaktorer, som sannsynligvis svekker barnas mestringsevne både på kort og lang sikt. Fladstad er også kritisk til diffuse retningslinjer fra UDI til driftsoperatørene, uklarheter som hun hevder gjenspeiles i tilsvarende uklare og ujevne tilbud til barna i de enkelte mottak.

Lauritsen, K. and B. Berg (1999). *Mellom håp og lengsel: å leve i asylmottak*. Trondheim, SINTEF Teknologiledelse IFIM.

Dette er den første av SINTEFs rapporter om leveforholdene i asylmottak (se «Det hainnle om å leve» under). Prosjektet ble finansiert av UDI og Kommunal- og regionaldepartementet, og barns situasjon er i liten grad omtalt i denne rapporten. Den har likevel en historisk verdi som sammenligningsgrunnlag for nyere forskning om leveforhold i mottak. Gjennom en kombinasjon av bredde- og dybdestudier søker forfatterne å gi et omfattende bilde av livet i norske asylmottak rundt årtusenskiftet. Det vises til det lille som til da var gjort av forskning i asylmottak, der felles problemområder er de stadig velkjente: en tidsdimensjon preget av oppbrudd og venting, fravær av et normalt liv, isolasjon, passivitet og mangel på innflytelse, og i sum ekstraordinære belastninger i fortid og nåtid, som særlig går ut over barn og unge. De påpeker at boforholdene ikke er tilpasset en ventetid som vanligvis blir lengre enn forutsatt, og mangler i det psykiske helsetilbudet.

Skogøy, Elin (2008). *Rapport om vold mot kvinner i asylmottak i Norge*. Amnesty International Norge.

Det finnes ikke forskning som eksplisitt belyser temaet vold i forhold til barn i asylmottak. Medfølgende barn er vitne til vold, og barn utsettes selv for vold. Vi har derfor tatt med Skogsøys rapport som tematiserer overgrep og vold mot kvinner under opphold på asylmottak; både vold i nære relasjoner og overgrep fra personer som kvinnen ikke har en tilknytning til. I tillegg til å beskrive situasjonen på dette feltet gir rapporten anbefalinger om tiltak som kan beskytte kvinner i mottak mot vold og overgrep. Det fokuseres på alle nivåer ved mottaksdriften: myndighetenes ansvar, kunnskap og kompetanse blant personalet og organisering av arbeidet ved enkelte mottak. Når det gjelder omfang av vold mot kvinner peker rapporten på sannsynligheten for store mørketall og konkluderer med at vold mot kvinner derfor trolig har et omfang som tilsier større oppmerksomhet enn hva som hittil har vært tilfelle i mottakssystemet. Undersøkelsen peker på tre hovedutfordringer når det gjelder å beskytte kvinner i asylmottak. 1) Tiltak som «treffer» vold i nære relasjoner og særlig overgrep fra partner. Da vold i nære relasjoner foregår i det private rom, kan det være vanskelig å gi kvinner effektiv beskyttelse. Dette peker på et særlig behov for tiltak som kan bidra til å avdekke slike overgrep og til å

sikre utsatte kvinner god oppfølging og bistand. 2) Å ta kvinners grunnleggende utrygghet i mottak, i form av frykt for overgrep, på alvor. Tiltak som reelt beskytter kvinners privatsfære gir dem i mottak mulighet for å gjennomføre dagliglivets nødvendige rutiner som å lage mat og komme til og fra bad/toalett uten å måtte forholde seg til «fremmede» menn. 3) Samarbeidet mellom mottak og eksterne hjelpeinstanser i konkrete saker med vold mot kvinner. Det er behov for gode rutiner ved mottakene for å henvise kvinner til eksterne hjelpeinstanser ved behov og for å følge opp samarbeidet med disse.

Vi mener at det trengs mer kunnskap om hvordan barn utsettes for vold og overgrep og at tiltakene som foreslås må inkludere vurderinger av hvordan også barn kan bli berørt av denne typen vold mens de bor på asylmottak.

Tsuda, A. (1994). *Barn og unge i statlig mottak*. [Oslo], Utlendingsdirektoratet.

Dette er den eldste studien i vår gjennomgang, og rapporten gjør det mulig å trekke linjene i mottakssystemets arbeid med barn og unge tilbake til begynnelsen av 1990-tallet. Prosjektet ble gjennomført på oppdrag fra UDI, og besto i en kartlegging av mottakenes arbeid med barn og unge og forslag til konkrete tiltak for å styrke oppvekstvilkårene i mottaksfasen. Tsuda har oppsøkt 22 mottak (det er uklart hvor stor andel av alle mottak dette utgjorde), og samlet inn data gjennom observasjon og samtaler i tillegg til skriftlige kilder. 1.1.94 bodde det over 5000 barn i mottak, hvorav bare 167 enslige mindreårige⁷. Flere av tiltakene Tsuda foreslår, er siden gjennomført, mens de grunnleggende strukturelle problemene i mindre grad er endret. Tsuda etterlyser for eksempel en raskere saksbehandlingstid, og anbefaler at foreldrenes og andre voksne beboeres ressurser må mobiliseres for å skape trygge, stabile og stimulerende omgivelser for barna. Hun påpeker videre store kvalitetsforskjeller i barnebase/barnehagetilbudene til barn under skolealder så vel som i innholdet i grunnskoletilbudet og leksehjelpen for mottaksbarna. Ungdom i alderen 16-18 år fikk ikke skoletilbud på denne tiden, og Tsuda påpeker at dette rammer en stor gruppe og medfører passivitet, ensomhet og en følelse av isolasjon.

7. Til sammenligning var det ved utgangen av 2008 bare 2900 medfølgende barn i mottak, mens nesten 900 enslige mindreårige bodde i ulike typer asylmottak (UDI, tall og fakta).

Vitus, K. og H. Lidén (2010) *The Status of the Asylum-seeking Child in Norway and Denmark. Comparing Discourses, Politics and Practices* *Journal of Refugee Studies* 23 (1):62-81

Artikkelen sammenligner og drøfter hva slags status og behandling asylsøkende barn gis i norsk og danske asylsystem. Studien omfatter både barn som kommer alene og sammen med familien. Asylsøkende barn utgjør en kategori som det er knyttet politisk ambivalens til. Mens kategorien «barn» refererer til en barndomsdiskurs og til individuelle rettigheter, viser kategorien «asylsøker» i den offentlige diskurs til en kontrollpolitikk overfor et kollektiv av personer. I artikkelen gjennomgås hvordan begge disse diskursene former praksis i de to landene, om enn på ulike måter. Videre gjennomgår forfatterne organisering av asylmottak og utdanningstilbud og kriterier for å gi opphold på humanitært grunnlag. Ved å vise til Laclau & Mouffe's (Laclau & Mouffe 1985; Laclau 1989) ideer om hegemoni innen diskursive felt for konkurrerende diskurser, konkluderer de med at diskursen om barnets rettigheter står langt sterkere i Norge enn i Danmark. I gjennomgangen av landenes ordninger finner forfatterne imidlertid at det likevel er kontrollaspektet som har gjennomslagskraft i begge landene og at praksis ikke skiller seg vesentlig mellom de to landene.

Det svenske asylsystemet bosetter asylsøkende familier i kommuner, eller de velger selv å bosette seg hos slektninger og venner. Hva kjennetegner studier av asylsøkende barns livssituasjon innenfor denne rammen? Et større forskningsprosjekt med hovedsaklig etnografiske studier er nylig gjennomført av forskere og ph.d-studenter utgått av nettverket Göteborg Research on Asylum-seeking Children in Europe (GRACE) og belyser ulike sider av tilværelsen til barn i asylsøkende familier i Sverige. Flere av disse studiene er aktuelle for vår rapport.

Watters, C. (2008) *Refugee Children. Towards the next horizon*. London: Routledge

Denne boken gir et overordnet bilde av flyktningbarns situasjon internasjonalt, der Watters diskuterer ulike europeiske lands håndtering av flyktningbarn, både politisk og ideologisk. Innledningsvis gjennomgår forfatteren relevante teoretiske tilnærminger til studier av barn som er flyktninger. Han undersøker hvordan begreper som barndom, flyktning, asylsøker, udokumentert migrant oppstår, brukes og endrer innhold i ulike sosiale, historiske og politiske kontekster, og hvordan dette får praktiske implikasjoner for politikken overfor asylsøkende barn. Watters påpeker at flyktningbarn og barn fra etniske minoriteter ofte utgjør en samlet målgruppe for tiltak, til tross for at flyktningbarn (som mottaksbarn i Norge) ofte plasseres i separate institusjonelle kontekster der tjenestetilbud innen f.eks. helse, bolig og skole avviker fra en

normal standard. Praksis i Storbritannia sammenlignes med andre europeiske land, der det nederlandske utdanningsprosjektet Pharos er gitt særlig oppmerksomhet. Watters oppsummerer de viktigste kjennetegnene ved spesielle utdanningsprogrammer for asylsøkende barn:

- En overdreven vektlegging av psykososiale og emosjonelle problemer. De mindreårige asylsøkerne plasseres i en felles kategori knyttet til sårbarhet. Flukt og reetablering blir i seg selv et traume. Dette tar bort oppmerksomheten fra hva det er ved situasjonen som eventuelt skaper slike kjennetegn. Oppmerksomheten rettes mot individene og ikke på systemet.
- De plasseres inn i en gruppe av andre flyktningbarn hvor de skal akseptere og føle samhørighet og vise tillit og solidaritet med andre barn i samme situasjon uavhengig bakgrunn.
- Vektlegging av enveis integrasjon og tilpasning. Programmene er forankret i vestlige normer og verdier for omsorg og oppdragelse. De er lite sensitive overfor ulike sosiale og kulturelle kontekster og faktorer. Barn sees som individualisert og løftet ut av foreldrekontekst og tradisjonelle familieformer og tradisjoner, og hvor foreldres menneskerettigheter ikke ivaretas, bl.a. deres mulighet for å ha innflytelse og organisere seg som kollektiv.

Basert på en britisk studie (Arnot and Pinson 2005) foreslås det at en genuint holistisk tilnærming til flyktningbarn vil være en bedre modell enn mange andre tilnærminger, ved at et godt foreldre-skolesamarbeid, samarbeid med lokalsamfunnet, og samarbeid mellom ulike tjenestetilbydere gir mer samkjørte og tryggere omgivelser for barna. Dette gjenspeiles også i Hamilton og Moores tilnærming og anbefalinger. Et annet relevant poeng er viktigheten av barns aktive deltakelse i utformingen av prosjekter og rammebetingelser. Kontroll over egen situasjon i samarbeid med og under veiledning av voksne er også viktig for barns mestring og videre utvikling. Watters peker også på at kultursensitivitet og evaluering er viktige komponenter i «best practice» overfor flyktningbarn, og diskuterer hva disse begrepene kan og bør innebære i praksis. Avslutningsvis diskuterer han betingelser for god praksis, som han karakteriseres gjennom begrepene tilgjengelighet til velferdsgoder, deltakelse, helhetlig praksis, samarbeid på lokalt nivå, kultursensitivitet og refleksivitet. Boka oppsummerer de viktigste premissene for sosial omsorg for flyktningbarn.

Oppsummert kan vi si at de fleste studier av asylmottak i Norge ikke har hatt spesielt fokus på barn. Selv om studiene ikke har blikket spesielt mot barns situasjon vil de likevel belyse vilkårene for foreldreskap og for barns mestring. Det finnes imidlertid noen norske studier på 1990 tallet, og nyere nordiske studier som helt eksplisitt tar for seg situasjonen til medfølgende barn, og som retter søkelyset mot denne rapportens tema. Denne litteraturen viser blant annet hvordan livet i, og rammene rundt, asylmottak ikke har endret seg vesentlig de siste tiårene – noen forhold er litt bedre, andre forverret, men det generelle nivået kan framstå som til dels overraskende likt sett i forhold til de store endringene i samfunnet for øvrig. Det vises til de strukturelle rammene som asylsystemet setter, samt omskiftelighet som vesentlige faktorer som gjør mottak til et lite egnet sted for barn å bo over lang tid.

Mens vi venter: ventetid og boforhold

Ventetid er et tema som går igjen i både norske og andre lands studier av opphold i asylmottak (Brekke, 2004; Dybvig, Malmén, & Schøyen, 2002; Vitus, 2010). Tidsopplevelsen preges av mangel på kontinuitet i forhold til fortid og framtid, og fravær av et normalt liv innenfor de fysiske rammene som asylmottaket gir. Dette er ment som en avgrenset tid, men med lang saksbehandlingstid og ankemuligheter kan oppholdet på mottaket utgjøre en vesentlig del av barnets liv (Berg et al. 2005, Brekke 2004, Fladstad 1994, Lauritsen og Berg 1999).

Brekke, Jan-Paul (2004). *While we are waiting. Uncertainty and empowerment among asylum seekers in Sweden*. ISF Report 2004:10, Oslo: Institute for Social Research.

Rapporten fokuserer på situasjonen for den individuelle asylsøker i venteperioden, før asylvedtaket, og konsekvensene av usikkerhet i denne perioden. To hovedspørsmål stilles: Hvordan opplever asylsøkere det å vente på en avgjørelse i deres asylsak? Hvilke konsekvenser har denne venteperioden på enten integrering i det nye samfunnet eller på retur til søkerens hjemland? Brekke diskuterer ventetid ut fra asylsøkernes opplevelse av tid, der den subjektive mer enn kronologiske forståelsen av tid blir dominerende. Den er preget av et uavklart tidsperspektiv og av en disintegreert tid, forsterket gjennom en tilværelse uten faste rytmer og rutiner. I tillegg til å utvide forståelsen av venting som fenomen, søker studien å avdekke muligheter og hindringer for integrasjon og utvikling av asylsøkernes egenmakt. Studien er basert på fotografier som asylsøkere selv tok for å beskrive sin situasjon og kvalitative intervjuer. Studien finner at informantene hadde en dobbel holdning til spørsmålet om

retur. På den ene siden handlet asylsøkerne som om muligheten for retur ikke eksisterte, på den andre siden spilte retur en sentral rolle i deres daglige liv. Resultatet var at de ikke forberedte seg på verken å få bli eller å returnere. Studien viser at søkerne ikke var godt informert om utviklingen av sakene sine og skåret lavt på standard mentale helseindikatorer. Et appendiks presenterer erfaringer med fotografi som redskap i samfunnsforskning.

Seeberg, M. L. (2009). *Små barns hverdager i asylmottak*. NOVA-rapport 14/09. Oslo, NOVA.

Rapporten er en samling av tidligere publikasjoner fra et NOVA-finansiert prosjekt. Her er søkelyset rettet mot barn under skolealder, en aldersgruppe som ellers ikke har fått mye oppmerksomhet i studier av barn i mottak. Feltarbeid og intervjuer med ansatte og foreldre i to mottak ligger til grunn for rapporten, som avdekker at mange av beskrivelsene i tidligere studier fortsatt er gyldige, og at de minste barna skjermes mot risikofaktorer i langt mindre grad enn mange (blant andre Barneombudet) har antatt. Dårlige boforhold, fattigdom, oppbrudd, voksne som selv strever med sin situasjon, og mangel på pedagogiske tilbud preger hverdagslivet til de små barna. Alt i denne aldersgruppen skiller noen «løvetannbarn» seg ut som aktive initiativtakere i mottakshverdagen, mens andre reagerer med å trekke seg tilbake fra lek og omgang med andre barn. Lang botid i ett og samme mottak ser her ut til å være en faktor som styrker noen barns evne til mestring, sannsynligvis fordi disse barna opparbeider seg lokalt gyldig kompetanse og sosiale nettverk og fordi deres liv får en større grad av kontinuitet og stabilitet enn livene til barn som har flyttet oftere.

Svensson, M. (2010) Barns vardagsliv under asylprosessen – en etnografisk studie. I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Bjørnberg og M. Eastmond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet

Artikkelen bygger på etnografisk feltarbeid, foto/tegnarbeid samt intervjuer med 15 asylsøkende barn, og belyser hvordan barna selv oppfatter tiden når deres asylsøknad vurderes. Sett utenfra lever mange av barna som andre barn, men fortellingene deres viser at tilværelsen også er annerledes. Artikkelen skiller mellom barn som bor en kort periode på mottak og deretter plasseres i en kommune (ABO), og de som selv har funnet eget bosted, evt. sammen med slektninger (EBO). For barn i familier med ABO er det viktig med tilgang til ressurser som skole og venner og at disse er innen rekkevidde slik at barna selv kan ta seg fram. Barna snakker om trangboddhet på mottak, men også i boligen de tilbys i kommunene. De mangler også klær og utstyr for å benytte

uteområdene. Også barn som bor i eget bosted (EBO) forteller om trangboddhet. For barn i begge typer boforhold er skolen et viktig sosialt sted, mens fritiden kan være ensom. Barna er seg bevisst at de under asylprosessen har begrensede bosteds- og bevegelsesmuligheter. De opplever også at de har langt færre materielle ressurser enn andre barn i nabolaget, noe som bl.a. går ut over fravær av fritidsaktiviteter.

Artikkelen tematiserer hvordan barn lever med den uavklarte situasjonen de befinner seg i. Avgjørelsen om oppholdstillatelse ligger i andres hender. Forestillingene om framtiden er knyttet til å få bli i Sverige og få en like god tilværelse som andre barn og familier som de ser rundt seg. Retur oppfatter de som et mørke, noe som også kan avleses i barnas kroppsspråk når de snakker om retur. Barnas argumenter er ofte de voksnes argumenter. Dette kan lett føre til en indre konflikt mellom hva det enkelte barnet selv ønsker, og hva det må akseptere. Artikkelen avsluttes med en henvisning til FNs barnekonvensjons paragraf 27, der barnet gis retten til den levestandard som er nødvendig for hans eller hennes fysiske, psykiske, mentale, moralske og sosiale utvikling. Det konkluderes med at forutsetningene for en slik levestandard varierer for ulike asylsøkende barn.

Vitus, Kathrine (2010) *Waiting Time: The de-subjectification of children in Danish asylum centres. Childhood 17/1:26-42*

Artikkelen bygger på et feltarbeid på danske asylmottak, og tematiserer hvordan barn opplever ventetiden på mottak. Barndom er en prosess som både innebærer å være i nåtid og å legge grunnlaget for en framtid, «being and becoming». Denne dobbeltheten er avgjørende for hvordan vi blir en person og forstår oss selv som individ. Artikkelen spør hvordan dette foregår i en situasjon der barn venter på en framtid der de opplever nåtiden som kjedsomhet, rastløshet, trøtthet og desperasjon. Det er denne spesielle måten å oppleve temporalitet på som er tema, og hvor dette oppleves innen de politiske rammene som oppholdet på et dansk «asylcenter» har. Barna ventet ikke bare på at noe skulle skje, men de ventet uten å vite hvor lang tid det ville ta. Den endeløse bevegelsen som især barn med asylopphold i flere land hadde bak seg, innebar en følelse av å aldri komme fram til et bestemmelsessted. Vitus argumenterer derfor at ventingen skaper en maktesløshet for barn. Barna greier ikke å forestille seg en framtid. Hun konkluderer med at barna på asylmottakene verken levde i framtiden eller i nåtiden, og dette virket inn på deres forståelse av deres selv – hvor de ble et slags «ikke-subjekt», de mistet seg selv. De opplever både å ikke leve et sted (no place), men også å ikke være noen (no one).

Barnefattigdom

Fattigdom er ett av de identifiserte kjennetegn ved livet i mottak, og familiens økonomi former barnas liv og muligheter i sterk grad. Vi vil derfor trekke inn relevant forskning på barn i fattige familier (jfr. Fløtten, 2009, Øia, Grødem & Krangle, 2006). Fattigdom virker inn på barns mulighet for et stabilt liv med en høy grad av forutsigelighet og en følelse av trygghet. Økonomi har også betydning for sosial deltakelse.

Forskning på barn i fattige innvandrerfamilier viser at skolen er sentral for disse barnas trivsel (Øia, et al., 2006). Det er sannsynlig at dette også gjelder barn i asylmottak og at en del av kunnskapen om såkalte «løvetannbarn» fra fattige familier kan være relevant også for vår målgruppe (Backe-Hansen, 2004, Lützhöft, 2006).

Det finnes en del studier av situasjonen til barn i asylmottak i Norge, og det finnes en del studier av situasjonen til fattige barn i Norge, også med et fokus på hva som skal til for å fremme deres mestring og resiliens. Barn med innvandrerbakgrunn er inkludert i flere av studiene. Derimot er det påfallende at norske studier av fattige barn og deres mestring/resiliens ikke i noe tilfelle inkluderer barn som bor i asylmottak, til tross for at dette mest sannsynlig er den fattigste gruppen barn i Norge (jfr. Seeberg 2009). Disse barna er med andre ord pr. definisjon så marginale i forhold til det norske samfunnet at det ikke blir naturlig å inkludere dem i den norske samfunnsforskningen. Når det gjelder fattigdomsforskningen, har dette sannsynligvis delvis metodologiske årsaker: levekårsundersøkelser trekker gjerne utvalg ut fra befolkningsstatistikk, og asylsøkere er rett og slett ikke med i denne statistikken.

Backe-Hansen, E. (2004). *Barn og unges håndtering av vanskelige livsvilkår. Kunnskapsbidrag fra 36 studier av barnefattigdom*, NOVA-rapport.

Som tittelen sier, er det et bredt kunnskapsgrunnlag som presenteres i denne rapporten, som er finansiert av Norges forskningsråd og Nordisk Ministerråd. De fleste studiene som omtales, er britiske og amerikanske. En viktig konklusjon i denne kunnskapsgjennomgangen er at fattigdom har en indirekte effekt på barns mestring, og at foreldrenes måter å håndtere fattigdommen på kan være viktigere enn fattigdommen i seg selv. Dette understreker viktigheten av å styrke foreldrerollen i mottak. Fattigdom er bare en av flere risikofaktorer for barns evne til mestring, og fattigdommens varighet og samspillet mellom fattigdom, andre risikofaktorer og omgivelsene for øvrig kan være utslagsgivende. Nære og gode forhold til trygge voksne er her av meget stor betydning.

Fløtten, T. (2009). *Barnefattigdom*. Oslo, Gyldendal akademisk.

Denne boka er en artikkelsamling som tar for seg fattigdomsbegrepet og spør blant annet hvilke barn i Norge som kan, skal eller bør regnes som fattige, og hvilke konsekvenser barnefattigdom kan ha. Det trekkes opp linjer for et opinionsbasert fattigdomsbegrep, basert på en spørreundersøkelse til et representativt utvalg av den voksne befolkningen i Norge. Hva er det rimelig å mene at barn bør ha tilgang til, som bør anses som nødvendig? Listen over slike nødvendigheter toppes av muligheten til å «gå i bursdager med gave», med å «holde bursdagsselskap med venner» og «delta i organiserte fritidsaktiviteter» på andre og tredje plass, og «sykkel» og «nye klær» på fjerde og femte. Ingen av disse eller de andre godene på listen, der vi også finner «eget rom» høyt oppe, er lett tilgjengelige for medfølgende barn i mottak. Det påpekes videre at det er statistiske sammenhenger mellom barnefattigdom og dårlig fysisk og psykososial helse i barndommen og senere i livet, og mellom barnefattigdom og sannsynligheten for å være fattig også som voksen. Betydningen av tiltak som fremmer sosial deltakelse og deltakelse i skole og utdanning for fattige barn og deres mestring både på kort og lang sikt framheves. Samtidig er det viktig at tiltak ikke blir stigmatiserende og dermed ikke benyttes av dem som trenger dem. Det siste kapitlet tar opp barnefattigdom fra et rettighetsperspektiv. Det påpekes blant annet at alle barn har «rett til en levestandard som er tilstrekkelig for deres fysiske, psykiske, åndelige, moralske og sosiale utvikling» (s 200), og at man for å oppnå dette må se barn både som en del av familien og som enkeltindivider. Dette reiser viktige problemstillinger i forbindelse med medfølgende barn i mottak.

Øia, T., A. S. Grødem, et al. (2006). *Fattige innvandrerbarn*. Oslo, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Rapporten inngår i det tiårige prosjektet «levekår», finansiert av Norske Kvinners Sanitetsforening og NOVA, og retter søkelyset mot barn i lavinntektsfamilier med innvandrerbakgrunn. Datagrunnlaget er intervjuer med foreldre og barn i et statistisk lavinntektsutvalg. Familier med innvandrerbakgrunn er overrepresentert blant lavinntektsfamiliene, og som gruppe er de også overrepresentert blant de fattigste i lavinntektsutvalget. Det finnes også andre systematiske forskjeller mellom lavinntektsfamilier i familier med og uten innvandrerbakgrunn, som for eksempel at flere fattige barn med innvandrerbakgrunn bor sammen med begge foreldrene enn barn uten innvandrerbakgrunn gjør. Boligstandarden er lavere, de har færre ressurspersoner å henvende seg til, og barna deltar mindre i organiserte fritidsaktiviteter. På den annen side har barn med innvandrerbakgrunn i lavinntektsfamilier ofte mer tillit til lærerne og trives bedre på skolen enn andre barn i lavinntektsfamilier gjør. Det understrekes at rapporten beskriver sammenhenger, men at materialet i

liten grad egner seg til å forklare sammenhengene. Barnefamilier i asylmottak er ikke med i datagrunnlaget, men rapporten reiser i sine implikasjoner likevel relevante spørsmål om fattigdom i disse familiene skal og bør forstås på samme måte som fattigdom i andre familier i Norge, om barna opplever fattigdommen på samme måte som «norske» barn, og hvilke sammenligningsgrunnlag som er de beste.

Barns mestringsevne og resiliens

En tilnærming til mestringsevne legger vekt på iboende, individuelle egenskaper, og dekkes av begrepet *resiliens*. Resiliens er et begrep som kan oversettes med robusthet, motstandskraft, styrke eller evne til å overkomme vanskeligheter. Denne tilnærmingen handler om kvalitet i de sosiale relasjonene til andre barn og voksne i og utenfor familien, og hvordan barnet gjør bruk av disse. Resiliens-litteraturen handler om individets evne til å håndtere vanskelige opplevelser, motgang, krenkelse og ulike problemer som medfører stress. Unger (2008) viser til hvordan individer finner fram til egne og andre ressurser som kan styrke dem og at de evner å ta i bruk disse. Rutter (1990) framholder betydningen av vendepunkt og beskyttende mekanismer, der utsatthet kan gjennom særskilte hendelser, som for eksempel å begynne på skole, vris i mer positive retning. Et aspekt ved resiliens er individets evne til å formidle egne ønsker og følelser til andre, et annet er å kunne ta ansvar for egne handlinger, ta egne avgjørelser og vise motstand mot andres kontroll (Bula Wise 2005). Vi vil her presentere noen studier som legger denne tilnærmingen til grunn for å studere barns livssituasjon på mottak. Norsk resiliensforskning har heller ikke tatt for seg barn i mottak eller flyktningbarn som en utsatt gruppe, men har også forholdt seg til utsatte grupper innenfor «normalbefolkningen», som for eksempel barn med alvorlig sykdom, barn av rusmisbrukere, barn i fosterhjem og så videre. Vi vil i det følgende gå gjennom sentrale bidrag til fattigdoms- og resiliensforskningen på leting etter kunnskap som kan ha overføringsverdi i forhold til medfølgende barn i norske asylmottak.

Anderson, A. (2003). Resilience. I S. F. Hamilton and D. Moore *Educational interventions for refugee children: Theoretical perspectives and implementing best practice*. London, Routledge Falmer.

I et eget kapittel om resiliens anvender Anderson perspektiver fra generell resiliensforskning på flyktningbarns situasjon. Begrepet er høyst relevant for flyktningbarn, samtidig som det internasjonalt mangler studier av flyktningbarns motstandskraft og evner til mestring. Resiliens forstås som en egenskap som bare oppstår eller kommer til syne under vanskelige forhold, og som utvikler seg kontinuerlig, avhengig av forhold i omgivelsene. Resiliens forstås her i vid forstand både som en *prosess*, en egenskap eller *kapasitet* og som et *resultat*, med særlig fokus på resiliens som en prosess der utviklingen formes i barnets samspill med ulike aspekter i omgivelsene. Disse aspektene organiseres igjen i mikrosystemer, mesosystemer, exo- og makrosystemer. Både individuelle, personlige egenskaper, familieforhold og institusjonelle forhold inngår i disse aspektene. For å styrke barnets evne til mestring, blir det dermed viktig å identifisere de forhold i omgivelsene som støtter, henholdsvis svekker, evnen til mestring. Den kumulative effekten av flere negative forhold i barnas omgivelser både i fortid og nåtid høyner sannsynligheten for en svekket mestringsevne, på samme måte som en styrking av positive forhold i omgivelsene sannsynligvis styrker mestringsevnen. Skolen kan potensielt fungere både som støttespiller og som nok en risikofaktor for barnas evne til mestring, og Anderson identifiserer en rekke tiltak som skolen kan sette i verk for å styrke barnas mestringsevne. Hun påpeker også at barn som viser en stor evne til mestring i en situasjon, ikke nødvendigvis har en universell evne til å mestre alle typer vanskeligheter, fordi ulike situasjoner kan kreve ulike typer kunnskap eller ferdigheter.

Ascher, H., L. Mellander og M. Tursunovic (2010) Mottagandes policy och praktik – rekommendationer och åtgärdsområden. I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Björnberg og M. Eastmond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet

I en oppsummerende artikkel fra det svenske forskningsprosjektet *Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande* vises det til de avgjørende faktorer for helse og velvære til asylsøkende barn. Disse befinner seg i en situasjon kjennetegnet av et nytt samfunn der både språk og hverdag er fremmed og ukjent, de har en uviss framtid, de er uten sitt tidligere sosiale nettverk, og med vanskelige hendelser bak seg.

Et funn de mener er vesentlig for politikktutforming er at situasjonen for asylsøkende barn og deres familier viser så stor variasjon, dette gjelder både fami-

liesammensetning, sosioøkonomisk bakgrunn, utdanning og boforhold, og forfatterne advarer derfor mot forenklinger og generaliseringer. Asylsøkende familier og barn har ulike behov og det trengs ulike metoder for å håndtere situasjonen de er i. Samtidig er det noen felles strukturelle forandringer som de mener vil ha stort forbedringspotensial for helse og velvære. Ut fra dette kommer de med en del forslag til forbedringer. De grupperer disse i fire områder: familien, skole, fritid/sosiale nettverk, samt asylprosess og regelverk.

Foreldrene framstår som den viktigste helsefremmende faktoren for barn under asylprosessen. Samtidig utgjør barn en helsebringende faktor for foreldrene. For å støtte barn er det derfor viktig å gi foreldrene så gode forutsetninger for å fungere som trygge, sterke og støttende foreldre. For å ivareta barnets beste kreves oppmerksomhet mot foreldres beste i asylsøknadssituasjonen. Studien viser at foreldre i liten grad har innflytelse over sin tilværelse, andre bestemmer bosted, undervisning, økonomi og mulighet for å arbeide. Dette får videre betydning for familiens handlingsrom. De anbefaler at foreldre gis større rom for å ta eget ansvar, noe som krever endringer både i regelverk og i institusjonskultur.

Når det gjelder skolen er rask skolestart, bedre foreldrestøtte, raskere, og individuelt vurdert, overføring fra introduksjonsklasse til vanlig klasse, og en felles praksis, klarere regelverk og transparente regler for å gi tilpasset opplegg.

De viktigste anbefalingene når det gjelder fritid og sosialt nettverk er at bosetting gjøres ut fra et barneperspektiv, der nærhet til skole og jevnaldrende utgjør et viktig moment. De mener forbedringer krever en større bostedspolitisk innsats der rimelige boliger med god nok bostandard er tilgjengelige. De viser til en undersøkelse der familier som velger eget bosted (EBO) får lettere arbeid og er mindre avhengig av sosialstøtte (Boverket 2008). Et annet moment er at barn savner foreldre og søsken som de er skilt fra. Tilgang til PC er vesentlig både for å ivareta sosiale kontakter og for å skaffe informasjon om det svenske samfunnet. Dessuten er fritids- og sommeraktiviteter viktig, ikke minst som kontaktskapende tiltak, og at det må tas høyde for familienes materielle og økonomiske situasjon som begrenser barnas deltakelse i fritidsaktiviteter.

Når det gjelder asylprosess og regelverk argumenterer de for bedre informasjon, begripelighet og transparent regelverk. Studien viser også til mange eksempler på god arbeidsform og høye ambisjoner hos personell i Migrationsverket. Forbedringer er bl.a. større vekt på kjønnsperspektiv, mer bruk av tolk, opprette juridisk ombudstjeneste for asylsøkere, forbedret informasjon og økt barneperspektiv på bosettingsarbeidet. Det påpekes også at FNs barnekonvensjons artikkel 3 om «barnets beste» ikke benyttes i tilstrekkelig grad i behandlingen av asylsøknader, og at de ser nå en motsatt tendens der det ses bort fra asylsøkende barns særlige behov (saksbehandlingsstillinger rettet mot barn avvikes, barn nevnes ikke i aktuelle offentlige utredninger osv).

Bjørnberg, U. (2010) Sosialt kapital, tillit og resilience hos asylsøkende barn och föräldrar. Asylsøkende barns tankar om hälsa. I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Bjørnberg og M. Eastmond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsøkende barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet

Artikkelen diskuterer hvordan asylsøkende foreldre og barn ordner sin sosiale tilværelse mens de venter på at asylsøknaden skal bli ferdigbehandlet. Utgangspunktet er at mangel på sosialt støttende relasjoner kan virke nedbrytende på helse og motstandskraft (Marmot 2006). For asylsøkende barn kan det være vanskelig å skape et sosialt nettverk i denne perioden, dessuten vil spenningene som er knyttet til usikkerheten og ambivalensen familien opplever påvirke hva slags strategier barn og familier benytter i denne tiden. Å forholde seg avventende til sosiale kontakter kan sees som en måte å håndtere denne usikkerheten på. Undersøkelsen bygger på intervjuer med barn fra ni år og oppover og deres foreldre, i alt 18 barn, 13 mødre og fem fedre, de fleste med middelklassebakgrunn, og hovedsaklig fra land i Midtøsten og Mellom-Asia. Forfatteren bruker sosial kapital og resiliens som teoretiske tilnærminger for å diskutere kjennetegnene ved barnas og familiens sosiale nettverk. Det sosiale nettverket omfatter relasjoner til hjemlandet, men en god del hadde bare sporadisk kontakt med dem, og noen hadde brutt denne kontakten av ulike grunner. Andre hadde tette relasjoner både til slekt i Sverige og hjemlandet. Foreldrenes kontakter med naboer og venner var kjennetegnet både av tillit og brutt tillit. De var forsiktig med å inngå i relasjoner som kunne medføre negative forpliktelser. Særlig mødrene fortalte om isolasjon. Dette førte også til at barna i disse familiene var ensomme. Få barn omgår skolevenner på fritiden, men noen har kontakter i nabolaget. Mangel på penger begrenset barnas deltakelse på fritiden. Generelt finner Bjørnberg at barna er avventende med å inngå i tette relasjoner. Hun konkluderer med at den sosiale dynamikken i sosiale relasjoner der sosial utsatthet fører til mindre tillit og ressurser til å utvikle relasjoner, fører til en negativ sirkel. Tiltak mot dette er å ikke tro at sosiale nettverk utvikles av seg selv, at asylsøkere bli møtt med respekt og med informasjon om vilkår og ressurser som kan bidra med å få kontroll over egen livssituasjon.

Førde, S. (2007). *Refugee children and resilience: empowerment, participation and subjective wellbeing*. Thesis: Master of Philosophy in Health Promotion, University of Bergen.

Denne masteroppgaven er basert på retrospektive intervjuer med fem ungdommer i alderen 16-18 år som bodde i mottak om hva de oppfatter har vært viktig for dem med tanke på at de skal mestre sine liv best mulig. Styrken i dette bidraget er kanskje først og fremst at det er basert på samtaler med barna

selv, og dermed gir et inntak til deres perspektiv som man ellers ikke har sett mye av. Makt over eget liv (Empowerment), omsorg og anerkjennelse fra mennesker i omgivelsene og aktiv deltakelse er viktige stikkord for hva disse barna la vekt på. Spesielt framhever de at det å finne fram til enkelte voksenpersoner som kunne støtte og hjelpe dem var av vesentlig betydning når livet ellers gikk dem imot. Slike voksenpersoner fant de særlig blant ansatte i mottaket og lærere. Voksenpersoner som bidro til å rive ned selvfølelsen og evnen til mestring unngikk de så langt som mulig. Slike voksne kunne være alt fra regjeringsmedlemmer på befaring i mottak, til saksbehandlere i UDI, lærere og andre voksne i barnas omgivelser. Det understrekes at for barn med mange erfaringer med avvisning kan behovet for positivt anerkjennende voksne være enda større enn for andre barn.

Goldstein, S. and R. B. Brooks (2005). *Handbook of Resilience in Children*. Boston, MA, Springer Science+Business Media, Inc.

Denne amerikanske artikkelsamlingen i anvendt psykologi tar for seg det grunnleggende spørsmålet om hva som gjør at noen barn mestrer sine liv og utvikler resiliens, mens andre barn i tilsvarende vanskelige situasjoner ikke gjør det. Den første av bokas fem deler tar for seg selve resiliensbegrepet – hva innebærer det, hva fremmer utvikling av resiliens, er det arv eller miljø, kan resiliens måles og eventuelt hvordan? I den andre delen tar forfatterne for seg vanskelige livssituasjoner der resiliens kan utvikles, slik som fattigdom eller vold i familien, og understreker viktigheten av å se barns utvikling som en del av prosesser i familien. Den tredje delen tar for seg barn med funksjonshemninger. I den fjerde delen rettes blikket framover: hvordan kan vi hjelpe barn til å utvikle resiliens under vanskelige livsforhold, slik at de kan overvinne disse og få et godt liv? Her trekkes både foreldres og skolens betydning fram som de to viktigste elementene, og det foreslås i tillegg at egne teknikker for å tenke effektivt kan være til hjelp.

Psykisk helse – foreldre og barn

Nyankomne flyktninger og asylsøkeres helsesituasjon er et forskningsfelt hvor det foreligger en del psykologiske studier, både norsk og internasjonalt. Forskning viser at psykiske vansker forekommer oftere hos flyktninger enn ellers i befolkningen (se f.eks. Lie 2004). Nygård og Malterud (1995) finner at andelen med posttraumatisk stresslidelse økte i løpet av de tre første månedene etter ankomst, og at den steg fra 45 til 60 prosent blant menn, og fra 60 til 80 prosent blant kvinner. En vesentlig andel flyktninger har vært utsatt for tortur og forfølgelse (se f.eks. Montgomery og Foldsprang 1994). Van der

Veer (1994) ser flyktningers traumatiske erfaringer som belastninger på tre ulike nivåer: På grunn av politisk undertrykkelse og forfølgelse i hjemlandet, alvorlige traumatiske hendelser før og under flukt, og livssituasjonen i eksil, som inkluderer følelse av skyld, sorg og sinne. I dagens pågående konflikter har det å angripe familie og barn, og overgrep mot kvinner blitt stadig mer vanlig, dermed inngår studier av kvinner og barn som en vesentlig del av forskningsfeltet. Vi tar derfor også med studier som viser at seksuell trakassering og overgrep i asylmottak, samt vold i nære relasjoner, innebærer at risikoen for overgrep ikke er over når kvinner søker beskyttelse i Norge. Kvinner på asylmottak er derfor en sårbar gruppe. Dette kan ha betydning både for familieliv og for mottaket som oppvekststed.

Når det gjelder posttraumatiske stresslidelser, angst og depresjon finnes det flere innsiktsfulle forskningsarbeider basert på terapeutisk virksomhet, som belyser de sosiale og kulturelle kontekstene for forfølgelse, vold, overgrep og traumatiserende hendelser før og under flukt, og hvordan eksiltilværelsen virker inn på dette (Ahlberg 2000, Lavik et. al 1994, Sveaass 2000, Varvin 2003, van der Veer 1994). Denne forskningen baserer seg på terapi som i de fleste tilfeller er gjort etter bosetning, men denne litteraturen er også relevant for å forstå helsesituasjonen til foreldre i ankomstperioden. Den gir også innsikt i hvordan traumatiske opplevelser som barn er virksom i de voksnes sinn. Beskrivelser av hvordan foreldrene beskriver forholdet til egne barn i perioder der de trenger behandling gir også verdifulle innsikter. Det finnes også noen nordiske studier som har undersøkt hva slags erfaringer flyktningbarn har med seg, og betydningen de har for barns helsesituasjon.

Ascher, H. og L. Mellander (2010) Asylsøkende barns tanker om helse. I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Bjørnberg og M. Eastmond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsøkande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet

Bakgrunnen for studien er at mange faktorer før og under asylprosessen innvirker på barns helse. Opplevd helse kan derfor være en indikasjon på hvordan denne perioden påvirker barn. Artikkelen spør hvordan asylbarna selv oppfatter god helse, og hvordan de beskriver hva det innebærer å ikke ha det. 25 barn i alderen 6 til 18 år i 14 ulike familier er intervjuet, i tillegg ble 19 foreldre intervjuet. Et gruppeintervju med personalet ved et familiepsykiatrisk behandlingssted inngår også. Familiene kom fra flere land, hovedsaklig Balkan og Midt-Østen. Flere barn bodde bare sammen med en forelder.

Begrepet helse har flere dimensjoner og definisjoner. Studien legger til grunn at oppfatning av helse som tar utgangspunkt i individers kulturelle bakgrunn og ikke i et generelt og universelt helsebegrep. Fire temaer for analyse utskilles på basis av intervjuene: Oppfatninger av begrepet helse, hva som er viktig for at man føler seg bra/ikke har det bra, og den usikre framtiden. For-

fatterne finner variasjoner mellom barn og familier om hvordan de beskriver situasjonen sin og tenkte om helse, noe som understreker nødvendigheten av å unngå generaliseringer og forenklinger. Likevel finner de en del felles tema og forståelser:

Barn forbandt opplevelsene av krig, vold og usikkerhet i hjemlandet med ikke å ha det bra, mens tilværelsen i Sverige assosierte de med god helse. Flere hadde en sterk opplevelse av frihet, i kontrast til en tidligere tilværelse der de måtte holde seg innendørs eller opplevde usikkerhet, trusler eller trakassering. De opplevde også savn av slektninger og venner. De uttrykte det å være i en eksistensiell og identitetsmessig usikker situasjon, noe som preget dem. Særlig tre faktorer bidro til at de hadde det bra: 1) Foreldrene. Foreldrene var svært viktig for barna, mens ufrivillig adskillelse fra familiemedlemmer gjorde at de hadde det dårlig, de følte da uro og hadde vonde drømmer. Foreldrene forsøkte å gjøre tilværelsen bedre for barna, og minske uro, bl.a. med ikke å snakke om asylsaken og egne bekymringer. Barna hadde tiltro til foreldrene og at de vet hva som er best for dem. Foreldrene opplevde samtidig at de har begrensede muligheter for å påvirke livssituasjonen. 2) Skolen og omtentomme lærere, tillit og anerkjennelse fra omgivelsene var en annen type faktor som hjalp dem. Flere nevner det å lære seg svensk og kunne uttrykke seg på dette språket. 3) Fritidsaktiviteter og venner var også viktig for opplevelsen av å ha det bra. For gutter bidro særlig fotball til at de koblet av og glemte uroen. Men barna hadde få aktiviteter på fritiden.

Det som fikk dem til å føle seg dårlig, er de vonde drømmene de har, der de gjenopplevde tidligere hendelser. Flere av barna sov dårlig. Uroen for de som er igjen i hjemlandet bidro også til at barna ikke hadde det bra. Dårlige nyheter, på TV eller formidlet av andre gjorde dem også nedstemt. De følte også sorg over at familien hadde så dårlig økonomi, i kontrast til andre. Dessuten nevntes opplevelser av å være utenfor og sosialt isolert.

Den usikre framtiden påvirket både barna og foreldrene på ulike plan. De yngre barn, og særlig om de var de yngste i familien, var mer nåtidsorientert, men oppfattet uroen gjennom foreldrene og eldre søskens uro. Uvissheten ble forandret med ulike faser i asylprosessen. Traumesymptomer minsket den første tiden, men kom tilbake jo lenger tiden gikk, og da med fornyet intensitet. Etter avslag forverret situasjonen seg ytterligere. Et slående trekk var at få barn kunne snakke om framtiden og hva de ville gjøre da. Forfatterne undres over om barna ikke tørr å ville noe, og at det å ha det bra henger sammen med nettopp det å tørre å drømme om en framtid.

Berg, B, K. Lauritsen, M. A. Meyer, S. M. Neumayer, L. Tingcold, N. Sveaass (2005). «*Det hainnle om å leve...*» *Tiltak for bedre psykisk helse blant beboere i asylmottak*. Trondheim: SINTEF IFIM.

Rapporten, skrevet på oppdrag fra UDI, omhandler situasjonen for beboere i mottak generelt, altså både barn og voksne. Formålet med prosjektet har vært å utrede hvilke forhold i ordinære mottak som bidrar til et godt psykososialt miljø. Fokus har vært på «god praksis», med vektlegging av forhold som kan forebygge psykiske problemer hos beboere og øke deres mestringsevne. Den går i detalj gjennom forholdene i navngitte mottak, og identifiserer elementer som gjør livet lettere og vanskeligere for beboere i mottakene. Rapporten gir dermed et innblikk i konkrete mottak og i variasjonen mellom dem. Gjennom prosjektet har de også hatt som målsetting å fange opp og beskrive gode rutiner for oppfølging av beboere som har psykiske problemer. Slike rutiner omfatter både det arbeidet som utføres på selve mottaket og samarbeid med relevante eksterne instanser (kommuner, fylkeskommuner, sykehus og andre; deriblant frivillige organisasjoner.) Rapporten refererer også direkte til den første SINTEF-rapporten fra asylmottak som beskrev situasjonen i mottak mer generelt fem år før denne undersøkelsen ble gjennomført: «Mellom håp og lengsel». Forfatterne konkluderer med at viktige hovedutfordringer fra årtusenskiftet fortsatt var de samme: lang ventetid, liten tilgang til lønnet arbeid og annen meningsfylt aktivitet, liten tilgang til personalet på mottaket, og dårlig økonomi. Derimot var helsetilbudet klart bedret i forhold til fem år før, selv om det fortsatt ikke var tilstrekkelig, særlig mht psykiatri. I tillegg understrekes det at mottakene har rammebetingelser som motvirker eventuelle forebyggende tiltak, og at det er disse rammebetingelsene som må endres dersom den psykiske helsen til beboerne skal kunne bedres. Rapporten munner ut i klare anbefalinger rettet mot både myndigheter, driftsoperatører, mottak og samarbeidsparter. Blant anbefalingene er: redusert ventetid på asylsøknaden, gjeninnføring av norskopplæring på mottakene, et meningsfylt aktivitetstilbud og videreutvikling av samarbeidet mellom kommune- og spesialisthelsetjeneste.

Berg, B. (2006). «*Jeg glemmer å være trist*»: *evaluering av et gruppebehandlingsprosjekt for barn og foreldre i mottak*. Trondheim: SINTEF Teknologi og samfunn.

Barns og foreldres psykiske helse er viktig for barnas evne til mestring og resiliens. Denne rapporten evaluerer et tiltak med hensikt å styrke disse egenskapene i barna gjennom gruppeaktiviteter, spesielt dramaterapi. Foreldrene mottok veiledning parallelt, i egne foreldregupper. Dette var et samarbeidsprosjekt mellom Psykososialt team for flyktninger i Midt-Norge og BUP. Konklusjonen er at prøveprosjektet har bidratt til økt mestringsevne og bedre livskvalitet for deltakerne. Det påpekes at dette er ett av mange prøveprosjekt,

som har til felles nettopp at de er midlertidige prosjekter i et felt der behovet snarere er flere permanente positive tiltak.

Bodegård, Göran (2004) Asylsökande flyktningbarn utvecklar livshotande funktionsbortfall. *Läkartidningen* nr 19

Statens offentliga utredningar (2006) *Asylsökande barn med uppgivenhetssymtom – trauma, kultur, asylprocess* SOU:2006:49

De to publikasjonene omhandler «de apatiske barna». Det er gjennomført en rekke studier i forbindelse med fenomenet som oppsto i Sverige på begynnelsen av 2000-tallet, der et stort antall asylsøkende barn pådro seg et utmattelsesyndrom. Vel 400 barn fra i hovedsak tidligere Sovjetunionen og Jugoslavia fikk diagnosen. Dette førte til stort medieinteresse og omfattende politisk debatt. Det var ulike oppfatninger om årsaken til fenomenet. Noen hevdet det var en genuin reaksjon på depresjon, oppgivelse og stress som var forårsaket av en kombinasjon av usikkerhet under asylprosessen og tidligere vold og overgrep i hjemlandet. Andre mente at selve syndromet besto av manipulasjon, underernæring og simulering, iverksatt av foreldrene med formål om å få oppholdstillatelse i Sverige. Vi går ikke inn i denne omfattende litteraturen, men henviser her til to publikasjoner. I den forskerledede statlige utredningen som ble nedsatt for å utrede fenomenet (SOU:2006), reflekteres det avslutningsvis over de politiske reaksjonene på fenomenet. De apatiske barna og deres familier ble hovedsaklig betraktet som passive offer i en utsatt livssituasjon, noe de antar har vært årsak til teorier om manipulasjon, som i sin tur bidro til store motsetninger mellom ulike eksperter i den offentlige debatten. De mener det bør stilles kritiske spørsmål til hvordan det offentlige ordskiftet har bidratt til å forkuldre innsikten i situasjon til det enkelte barn. Utrederne etterspør respekt for kompleksiteten i disse sakene. Respekten må imidlertid ikke føre til at barns rettssikkerhet, rett til helse og til trygghet settes til side.

Utvalget viser til prinsippet om barnets beste og hvordan dette hadde blitt påaktet av ulike aktører. Et kompliserende faktum var at de apatiske barna sluttet å kommunisere og stengte av kontakten med omverdenen. Dermed er det opp til omgivelsene å tolke hva barnets reaksjoner er et uttrykk for, noe som er bekymringsfullt ut fra et rettssikkerhetsperspektiv.

De påpeker at statistikken viste at det i de fleste tilfeller var snakk om det eldste barnet i familien som ble apatisk, og spør hvorfor det er disse som reagerer på denne måten. De mener det er nødvendig å forholde seg til de forventningene som barna har. Barna var del av det de kaller en holistisk kultur, der det stilles krav til individer om å ofre seg, sitt liv, sine interesser og rettigheter for familien/gruppen. Dette pålegger dem et stort ansvar for å hjelpe sin

familie og yngre søsken. Dette mener utrederne er en overgripende problemstilling.

Videre mener de det er nødvendig å diskutere om den svenske asylprosessen, med dens lover, praksis, strukturer og holdninger som asylsøkende familier møtes med, har et indirekte ansvar for helsesituasjonen til barna. Et av utvalgets forslag er å bedre den allmenne helsetjenesten til gruppen, og viser til at Sosialstyrelsen i 2007 skal behandle forslag om å gjennomføre en helse-samtale for asylsøkere, noe som hadde vært etterspurt i flere år.

Kommunal- og regionaldepartementet (2005) *Psykisk helse for barn i asylmottak. Anbefalinger fra en interdepartemental arbeidsgruppe*.
http://www.regjeringen.no/upload/kilde/krd/rap/2005/0018/ddd/pdfv/259573-psykisk_helse_hos_barn_i_asylmottak.pdf

Rapporten omhandler både medfølgende barn i familien og enslige mindreårige asylsøkere, og bygger bl.a. på en spørreundersøkelse til asylmottakene hvor barns situasjon og tilbud mens de bor på mottakene ble kartlagt. Rapporten påpeker at foreldrenes situasjon virker sterkt inn på barna. Den viser til at barn av psykisk syke foreldre har vært en oversett gruppe innen helsetjenestene (Killén 2005), og at barn av asylsøkere med psykiske lidelser synes å være oversett av hjelpeapparatet (Carli og Ruud 2003).

Rapporten gjennomgår oppgavene og praksis til berørte myndigheter og tjenester med ansvar for barn som bor på mottak: UDI, skoler, helsetjenester og barnevern. Arbeidsgruppen kommer med i alt 16 forslag til tiltak som kan forebygge utviklingen av psykiske problemer og lidelser hos asylsøkerbarn. Den forebyggende innsatsen skal være del av det ordinære arbeidet. Tiltak er både rettet mot *foreldre*, som å innføre kurs i foreldreveiledning i mottak, og mot *barn* som samtalegrupper med barn, eget informasjonsprogram for barn og formidle til foreldre om nødvendigheten av at barn får informasjon om asylsøkerprosessen. Det foreslås barnehage tilbud til barn fra 2 år, og at retten til skolegang sikres. Videre foreslås det tiltak for å kartlegge psykisk helse hos barn i asylmottak, og følge opp med behandlingstilbud, samt at kvaliteten på det barnefaglige arbeidet på mottakene forbedres.

Lauritzen, C. (2007). *Barn i mottak: et pilotprosjekt om barns psykiske helse i nordnorske asylmottak*. Tromsø, Regionsenter for barn og unges psykiske helse, Region nord, Institutt for klinisk medisin, Det medisinske fakultet.

Sivertsen, H. B. (2007). *Barn i asylmottak - en kvalitativ studie*. Institutt for psykologi. Tromsø, Universitetet i Tromsø.

Disse to publikasjonene inngår i et felles pilotprosjekt ved Universitetet i Tromsø. Sivertsens studie er en hovedfagsoppgave, mens Lauritzen var prosjektleder og rapporterte fra hele prosjektet. Sivertsen og Lauritzen har sammen gjennomført kvalitative fokusgruppeintervju med ansatte i 11 nordnorske mottak. Sivertsen stiller følgende forskningsspørsmål: 1) Hvilke forhold mener informantene er belastende for barna i mottakstilværelsen og slik utgjør en risiko for utvikling av psykiske problemer? 2) Hvilke forhold mener informantene forebygger utvikling av psykiske problemer i mottakstilværelsen? 3) Hvilke utfordringer møter informantene i arbeidet med å ivareta et godt miljø og et forsvarlig tilbud til barna? Disse spørsmålene ligger tett opp til temaet barns mestring, og Sivertsens svar er 1) Tid i mottak, foreldres hjelpeløshet, og sykdom hos foreldre; 2) En tilpasset bosituasjon, skolegang, fritidstilbud og økonomisk kompensasjon; og 3) Organisering av mottaksdriften, tilgang på kompetanse og ressurser, taushetsplikt og ulikheter. Lauritzen konkluderer sin rapport med at det er nødvendig med forebyggende tiltak med tanke på asylsøkende barn og psykisk helse. Dårlige materielle og sosiale vilkår kombinert med svake rettigheter gjør dette arbeidet vanskelig og nødvendig. Lauritzen etterlyser videre forskning med utgangspunkt i barnas egne stemmer og synspunkter, samt mer konkret kunnskap om barnas eventuelle symptomer på psykiske lidelser.

Montgomery, E. (2000) *Flygtningebørn. Traume – utvikling - intervention*. København: Dansk psykologisk Forlag.

Montgomery, Edith og Anders Foldsprang (2001) Traumatic experience and sleep disturbance in refugee children from the Middle East. *European Journal of Public Health* Vol.11 no.1

Undersøkelsen baserer seg på et datamateriale med 311 3-15-årige flyktningebarn fra Midt-Østen (Iran, Irak, Libanon, Syria og Tyrkia) og kartlegger barnas opplevelser av krig og annen organisert vold, barnas psykiske tilstand ved ankomst til Danmark, samt forholdet mellom traumatiske opplevelser og angstsymptomer blant barna. Montgomery finner at det er svært få barn som ikke har vært utsatt for direkte eller indirekte opplevelser av vold. Det var tilsvarende få som hadde opplevd en meget høy andel voldsopplevelser (15 av

17 ulike kategorier av vold som inngikk i kartleggingen). Ni av ti hadde opplevd krig, flukt og opphold i flyktningleir. Tre fjerdedeler hadde måttet søke beskyttelse fra bomber eller flytte fra hjemmet på grunn av organisert vold. Tre fjerdedeler hadde vært til stede i hjemmet når det ble ransaket av soldater eller politi. Mer enn halvparten hadde vært atskilt fra minst en av foreldrene i mer enn en måned. Like mange hadde sett personer bli skutt i gatene.

De hyppigste forekomster av psykiske symptomer og atferdsproblemer i den aktuelle undersøkelse er, ut fra hyppighet, angstrelaterte symptomer (angst for å være alene, angst for å være uten lys, klynger seg til foreldrene). Dette forekom i over halvparten av utvalget, og var uavhengig av alder og kjønn. Depressive symptomer (har lett for å gråte, mangel på appetitt, virker trist og innesluttet) var noe mindre utbredt, men en del hadde slike symptomer daglig. Aggressiv opptreden som å bli lett opphisset og sint hadde halvparten av utvalget, mens en tredjedel kom lett i konflikter med søsken, og der yngre barn hadde flere aggresjonssymptomer enn eldre barn.

Studien gir innsikt i barns traumatiske opplevelser og angst gjennom å presentere utdrag av foreldrenes eller barnas fortellinger, og diskuterer erfaringer med intervensjon og behandling. Montgomery lener seg til en modell utviklet av den svenske barnelegen Lars Gustafsson (Gustafsson 1986, Gustafsson m.fl. 1987a og b) kalt STROP- modellen, som er ment for å stoppe den kaotiske prosess som traumatiserte barn opplever, og støtte eksisterende ressurser gjennom en sosialpedagogisk innsats på fem forskjellige områder:

S = Struktur

T = Tale og Tid

R = Ritualer

O = Organisert lek

P = Pårørende støtte

Boka argumenterer avslutningsvis for behovet for familierapi, i tillegg til individuell psykoterapi for barn med alvorlige psykiske forstyrrelser eller traumatiske opplevelser.

Neumayer, S, A. Skreslett, M. Borchgrevink, S. Gravråkmo (2006)
Psykososialt arbeid med flyktningsbarn – Introduksjon og fagveileder.
Oslo: NKVTS.

Veilederen er laget for helsearbeidere i 1. og 2. linjetjenesten, helsepersonell under utdanning, samt andre profesjoner som arbeider med mottaks- og flyktningsbarn som barnevernet, mottaksansatte og skole. Den skal styrke det psykososiale arbeidet og gi innsikt i den særskilte situasjonen til disse barna og deres familie. En lang rekke tema blir behandlet i veilederen: Familiens tilpasning til nye fellesskaps- og omsorgsbetingelser, flyktningsbarns påkjen-

ninger som *tilknytningsbrudd* og reaksjoner på dette, *traumatisering* som reaksjoner på tap og vonde hendelser, slik at barnet er kronisk plaget av vansker som depresjon, angst eller posttraumatiske stressreaksjoner (kjennetegnet bl.a. av påtrengende minner, unngåelsesreaksjoner, anspent som i en alarmberedskap). Av utfordringer for barn på mottak diskuteres venting, å bo tett sammen, og å ha meningsfulle aktiviteter, samt mottaksansattes oppgaver og kompetanse til å veilede foreldre, tilrettelegge og samarbeid med helsetjenesten og barnevernet. To innsatsområder utpekes: 1) å gi informasjon til, og samarbeide med aktuelle personer, instanser og myndigheter. 2) å igangsette tiltak for barn og familier, bl.a. å tilrettelegge for et mest mulig normalt liv, aktiviteter, god dialog og informasjon. Hoveddelen av veilederen er rettet mot helsepersonell og helsetjenestens innsats. Her inkluderes både etiske overveielser og bruk av tolk. Det formidles dessuten erfaringer fra ulike prosjekter som har prøvd ut metoder for å arbeide med barn på mottak, og da særlig bruk av ulike kreative uttrykksformer og kunstterapi. Slike resiliensfremmende tiltak og grupper har til hensikt å hente fram barns iboende ressurser slik at de kan håndtere psykososiale vansker.

Nielsen, S. S. M. Norredam, K. L. Christiansen, C. Obel, J. Hilde og A. Krasnik (2008) Mental health among children seeking asylum in Denmark – the effect of length of stay and number of relocations: a cross-sectional study. *BMC Public Health* 2008, 8:293

Hensikten med artikkelen er å undersøke hvordan ulike organisatoriske kjennetegn ved asylprosessen, inklusiv lang ventetid innvirker på barns mentale helse. I alt ble 260 barn i alderen 4- 16 år som bodde sammen med foreldre på asylmottak i Danmark undersøkt. Barna ble evaluert høsten 2006 ved hjelp av *Strengths and Difficulties Questionnaire*. Skolelærere evaluerte aldersgruppen 4-16 år, mens aldersgruppen 11-16 utfylte dette med et eget skjema. Resultatet av undersøkelsen viser, på bakgrunn av lærernes vurdering, at barn som har oppholdt seg på asylmottak i et år eller lenger har økt risiko for mentale vanskeligheter. Fire eller flere forflytninger og relokaliseringer ble assosiert med høyere risiko. Når selvrapporterte data ble inkludert ble tendensen enda sterkere.

Undersøkelsen konkluderer med at både lengden av oppholdet på asylmottak og forflytninger påvirker barnas mentale helse. Den konkluderer med at oppholdstiden må kortes ned. Det er behov for ytterligere forskning som inkluderer foreldrenes mentale helsesituasjon og barns tidligere traumer for å forstå påvirkningen av ulike faktorer og hvordan disse påvirker hverandre når det gjelder mottaksbarns mentale helse.

Skolegang

Hamilton, R. J. and Moore, D. (2004). «Education of refugee children: Documenting and implementing change». In: Hamilton, R. J., & D. Moore (eds.) *Educational interventions for refugee children: theoretical perspectives and implementing best practice*. London: RoutledgeFalmer.

Dette er sluttkapitlet i en bok som går gjennom internasjonal forskning på feltet flyktningbarn/skole. Det påpekes at erfaringer fra før flukt, under flukt og etter flukt er viktige for barns evne til mestring, og at erfaringene må sees i sammenheng med hverandre. Indikatorer på resiliens i barnet og omgivelsene identifiseres, de mest sentrale er: egenskaper ved barnet og foreldrene inkludert graden av eventuell traumatisering, barnets og foreldrenes psykiske helse-tilstand, graden av samhold i familien, familiens evne til å tilpasse seg nye situasjoner, barnets lese- og skrivekunnskaper i første og annet språk, og tidligere skolegang. Relevante aspekter ved skolen som underbygger barns evne til mestring identifiseres slik: overordnet skolepolitikk, lærernes kompetanse og holdninger, medelevers holdninger, skolestruktur og sosialt miljø, språk-opplæring, tilgang på velferdstjenester, kommunikasjon mellom foreldre og skole, og koordinering av støtteprogrammer som integrerer barn, familie, skole og lokalsamfunn. Her finner vi også konkrete forslag basert på best practice som også er relevante i en norsk kontekst, knyttet opp til disse mestrings-fremmende aspektene.

Kunnskapsdepartementet (2010). *Mangfold og mestring: flerspråklige barn, unge og voksne i opplæringssystemet*. NOU 2010:7. Oslo, Statens forvaltningstjeneste.

Østbergutvalgets rapport Mangfold og mestring, NOU 2010: kap. 15, understreker at et godt tilbud i asylsøkende barns venteperiode kan være positivt for barnas utvikling, og vil kunne ha en effekt både med tanke på bosetting/integrering og retur. Barnehage og skole er sentrale arenaer for inkludering og av stor betydning for språkutvikling og psykososial helse. Østbergutvalget ser det derfor som viktig at barn og unge som bor på asylmottak deltar i et normalt opplæringsløp så tidlig som mulig etter ankomst til landet.

Østbergutvalget påpeker at det ikke finnes en fullstendig oversikt over om asylsøkere med rett til opplæring etter opplæringsloven faktisk mottar denne opplæringen. Det foreligger heller ikke en oversikt over omfanget av det opplæringsstilbudet de mottar. De få studiene som er gjort av praksis viser at lokale prioriteringer og kommunale instansers tolkning av regelverk resulterer i at tilbudene til mottaksbarn varierer sterkt. Når det gjelder opplæringsstilbudet til barn og unge asylsøkere ser de behov for å styrke rettighetene deres. De me-

ner at barnehageplass til asylsøkerbarn må rettighetsfestes. Barnehagene må ha nok ressurser og personale med nødvendig kompetanse for å ivareta både barna og foreldrenes behov. Videre går de inn for at alle som kommer til landet før de fyller 18 år bør få rett til grunnskoleopplæring, og at det bør innføres en rett til videregående opplæring for de som kommer før de er 18 år. De foreslår en styrking av tilskuddsordningen knyttet til opplæring av barn og unge i mottak. De peker på behovet for kompetanseheving for lærere og skoleledere. Samarbeidet mellom utdanningsmyndighetene og UDI, IMDi og Bufetat må styrkes. Utvalget mener at tilbudet om foreldreveiledning i asylmottak bør styrkes.

Utvalget drøfter særskilt språkopplæring, og læreplan for morsmål for språklige minoriteter, og i et eget kapittel foreslår de modeller for innførings-tilbud for nyankomne elever.

Tursunovic, M. (2010) Skolan i det asylsökande barnens vardag. I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Björnberg og M. Eastmond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet

Artikkelen beskriver lovgivning og praksis når det gjelder skoletilbudet til asylsøkende barn i Sverige. Den gjennomgår også nyere forskning på kategorien «nyankomne elever» som brukes på denne elevgruppen. Med utgangspunkt i case studier ved fire skoler diskuterer hun ansvarsfordeling mellom stat, kommune og skole og hvordan dette fungerer, foreldrenes kunnskap om skolesystemet, samt skolen som kunnskapsformidler overfor denne elevgruppen, og barnas psykososiale miljø. Hun trekker fram tre premisser som må fungere for å sikre at barna får en god skolegang:

- At det institusjonelle nettverket mellom Migrationsverket, kommunene og skolen fungerer slik at barna kan starte skolegang raskt, og konsentrere seg om skolearbeidet, nettverksbygging og skape en normalitet i sin og familiens tilværelse.
- At dialogen mellom hjem og skole fungerer.
- At lærere har tilstrekkelige kvalifikasjoner til å håndtere pedagogisk og menneskelig de oppgaver som følger med å integrere en nyankommet elev i skolemiljøet, for å sikre at både elev og foreldre kjenner seg fortrolig med det svenske skolesystemet.

Valenta, M. (2008) *Asylsøkerbarns rett til skole. Kartlegging av skoletilbudet til asylsøkerbarn*. Rapport. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning AS

Undersøkelsen gir et overblikk over hva slags skoletilbud asylsøkerbarn i skolepliktig alder får i Norge. Den reiser fire forskningsspørsmål: Hvordan integreres asylsøkende barn i norsk grunnskole; Får de et likt omfang av undervisning som øvrige elever; På hvilken måte tilpasser skolen sitt tilbud til asylsøkerbarn; Hva oppleves som svakheter ved skoletilbudet? Undersøkelsen omfatter 36 ordinære mottak og 29 skoler, samt 30 kvalitative intervjuer. Undersøkelsen viser at asylbarn i skolepliktig alder ikke venter lenge på å få plass i skolen, de fleste får plass innen få uker etter ankomst til ordinært mottak. Asylmottak og skolene er således effektive når det gjelder innmeldingsrutiner. Barna får som regel utdanning av likt omfang, når det gjelder timer og fag, som andre elever. Det store flertallet får tilpasset norskundervisning. Det finnes imidlertid forbedringspotensial: bedre integrering av asylsøkerbarn i skolen og å tilpasse tilbudet individuelt til barnas behov. Her er det særlig nødvendig å styrke den helhetlige språkopplæringen, inklusive morsmålsopplæringen og tospråklig opplæring. Altfor få skoler gir slik undervisning til asylsøkerbarn. De som får det får alt for få timer og ikke til alle språkgrupper. Dessuten er kvaliteten på denne opplæringen ikke god nok.

Profesjonsperspektiv på asylsystemet og returarbeid

Dragland, K. A., W. Ellingsen, K. Hidle og M-A. Karlsen (2010). *Asylmottak og lokalsamfunn*. FoU Rapport 1. Kristiansand: Agderforskning/Senter for Byøkologi

Studien er gjennomført på oppdrag av og baserer seg på en spørreundersøkelse gjennomført i alle kommuner med asylmottak, samt en casestudie i tre ulike kommuner. Rapporten beskriver a) samhandling på et overordnet nivå mellom UDI, driftsoperatører og kommunene og b) samhandling lokalt mellom asylmottak, kommune, sivilsamfunn, grupper og individer. De finner at det generelle bilde som tegner seg på institusjonelt nivå mellom mottak og kommunene, er at samhandlingen, både den formelle og den uformelle, fungerer godt. Det er også en del barrierer, bl.a. ved opprettelse av asylmottak. For kommunenes del gjelder dette: Mangelfull kunnskap om lokale forhold blant mottaksansatte, mangel på tolk, manglende koordinering internt i kommunen mellom ulike sektorer og mangelfulle samarbeidsrutiner mellom mottak og kommunen. Mottakene på sin side knytter barrierer til mangel på samarbeidsfora, manglende kommunale ressurser, samt mangelfull koordinering internt i kommunen, slik også kommunene selv vurderer det.

Når det gjelder samarbeidet med nærmiljøet konkluderer de med at mottaket må raskt inkluderes i eksisterende samarbeidsfora og settes i forbindelse med lokalt foreningsliv og ildsjeler. De anbefaler en sterkere satsning på møteplasser, bl.a. gjennom kulturelle aktiviteter, bedre informasjonsutveksling og at det tilrettelegges for frivillig innsats og engasjement fra lokalt foreningsliv.

Dybdahl, R. M. Borchgrevink og R. Aandal-Herseth (2009) Hvordan går det med hjelperne? Arbeidsglede, utbrenthet og traumatisering hos helpere som arbeider med asylsøkere og flyktninger. I K. Eide, N. Quereshi, M. Rugkåsa og H. Vike (red.) *Over profesjonelle barrierer. Et minoritetsperspektiv på psykososialt arbeid med barn og unge*. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Artikkelen tar for seg belastninger som aktuelle profesjoner erfarer i psykososialt arbeid med asylsøkere og flyktninger. Studien baserer seg på en spørreundersøkelse til ansatte ved poliklinikker, asylmottak, helsestasjoner og flyktningkontorer og på intervjuer med fem behandlere. De finner at den mest stressende faktoren er arbeidsmengde, deretter mangel på veiledning, opplevelse av hjelpeløshet, manglede skille mellom arbeid og privatliv og uforutsigbarhet. Skårene på posttraumatiske symptomer er relativt høy. De fleste svarte likevel at de var godt fornøyd med jobben, særlig med direkte klientarbeid og muligheter for egenutvikling. I intervjuene fortalte de fleste at de hadde funnet en måte å håndtere belastningene på som gjorde at de så det positive i arbeidet som dominerende. Helt vesentlig var at de opplevde arbeidet som meningsfullt. Alle fortalte om et stort personlig engasjement, ofte relatert til egen bakgrunn eller politikk. Et hovedfunn var at de fleste trivdes med arbeidet sitt, men undersøkelsen indikerte likevel at de hadde relativt høy risiko for vikarierende traumatiseringer, omsorgstretthet og utbrenthet. Vekstopplevelser var relatert til belastninger og negative reaksjoner, slik at de som opplevde de største belastningene også var de som opplede mest vekst. Ved å hente inn perspektiver fra resiliens-litteraturen ble både individuelle og situasjonelle faktorer trukket fram. Resultatene fra undersøkelsen kan gi ideer til ledere som skal forebygge utbrenthet på arbeidsplassen, samt en forståelse for betydningen av støtte fra kolleger, kunnskap og aksept for de utfordringene arbeidet innebærer.

Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels-, - og rettspsykiatri. (2008). *Rapport: vold trusler og ustabil atferd i norske asylmottak*. St. Olavs Hospital, H.F. Psykiatrisk divisjon, Avd. Brøset, Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels - og rettspsykiatri.

Delrapport 1: Vold og trusler i norske mottak – en kartleggingsstudie. Prosjektet har kartlagt forekomst av voldelige hendelser i samtlige norske asylmottak i løpet av 2007. I følge rapporten ble det innrapportert 189 hendelser om vold og trusler. 135 personer står bak disse hendelsene. Hendelsene er samlet sett forholdsvis alvorlige. Det er ingen betydelige forskjeller vedrørende gjerningspersonene med hensyn til demografi eller søknadsstatus, eller mellom forsterkede og ordinære mottak. Rapporten viser imidlertid at mannlige personale og mannlige beboere utsettes hyppigst for aggresjon/vold. Rapporten konkluderer med at både levekårene for beboerne og arbeidsforholdene for ansatte i mottak bør forbedres. En omfattende innsats i forhold til å redusere vold og trusler vil være en vesentlig forbedring av levekårene for asylsøkere samt en vesentlig oppgave for mottakenes HMS (helse, miljø og sikkerhet) arbeid.

Lauritsen, K. and R. Skagen (2009). *Bedre omsorg til flyktningbarn nå!: gjennom kompetanseutvikling og tverrfaglige nettverk*. Trondheim, NTNU samfunnsforskning, Senter for innvandringsforskning og flyktningstudier.

Denne rapporten, som er skrevet på oppdrag av Redd Barna, retter søkelyset mot opplæringen av ansatte i barnevern og mottak. Hva slags kompetanse trenger disse ansatte for å ivareta barns behov for omsorg i mottak? Her diskuteres det i liten grad hva slags omsorg det er snakk om, hvem som skal yte omsorgen, og hva barna kan/bør få ut av omsorgsyttelsen. Premissene er gitt, og kommer fra barnevernsfeltet. Det innhentes intervjudata som belyser disse spørsmålene sett fra de ansattes behov, mens beboere på mottak (barn og voksne) ikke er inkludert i datainnhentingene. Konklusjonen gis i form av forslag til undervisningsopplegg for ansatte, og legger vekt på økt bevissthet rundt begreper som kultur, religion og ulike syn på barneoppdragelse, dilemmaer i forhold til oppholdsstatus, og refleksjon over barnekonvensjonen innenfor eget arbeidsfelt.

Søholt, Susanne og Arne Holm (2010) *Desentraliserte asylmottak og bosetting*. NIBR-rapport: 2010:13. Oslo: NIBR

Desentraliserte asylmottak består av flere boliger, lokalisert på forskjellige steder, fortrinnsvis i gangavstand til en mottaksadministrasjon i et lokalsamfunn. Desentraliserte asylmottak skal tilby et mest mulig normalt bosted for personer som befinner seg i en unormal livssituasjon. Tanken bak er at denne måten å bo på er bedre for asylsøkerne og at det skal lette integrasjonsprosessen for dem som får innvilget opphold. Undersøkelsen diskuterer desentraliserte asylmottak som modell i forhold til svingninger i asylankomster og begrenset tilbud av innkvarteringsplasser til asylmottak, levekår for asylsøkere og fremtidig integrasjon av flyktninger som bosettes, og vertskommuners oppfølging av mottak og asylsøkere, lokal oppmerksomhet og bosetting av flyktninger. Når det gjelder levekår i desentraliserte mottak finner de det sannsynlig at beboere i desentraliserte mottak deltar mer i aktiviteter i *nærmiljøet* enn beboere på sentraliserte mottak. I sentraliserte mottak vil aktivitetene *i mottaket* stå mer sentralt. De mener at bosituasjonen i desentraliserte kan bidra til å fremme handlingsmulighetene for den enkelte fordi det legges vekt på eget ansvar og deltakelse. Dette inkluderer også mulighetene som ligger i det å bli en mer alminnelig deltaker i et alminnelig lokalsamfunn. I sum kan dette styrke opplevelsen av mestring i et nytt land, og virke kvalifiserende i forhold til en eventuell etableringsprosess i Norge. På den andre siden må også personer i sentraliserte mottak selv håndtere mange av de samme praktiske gjøremålene som personer i desentraliserte boliger, samtidig som de utfordres på samarbeid rundt dagliglivets rutiner. Rapporten berører i noen grad konsekvensene av modellen for barn, mens foreldrenes mulighet til å ivareta familieoppgaver diskuteres noe mer.

Undersøkelsen er gjennomført ved hjelp av flere datakilder og metodiske tilnærminger: Internettbaserte surveyundersøkelser sendt til alle mottak og driftoperatører i landet, intervjuer med regionkontor i UDI og IMDi, samt registerdata fra UDI og IMDi knyttet til mottaksbefolkning, mottak og bosetting av flyktninger er analysert. Det er dessuten hentet inn informasjon fra ni casekommuner der ansatte i desentraliserte mottak, asylsøkere over 18 år, nybosatte flyktninger, driftoperatører, samt kommuneansatte er intervjuet.

Winsvold, A. og A. Engebrigtsen (2010) *For barnas skyld? En undersøkelse av returforberedende arbeid med barnefamilier på asylmottak – med forslag til nye modeller og arbeidsformer*. Rapport. Oslo: NOVA

Denne undersøkelsen ble gjennomført på oppdrag fra Utlendingsdirektoratet. Undersøkelsen hadde to hovedmål 1) å tydeliggjøre hvilke behov barnefamilier og barn har når det gjelder kommunikasjon om og forberedelse til retur. 2) å utvikle nye modeller og arbeidsmåter for retur av barnefamilier. Retur betyr i denne sammenhengen å reise tilbake til hjemlandet etter endelig avslag på asylsøknaden. Retur av barnefamilier skjer i all hovedsak gjennom såkalt frivillig retur, som innebærer at hvert familiemedlem mottar et støttebeløp og i noen tilfeller også andre støttemidler gjennom Internasjonal organisasjon for migrasjon (IOM) når de har godtatt å returnere. Alternativet til frivillig retur er å bli uttransportert av politiet. I undersøkelsen ble ca 18 foreldre og 22 barn /unge mellom 8-26 år (medfølgende) intervjuet. Videre ble 23 mottaksansatte, 3 representanter for organisasjoner og 4 for UDI intervjuet. Resultatene blir presentert i en rapport der de forskjellige involverte parter forteller om sine synspunkter på og erfaringer med familienes situasjon etter avslag på asylsøknaden, og om returarbeidet med returforberedelse på mottak. Når det gjelder barnas situasjon og erfaringer med å leve under vanskelige forhold konkluderer rapporten med: Barna lider under foreldrenes generelle redsel for å reise hjem og mange foreldres depressive reaksjoner på opplevelser i hjemlandet og på avslagene og på deres passivitet som følge av dette. Familiene lider også under en generell usikkerhet om hvorvidt asylsøknaden blir innvilget, og når endelig avslag blir mottatt lider de under usikkerhet om hvorvidt de kan klare å bli likevel eller blir sendt ut med makt. Den lange ventetiden fra avslag til eventuell retur er en påkjenning for voksne og barn. Det er en utbredt usikkerhet om hvor mye og hvordan man skal informere de yngste barna under 7 år om avslaget på asylsøknaden, om familiens situasjon og om at de må reise hjem. Både foreldre og mottaksansatte er usikre på hva som er det beste for barna i en situasjon der de kanskje må vente i årevis i usikkerhet før retur er en realitet. Barnas aktive deltakelse på andre arenaer enn mottaket som skole, vennskap og fritidsaktiviteter representerer alternative virkeligheter for barna som ser ut til å gi dem motstandskraft til å mestre en vanskelig livssituasjon. Barna gir i intervju uttrykk for samme redsel som foreldrene for å reise hjem og foreldrenes ofte svært traumatiske opplevelser i hjemlandet før flukten ser, ifølge mottaksansatte, ut til å forsterkes hos barna slik at hjemlandet nesten bare oppleves som negativt og hjemreise som umulig. Mottaksansatte mener disse oppfatningene er med å gjøre det vanskelig for barna og familiene å forberede seg til retur når det er uunngåelig. For å hjelpe barna og foreldre å håndtere frykten for retur er saklig informasjon om forholdene i hjemlandet og mulighetene for støtte til retur viktig. Mottaksansatte arbeider også mange steder systematisk for å snu det ensidig negative fokuset på hjemlandet ved å

trekke frem det som familier og barna selv savner som sang og historier, gode minner om hendelser og om familie og slekt osv. Dette arbeidet, som er en del av returforberedelse for alle asylsøkere, men spesielt viktig for barnefamilier, går under betegnelsen *hjemlandsfokus*. Gjennom å holde ved like de gode minnene og de gode sidene ved livet i hjemlandet og gjennom å holde kontakten med familie og venner gjennom internett og telefon, der det er mulig, håper man å gi barna motstandskraft til å håndtere livet i mottaket og til å være bedre rustet til å reise hjem når det blir en realitet. Rapporten konkluderer med at større forutsigbarhet i hele prosessen fra søknad til retur, vil hjelpe familierne å mestre livet i mottak og i hjemlandet bedre enn i dag. Videre anbefales det at barna får beholde skole- og fritidstilbud så lenge som mulig før retur. Det anbefales også å opprette egne returmottak for barnefamilier der det gis systematisk opplæring og forberedelse for et liv i hjemlandet med spesiell vekt på å opprette kontakt med skoler og utdanningsinstitusjoner for barna, og støtte til familien i reintegreringsprosessen.

Oppsummering

De tre spørsmålene denne rapporten dreier seg om, er hvordan innvirker de strukturelle rammene på medfølgende barns mestringsevne, hvilken betydning kan sosiale nettverk og relevant kompetanse ha for barns mestring, og hva vet vi om barns evne til å mestre egen livssituasjon?

Kunnskapsgjennomgangen bringer oss et stykke på vei i å finne svar på disse spørsmålene. Det helhetlige, kritiske perspektivet vi innledet gjennomgangen med gjør det klart at dette er et sammensatt problemfelt, der enkeltfaktorer hver for seg har liten forklaringsverdi. Det er i sammenhengene mellom ulike nivåer og relasjoner vi må lete etter svarene. Vi vil peke på særlig fire aspekter:

For det første: Boligforhold, skolegang og barnehage, fritidstilbud, flytting, helse, individuell mestringsevne, fattigdom og de ansattes kompetanse er alle sammen viktige faktorer som spiller sammen, og deres innvirkning på barnas mestring må forstås i sammenheng med hverandre. Det finnes lite kunnskap om hvordan barn opplever asylmottaket som bosted, inkludert vanskelige familierelasjoner, utrygghet og vold. Hvem de selv opplever som viktige støttespillere og hvordan de håndterer situasjonen er derfor lite kjent. Det finnes noen studier som tematiserer ulike aspekter ved arbeidsoppgavene til ansatte ved asylmottak, men her mangler en mer helhetlig tilnærming og drøfting av hva som kan bidra til å sikre kvalitet i deres innsats.

For det andre påpekes det gjennomgående i studiene at det er kjennetegnene ved selve asylsituasjonen, dvs. uvisshet om hvor lang saksbehandlingstiden blir og usikkerhet om utfallet av søknaden, som er de mest negative faktoren

ved barnas og familienes livssituasjon. Flere studier påpeker derfor at denne perioden må begrenses så mye som mulig, og at god informasjonsflyt er viktig, også for barn.

Det tredje er tidsaspektet. Det er skrevet mye om ventetidens betydning, og vi vil også understreke at den objektive ventetiden er lang, og den subjektivt opplevde ventetiden enda lengre. Sett i forhold til livsløpet er den enda mye lengre for barn enn for voksne. Studier av barnas psykiske helse påviser belastningen denne tiden har på barna mentalt.

Det siste momentet er at selv om mange studier påpeker betydningen av mottaksbarns sosiale nettverk og deltakelse i utdanningsinstitusjoner og fritid, finnes det begrenset litteratur som går dypere inn i dette tema. Det finnes dermed begrenset innsikt i suksessfaktorer og barrierer for at barn integreres og trives. Det synes klart ut fra litteraturen at foreldrene spiller en nøkkelrolle i forhold til sine barns mestring. Foreldreskap og foreldreautoritet er tema som må løftes opp. Foreldrenes psykiske helse, hvordan det legges til rette for et fungerende foreldreskap i en vanskelig livssituasjon, og hvordan foreldreskap forstås og tilpasses i ulike kulturelle og strukturelle sammenhenger, blir dermed av stor betydning for barns mestring i mottak og i livet etter oppholdet i mottak.

Når vi skal vurdere hva slags forskning som mangler på dette feltet vil vi påpeke både type forskningsprosjekter og udekket kunnskapsbehov:

- Studier som i større grad har et teoretisk utgangspunkt og som gir rom for en mer overordnet tilnærming til feltet og til sammenhengene mellom ulike aspekter ved mottaksbarns liv. Gode eksempler på dette fra andre land er bl.a. Waters 2008, Bjørnberg 2010.
- Komparative studier innenfor Norden og med andre aktuelle sammenlignbare land og asylsystemer. Flere av studiene vi har presentert ville med et nordisk komparativt perspektiv gitt mer holdbar kunnskap og en utdypet forståelse, fordi landene representerer noen vesentlige forskjeller i asylsystem, samtidig som de som samfunn har mange felles trekk.
- Forskning som kombinerer ulike metoder.
- Studier som i større grad får fram barn og foreldres stemmer. Det finnes begrenset kunnskap om hvordan barn håndterer situasjonen ulikt og hva disse forskjellene baserer seg på. Inkludert barn som har bodd lenge på mottak og ungdom.

Tema som ikke er dekket eller det trengs mer forskning på:

- Transnasjonalt perspektiv på barns livssituasjon og mestring i asylmottak som inkluderer omstilling og endring, videreføring av relasjoner og kompetanse, samt hjemlandsorientering
- Gode metoder for undervisningsopplegg/barnehagetilbud for nyankomne barn, både mottaksbarn, ved bosetting av flyktninger og andre nytilflyttede barn og unge fra utlandet.
- «Best practices» når det gjelder inkludering av nytilflyttede minoritetsbarn i lokalsamfunn
- Flyktningbarns håndtering av vanskelige familie- og oppvekstforhold, både på asylmottak og ved bosetting.
- Fysisk helse for barn i mottak og situasjonen for funksjonshemmede barn i mottak
- Systematisk evaluering av både avlyste, utsatte og gjennomførte foreldreveiledningsprogrammer rettet mot foreldre i asylmottak ville gi mer sikker kunnskap på dette området

Barns livssituasjon i asylmottak i dag

I dette kapitlet vil vi ta for oss de viktigste strukturelle rammene for barns hverdag på asylmottak. Dette gjelder både mottaket som sosialt system og bosted, og de hverdagsinstitusjoner som barn deltar i som skole og barnehage. Videre vil barnas og familiens tilgang til og bruk av velferdsordninger høre innunder dette kapitlet. Når temaet er barns mestring vil også rammene for barns vennerelasjoner, lek og fritidsaktiviteter være vesentlig å få belyst. Spørsmålene vi stiller oss er:

- Hvordan er tilværelsen for mottaksbarn organisert?
- Understøtter organiseringen barnas mulighet til å tilegne seg kompetanse og et sosialt nettverk som gjør det enklere for barn å mestre den spesielle situasjonen de er i?
- Hva er de viktigste barrierene for å sikre barn en brukbar periode på mottak?
- Er det noen ordninger og modeller som peker seg ut som særlig fruktbare?

Empirisk bygger framstillingen på en surveyundersøkelse som gikk til alle ordinære mottak, og intervjuer med mottaksansatte, helsesøster og foreldre på to mottak.

Sentraliserte og desentraliserte asylmottak

I det norske asylsystemet er statlige asylmottak den organisatoriske løsningen på asylsøkeres behov for bosted og underhold i søknadsperioden. Tidligere forskning og forskning fra andre land understreker likhetstrekkene mellom asylmottak som sosial institusjon og det som sosiologen Goffman (1980) kaller en total institusjon der arbeid, fritid og privatliv er sammenvevet i en felles avgrenset verden, mer eller mindre avstengt fra samfunnet utenfor (Solheim 1990, Flakstad, Seeberg 2008, Vitus 2010,). Dette er kjennetegn som kan

være dekkende for særlig de voksnes situasjon ved en del sentraliserte asylmottak i Norge i dag. Vi finner imidlertid at det har vært en markant økning i antall desentraliserte mottak bl.a. for å imøtekomme det økte behovet for mottaksplasser i årene 2008-2009 (Søholt og Holm 2010). Desentraliserte mottak har boenheter for asylsøkere spredt i ordinære boligområder i lokalsamfunnet, adskilt fra lokalene til administrasjon og eventuelle fellesarealer. En stor andel mottak har både desentraliserte leiligheter og boenheter på et mottaksområde. I vår undersøkelse oppgir halvparten av mottak at de er sentraliserte, mens nesten to tredjedeler oppgir at de enten er rene desentraliserte mottak eller at de har desentralisert boenheter i tillegg til boenheter på mottaksområdet.

Viktige forskjeller mellom et sentralisert og et desentralisert mottak er bl.a. hvem som utgjør de sosiale omgivelsene, hvor tilgjengelige mottaksansatte er, og tilgang til mottakets lokaler og tilbud. Tilværelsen for de som har bolig spredt i lokalsamfunn normaliseres, samtidig vil familien bli mer avhengig av egen innsats for deltakelse. I gjennomgangen vil betydningen av mottakets organiseringsform for barnas tilværelse være et gjennomgående tema som vi drøfter avslutningsvis.

Boforhold

I UDIs krav til innkvarteringstilbudet i ordinære statlige mottak heter det blant annet:

Ordinære statlige mottak skal være et nøkternt, men forsvarlig innkvarterings-tilbud som sikrer beboernes grunnleggende behov og den enkeltes behov for trygghet... Mottaket skal sørge for at alle beboere har en seng å sove i, tilgang til låsbare bad og toalett, samt til fellesarealer for sosialt samvær tilpasset kjønn og alder... tilfredsstillende hygieniske boforhold... Mottaket skal ha et tilstrekkelig antall kjøkken, bad og toaletter... Mottaket skal ha trygge innen- og utendørs lekearealer for barn og tilstrekkelig plass innendørs til barns lek og fritidssysler...Mottaket skal ha rom hvor skolebarn kan gjøre lekser og få leksehjelp dersom dette ikke kan ivaretas på annen måte.

(<http://www.udiregelverk.no/default.aspx?path={A7969A83-03DB-46E1-8D7F-70FFE3015904}>)

To konkurrerende hensyn skal ivaretas når det gjelder boligstandard: hensynet til et statlig asylsystem som ikke virker materielt tiltrekkende på asylsøkere, og hensynet til en forsvarlig og trygg ramme rundt familieliv med henvisninger til grunnleggende menneskerettigheter. I praksis overlates det til UDIs vurdering av driftsoperatørens tilbud, og til UDIs tilsynsførere å avgjøre hvor yttergrensen går for hva de anser for en tilstrekkelig standard vurdert ut fra adjektiver som *nøkternt*, *forsvarlig*, *grunnleggende*, *tilfredsstillende*, *trygge*.

I vår undersøkelse finner vi at boforholdene varierer i stor grad både mellom mottak og hva familiene tildeles på samme mottak. Desentraliserte mottak som baserer seg på boliger i lokalsamfunnet, tilbyr enten egne leiligheter til familiene, eller familier deler en større leilighet. Mottaket plasserer ideelt sett boliger etter familiens sammensetning, språkbakgrunn, men hva som er ledig kapasitet til enhver tid bestemmer også sammensetningen. Familiens boenhet på mottaksområdet preges i en del tilfeller av at de ligger i bygg som tidligere ble drevet som hotell, internat eller er brakker. Rommene er gjerne små og lite tilpassede behovene for en barnefamilie. En del familier deler kjøkken med andre beboere, noen også bad. Noen mottak har relativt bra tilpasset familie-leiligheter også på mottaksområdet. I vår undersøkelse oppgir 24 mottak at de har boenheter for familier uten eget kjøkken, mens 19 mottak oppgir at de har boenheter uten eget bad.

Hva forteller familiene vi har intervjuet om boligsituasjonen? Vi skal i det følgende gi eksempler på hvordan noen familier bor, basert på våre intervjuer med familier og mottaksansatte, og deretter se litt nærmere på hva mottakene svarer på dette spørsmålet i spørreundersøkelsen, før vi avslutningsvis kommer tilbake til de relevante styringsdokumentene for boforhold i mottak. Først fra et intervju med en ung mor til to små barn, en på to og en på tre år, som bor i et sentralisert mottak:

ML: Kan du beskrive boligen din her på mottaket?

A: Det er ett rom. Det er lite, kanskje fire meter. Og det er toalett og bad inni der. Det er trangt. Barna kan ikke leke der. Den minste har en liten seng og jeg har en seng og den største har en seng, og så er det ikke mer plass.

ML: Hvor leker barna dine?

A: Den minste, han får leker oppi sengen sin og leker der. Men den største, han må jeg ta med ut når han skal leke.

På det samme sentraliserte mottaket intervjuet vi en enslig, handikappet far til en 12-åring: Han beskriver boligsituasjonen slik:

«Vi har ett lite rom på deling, med et lite bad og toalett, som ikke er egnet for handikappede så det er søl overalt. Der skal vi vaske opp, og jeg har infeksjoner hele tiden, stell av sår og alt – foregår på det badet. Det ser ikke ut. Sønnen besøker av og til kamerater som har sitt eget rom i en leilighet eller et helt hus. Vi kan ikke leve som andre folk. (...) Det er veldig vanskelig å oppdra ham til å holde orden og ha det rent og ryddig – han har ikke noe sted for seg selv, han kan ikke lære å ta ansvar for sitt eget, eller lære å ha et normalt liv her. For å ta ansvar, må man ha noe å ta ansvaret for.»

I en familie på fire med to sønner på 16 og 18 år, som har bodd på det samme mottaket i fire år, beskriver moren bosituasjonen slik:

«Ja, det er ett rom på 12 kvm som vi deler. På rommet er det våre fire senger, skap og kjøleskap, og så er det fullt. Det er inkludert dusj og WC. Det er ikke kjøkken der, det er et felles kjøkken. Det er litt vanskelig fordi sønnene mine må ta bussen til skolen kvart over sju, men kjøkkenet åpner ikke før sju, så jeg rekker ikke å lage ordentlig frokost til dem.

ML: Men dere har et kjøleskap på rommet, dere kan ha litt mat der?

C: Ja, det blir sånne ting – te, og brødslike med smør kanskje. Men det er ikke nok egentlig, de trenger mye mat.

ML: Hvordan er en vanlig dag for sønnene dine?

C: De går på videregående, på hver sin skole, og er på skolen hele dagen. Den yngste går nærmest og kommer hjem først. Når de kommer hjem, gjør de lekser – i senga. Vi trenger mer plass! Iallfall et større rom. Sønnene mine vil gjerne høre på musikk, men da må de jo bruke headset, pappa skal se på TV og de skal gjøre lekser og høre musikk samtidig – men det skader jo hørselen. Jeg sier til dem at det ikke skal være høyt, men de hører jo ikke på det. De har ikke noen annen mulighet. Plassmangel er virkelig vårt største problem i mottaket. Mine barn er store. Alle barn over 12-13 år trenger litt plass for seg selv. De små kan løpe i gangen, men de store gjør ikke det, de trenger en egen plass... Det er lite luft i rommet. Vi har hodepine ofte alle sammen.»

Vi intervjuet også ansatte i dette mottaket, og i gruppeintervjuet tok de selv opp problemet med familieboligenes størrelse:

«Denne undersøkelsen skal handle om strukturelle rammer: da vil jeg sette fokus på trangboddhet! Her kommer det foreldre som har krigs- eller andre traumer fra før, og kombinert med helt vanlige småbarnsproblemer som nattevåk osv – det er et slags værsgod bli gal-scenarior. Det er en standard minimums-størrelse som myndighetene har bestemt, men det blir i praksis et drivhus for nedsatt mestring. (...) En annen mal, andre minstemål trengs!» (Helsesøster)

I dette intervjuet kom det også fram problemer forbundet med at små boenheter og trangboddhet gjør at barna søker ut i mottakets fellesarealer:

«Et annet aspekt ved det med trangboddheten er at det er jo sånn at barna ikke kan leke noe særlig på rommet. Jeg jobber ofte kveld, og på kveldstid er veldig mange av barna henvist til å leke ute, i gangene eller ute hvis været er ok, men mest i gangene. De som ikke har barn, blir veldig oppgitt over støynivået noen ganger. Det er begrenset hvor mye barnebasen kan være åpen, vi har ganske trange rammer og er ikke mange ansatte, så det begrenser seg selv. Du ser små jenter med dokkene sine sitte rundt i krokene, det er bare ikke noe særlig.» (Barneansvarlig)

Trangboddhet var det største problemet for barnefamilier i dette mottaket, slik både beboere og de ansatte formidlet det til oss (se også beskrivelse i Bagge, C., T. A. Enger, et al. 2006). Er det da slik at trangboddhet er et kjennetegn hovedsaklig ved sentraliserte mottak, og at flere desentraliserte mottak gir bedre boforhold? Beboerne på det sentraliserte mottaket hadde hørt om desentraliserte mottak, og så på dette som løsningen på en del av sine og barnas problemer:

«Jeg har hørt at det finnes mottak der man kan bo i hus, i leilighet. For oss hadde det vært en god ting. Å få bo i fred der, sin egen mat og ingen andres skitt og vegger rundt og alt her er vårt, selv om det er tomt og ingen ting vi eier. Mye bedre for oss. Våkne om morgenen og ingen andre er der, vårt kjøkken og egne rom.» (Mor til to små barn)

«Som enslig kunne jeg klare det her. Men for ham blir det alt for mye kaos. Det er ingen orden, maten her og beina i maten, alt er blandet – hvor lenge? Det er ikke et normalt liv han lever her.» (Handikappet far til 12-åring)

Også personell i sentralisert mottak antok i intervju at desentraliserte mottak gir bedre boforhold:

«Kanskje desentraliserte mottak er bedre, de blir spredt, blandet med befolkningen, ikke så synlig, får mye mer plass, der er det nok en annen hverdag.» (Helsesøster)

Vi intervjuet tre familier i et desentralisert mottak, og to av dem bodde i hver sin lille toroms leilighet på 40 kvm. De uttrykte at de var svært fornøyd med boligene sine. Den tredje familien vi intervjuet, hadde bedre plass enn disse to, men var likevel mindre fornøyd med boligen sett i lys av barnas behov. Deres tildelte bolig lå avsides til, og de beskrev den som en «hytte i skogen». Foreldrene i denne familien mente at barna deres hadde lidd under den isolerte plasseringen av boligen. Særlig trakk de fram at barnet på tre år ikke hadde noen lekekamerater, og at han lå etter i sin språkutvikling på grunn av dette. Mottaket hadde også leiligheter som deles av to familier, f. eks et rekkehus med to mødre og deres barn. De fordelte soverom ut fra størrelsen på familien og alder på barna, mens de hadde resten av huset på deling.

Mottaksleder ved det desentraliserte mottaket understreket at det også der var snakk om nøkterne boforhold.

«Det er jo trangt på desentraliserte og. Oppdraget fra UDI er å gi seng og opphold med nøktern standard, og mulighet til å lage mat. Ikke konkrete grenser. På et vanlig soverom kan det bo to stykker, på et større soverom flere. De bor jo sammen flere familier, i kollektiv. De deler en leilighet.»

Nestleder ved dette mottaket trakk fram at beboerne foretrekker å bo i egen leilighet:

«De fleste velger litt mindre plass hvis de kan bo for seg selv, av og til har vi muligheten til å la dem velge, og da velger de heller noe mindre som de slipper å dele med andre. Det er jo variasjoner i boligmassen vi disponerer. Noe er finere, noe mindre fint, noe mer og mindre sentralt osv.»

Ikke bare trangboddhet, men bygningens tekniske stand og egnethet ble tematisert av profesjoner som forholder seg til mottaket:

«Hvor lenge er det man kan slite på et sånt bygg, hvem kontrollerer sikkerhet og hygiene her i forhold til bygg for normalbefolkningen? Jeg snakker om hygiene, slitasje, bygningens egnethet. Dette stedet er bygd for noe annet enn lang botid, masse folk og masse aktiviteter.» (Helsesøster)

En mottaksleder peker på sin side på asylsystemet som premiss: «Det er jo korte kontrakter, og det blir for risikabelt å pusse opp i tilfelle mottaket blir lagt ned.» Denne mottakslederen så for seg at dette problemet kunne løses:

«Man kunne kanskje velge seg ut noen kjernemottak å satse på, og ha lengre kontrakter med dem, der barne- og ungdomsfamiliene skal bo, med en annen standard enn der det ikke bor barn. Man kunne legge mer til rette for at barna kan ha det godt, med mer plass, så lenge botiden er så lang som den faktisk er.»

Tabell 4.1. Mottaksansattes vurdering av boforhold. I hele tall.

	I stor grad	I noen grad	I liten grad	N
Familiens rom er godt tilpasset barn	39	36	3	76
Barn under skolealder har gode lekeforhold innendørs	43	29	6	77
Barn i skolealder har gode forhold for samvær	35	35	8	78

Boligmassen og -standard som mottakene tilbyr er meget uensartet. Mangelen på kravspesifikasjoner fører til at stramme driftsbudsjett, kombinert med driftsoperatørens økonomiske prioriteringer og den institusjonaliserte midlertidigheten i asylmottaksbransjen får bestemme kvalitet som en del steder tangerer grensen for hva som er forsvarlig og tilfredsstillende. Vår undersøkelse omfatter ikke observasjon av boforhold eller surveyopplysninger fra beboere om boforhold, slik at vi her er henvist til det de ansatte opplyser. I spørreundersøkelsen til mottaksledere/barnefaglig ansvarlige er det få som svarer at boforholdene i liten grad er tilpasset barnas behov.

Tabell 4.1. viser at fire av ti mottak mener at familiens rom er godt tilpasset barn, mens det er få som mener at de i liten grad er tilpasset barnefamilier. Dette kan forstås ut fra de standardkrav UDIs regelverk setter om at standarden skal være nøktern, men også kan det være fordi de som er spurt representerer driftsoperatører som skal garantere gode nok forhold for barn. Vi finner en sammenheng mellom desentraliserte mottak og de som mener forholdene for barn, særlig de under skolealder, er i stor grad tilpasset barn. De begrensningene som foreldrene ved det sentraliserte mottaket i vår undersøkelse trekker fram i intervjuene, slik som dårlig hygiene, begrenset plass å bevege seg på, alle aktiviteter i samme rom og liknende, vil sannsynligvis ikke være like framtrekkende i de desentraliserte mottakene. Dette bilde stemmer godt overens med Søholt og Holms (2010) undersøkelse av desentraliserte mottak der vel halvparten, 54 prosent, av de mottaksansatte svarer at standarden på mottaket er god. 16 prosent svarer at den er svært god. Bare 5 prosent opplever at standarden er dårlig. De finner at nesten to tredjedeler av mottakene mener at desentraliserte mottak er best for familier med små barn, mens for familier med ungdommer mener vel halvparten at dette er den beste bosituasjonen. I undersøkelsen uttrykker også beboere at de er relativt fornøyd med boforholdene.

Trangbodddhet og boforhold som er lite tilpasset familieliv, påpekes imidlertid i mange av de andre studiene vi har gjennomgått (Lauritsen og Berg 1999, Christensen og Vitus 2006, Seeberg et al 2009). Dette gjelder også de svenske undersøkelsene der familiene bosettes direkte i en kommune, og hvor bosituasjonen har fellestrekk med desentraliserte mottak (Svensson 2010). Det som trekkes fram i disse studiene er foruten små boenheter til store familier, også boligens beliggenhet i forhold til skole og jevnaldrende.

Tross kritiske aspekter er det mange mottak som vektlegger fordelene med desentraliserte mottak. Mottakene kommenterer bl.a.:

- Mest mulig normale rammer rundt seg. Bo i normale boenheter i lokalmiljø.
- Familiene bør bo desentralisert i norsk bomiljø og i egne leiligheter.
- Bedre botilbud som tilrettelegger for skjerming, sikkerhet, ansvar og omsorg.
- Desentralisert mottak er et bra botilbud for familier i venteprosess.
- Som desentralisert mottak så har asylbarna en veldig normalisert hverdag som andre bosatte barn har.

Ut fra vår undersøkelse er det tre forhold ved boligen som virker negativt inn på barnas situasjon: boligens størrelse, manglende tilgang til eget kjøkken/bad med tilstrekkelig standard, og boligens beliggenhet i forhold til lokalsamfunnet.

Tilbud til barn under skolealder

I følge UDIs styringsdokumenter skal barn på asylmottak fra de er to år til grunnskolealder ha et eget tilrettelagt tilbud i barnehage eller barnebase i mottaket. Tilbudet skal utgjøre minimum tre timer per dag. Fire- og femåringer skal som hovedregel ha tilbud om heldagsbarnehage. UDI dekker utgiftene til foreldrebetalingen for barnehageplass for disse.

Tilsyn 0-2 år

Tilsyn til barn under to år skal i henhold til UDIs styringsdokumenter gis som avlastning for å sikre at foreldre kan delta i informasjonsprogram og norskundervisning⁸. Tilsynsbehovet dekkes på litt forskjellige måter. En del foreldre foretrekker selv å fordele pass av barnet seg imellom, slik at ikke begge deltar samtidig på møter og opplæring. For enslige mødre er slik organisering av tilsyn vanskeligere å ordne. Når det gjelder mottakets organisering av tilsyn for de yngste spriker dette: En tredjedel har enten ingen tilbud om tilsyn for de under 2 år (12 mottak) eller ikke en fast ordning, men gir et tilsynstilbud ved behov (10 mottak). En fjerdedel av mottakene har inntil 10 timers tilsyn i uka for denne aldersgruppen. Disse har faste timer og dager som dekker tiden når foreldrene er på informasjonsprogram eller undervisning. Et lite mindretall (10 mottak) gir et mer omfattende tilbud 4-5 dager i uka for de aller yngste, og da mellom 15 og 25 timer i uka. Det er grunn til å tro at disse mottakene har tilbud i barnebase også for større småbarna.

Barnebase

En *barnebase* skal være et egnet lokale innredet for lek og aktiviteter for barn. UDI har betraktet dette som et tiltak for å sikre tilsyn og et pedagogisk tilbud for små barn på mottak. Vi finner imidlertid at det i dag er under halvparten av mottakene som har en barnebase (). Mottak prioriterer i stedet å ha et barnehagetilbud også til de yngre barna. Dette kan bl.a. sees i sammenheng med at andelen desentraliserte mottak har økt de siste årene. Barnebase vil ikke være like tilgjengelig for familier og barn på desentraliserte mottak som på et sentralisert mottak. Det er også mange mottak som begrunner sitt valg med at barnehagetilbud er et bedre pedagogisk tilbud og integreringstiltak enn barnebase.

Ved de mottakene som har en barnebase er det i de fleste tilfeller snakk om et begrenset tilbud både når det gjelder åpningstid og pedagogisk tilrettelegging. Få mottak har et heldagstilbud, bare fire mottak oppgir at de gir dette, mens to mottak sier at de har åpen dør på dagtid. De fleste mottak med barnebase (20 mottak) gir et tilbud som ligger på mellom 15 og 25 timer i uka (tre-fem timer pr dag, eventuelt er timene fordelt på færre dager), mens åtte mottak har åpent mellom seks og ti timer i uka. Åpningstiden er da tilpasset foreldrenes obligatoriske møter og norskopplæring. Dette kan antyde at tilbudet er mer tilpasset tilsyn enn et pedagogisk opplegg og en aktiv oppfølging fra personalets side.

8. Se kravspesifikasjon til driftsreglementet (Kravspesifikasjonen) UDI 2008, gjeldende fra 01.01.2008, side 19: 4.2.3 Krav til tiltak for barn under skolepliktig alder).

Det er ingen retningslinjer fra UDI i forhold til drift og innhold av barnebasen, noe som etterspørres av enkelte mottak. I noen tilfeller er barnebasen delvis foreldredrevet, og selv om ansvaret er lagt til barnefaglig ansvarlig, erfarer mottak at et slikt tilbud må betraktes mer som et barnepasstilbud enn et pedagogisk tilbud. I andre tilfeller drives barnebasen av en pedagogisk leder. Hvis denne er alene med en større gruppe barn blir dette uansett ikke et godt nok pedagogisk opplegg, mener de selv. En del barnebaser baserer seg på foreldres deltakelse. Noen mottak opplever at foreldrene ikke vil ha barna i barnebase over lengre tid, og at de ønsker tilbud om ordinær barnehageplass. F.eks. begrunner en mor vi har intervjuet ved det sentraliserte mottaket at hun ikke vil ha barna sine i barnebasen med at det er for mye slåssing der, noe hun ikke liker. «Det er ikke bra der. Han vil heller være med meg, rundt her – i rommet vårt, eller i den store gangen, der folk kan sitte.» Tilbakemeldingen fra flere mottak er at det ikke er mulig å gi et god nok tilbud til barna i form av en barnebase med de krav og midler som ligger til denne driften i dag.

For barn på sentraliserte mottak er barnebase et sted de kan leke og være sammen på i tilrettelagte omgivelser. Barnebasen kan her bidra til å utvikle et sosialt nettverk mellom barn på mottak. Barnebasen er de fleste steder bare åpen til visse tider, og barn må finne andre steder å være sammen på. Flere mottak påpeker behovet for kontinuitet i det pedagogiske innholdet og formidling av norsk språk for å utvikle et felles språk og gjøre dette til et godt tilbud. I desentraliserte mottak når det blir lengre vei til barnebasen for familiene, vil motivasjonen for å bruke tilbudet være at det er et verdifullt tilbud til barn. Eventuelt vil det bare bli brukt om foreldrene trenger tilsyn, noe som gir lite kontinuitet sett fra barnets og personalets ståsted. Også tidligere studier viser at barnebasen gir et begrenset tilbud når det gjelder pedagogisk tilrettelegging (Bagge, Enger og Seeberg 2009, Lauritsen 2009). Østbergutvalget konkluderer med at barn som bor over tid i asylmottak er i en sårbar livssituasjon og trenger barnehagetilbud på lik linje med andre barn som bor i Norge. Mange mottak mener at et barnehagetilbud er viktig «både for barna og foreldre for å få tilknytning til noe utenfor mottaket.» Flere har gått bort fra barnebaser og bruker isteden driftsmidler på barnehageplass.

Åpen barnehage

Noen mottak bruker tilbudet om *Åpen barnehage* i lokalsamfunnet, og er fornøyd med det. Dette brukes for de yngre barna. Dette er et tilbud der både barn og foreldrene får være sammen med andre i lokalmiljøet. Som ett mottak formulerer det:

Forøvrig vil jeg skryte av Åpen barnehage tilbudet. Der samles norske og innvandrer mødre med barn helt ned i ½ års alder. Mye god og felles aktiviteter, samt kulturutveksling, støtte og råd går imellom mødrene. En kjempefin læringsmodell for våre mødre! Bra integreringstiltak, der det fordres at foresatte er til stede.

Barnehagetilbud

Asylsøkende barn omfattes i dag ikke av den lovfestede retten til barnehageplass fordi de ikke regnes som bosatte i kommunen, og i så henseende ikke har like rettigheter som andre barn på dette området. Ikke likestilte rettigheter får praktiske konsekvenser: Det er ulik praksis mellom kommunene om de regner med asylsøkende barn når de planlegger barnehagekapasitet i kommunen eller ikke. En utfordring for planleggingen er at antallet mottaksbarn som er under skolealder varierer, og at disse barna ankommer og reiser til uforutsigbare tider. Noen mottak oppgir at de disponerer et visst antall plasser fast i den lokale barnehagen, mens ved andre mottak stiller barna seg på venteliste, og det kan i noen tilfeller ta lang tid før de får plass. Hvis mottaket baserer seg på at alle har barnehagetilbud, og det dermed ikke organiseres andre pedagogiske tilbud eller tilsyn for disse barna, vil lang ventetid bety begrenset samvær med andre barn.

Tabell 4.2 Andel mottak som gir hel- og halvdagstilbud til barn mellom 2- 6 år. I hele tall.

	Heldagstilbud	Halvdagstilbud	N
2-3 år	32	25	56
4-5 år	45	29	74

Tabell 4.3. Mottakets bruk av midler til barn og unge.

	I stor grad	I noen grad	I liten grad	N
Å finansiere barnehageplass	28	17	30	75
Å drive barnebase	14	22	28	64

Tabell 4.2 viser at sju av ti mottak har et barnehage tilbud for barn mellom 2 og 4 år. Av de 56 mottakene som tilbyr barnehage for de yngste barna, gir vel halvparten et heldagstilbud. I aldersgruppen 4-5 år har seks av ti mottak et heldagstilbud. Ti mottak oppgir at barn fra ett år går i ordinær barnehage, enten halv eller heldagstilbud. For den eldste aldersgruppen blir halv barnehageplass dekket av UDI.⁹ Enkelte barn kan få dekket hel eller halv barnehageplass av barnevernet ut fra familiens eller barnets spesielle behov. Også UDI dekker barnehageplass til barn som har dokumentert behov for et slikt tilbud. Den store andelen yngre barn i barnehage og den høye andelen heltidsplasser, tyder på at mottak også prioriterer å bruke driftsmidler for å gi flere barn et barnehage tilbud. Tabell 4.3 viser at godt over en tredel av mottakene sier de i stor grad bruker midler som mottaket disponerer for virksomhet rettet mot barn og unge til å finansiere barnehageplass.

Tabellen viser også at mange mottak med barnebase ikke setter av midler i like stor grad til å drive denne virksomheten. Her svarer flertallet at de bruker slike midler i noen grad til å drive barnebase. Barnebase ser derfor ut til å være relativt mindre kostnadskreven for mottaket enn om de satser på barnehage for en større andel barn enn de som UDI dekker dette for.

Tilbakemeldingene fra mange mottak er imidlertid at de mener at et barnehage tilbud så tidlig som mulig er viktig for barns integrering og sosialisering.

«Aktiviteter for barn, herunder barnehage og SFO bør prioriteres både fra mottakets/ driftsoperatør sin side, samt UDI ved tildeling av ekstra midler. Barnehage bør refunderes for alle barn, ikke bare 4-5 åringer. Vi har ingen egen barnebase, da vi mener de kommunale (private) barnehagene er et bedre tilbud enn det vi kan stille med selv. Vi må påpeke at vi er heldige som har et bra samarbeid med kommune og har ikke problemer med å skaffe barnehageplasser. Barnehage og SFO er kostbart. Dette betales av mottakets eget budsjett, med unntak av refusjonen vi søker for barnehage for 4-5 åringer. Det er derfor meget viktig med UDI sine tildelinger av ekstra aktivitetsmidler til aktiviteter for barn og unge i mottak». (mottaksleder)

En barnehageplass som sikrer mottaksbarn et pedagogisk tilbud der de lærer norsk språk, og lokale sosiale og kulturelle koder, antas å virke positivt inn på barnas tilværelse i tiden de bor på mottaket, og det gir et godt utviklingsgrunnlag for barn uavhengig hva framtiden vil bli. Dette gjelder også de yngre barna, og uansett hvilken status familien har i asylprosessen.

9. For 2010 dekker UDI foreldrebetalingen på kr. 2500 pr barn i alderskullet 2004 og 2005, noe som pr i dag ligger over makspris på heldagsplass som i 2010 utgjør kr. 2330 pr måned.

- Tilbudet normaliserer barnets hverdag, åpner for integrering og kjennskap til kamerater og åpner for at også foreldre kan skape nettverk i nærmiljøet. Mange foreldre gir uttrykk for at det er forebyggende i forhold til psykisk helse til både foreldre og innad i familie.
- Det er enda viktigere for barn på flukt!

Også andre studier anbefaler barnehage for barn i asylsøkende familier (se f.eks. Lauritsen 2009). Lauritsens vurderinger er bl.a.:

All tid med eit pedagogisk tilbod som kan fremme integrering, språkleg og sosial utvikling, er av det gode. Det gir barna ein fristad og eit pustehol i ein vanskeleg situasjon. Det gir foreldra avlastning frå foreldrerolla, noko som kan gje dei rom for å vere gode foreldre i ein krevjande situasjon. Foreldra får kjennskap til ein viktig situasjon i det norske samfunnet, noko som kan letta deira integrering. (Lauritsen 2009:xx)

Lauritsens konklusjon er at mottaksbarn må få de samme pedagogiske tilbudet som flyktningbarn. Likevel peker erfaringene på en rekke pedagogiske ressursmessige og politiske utfordringer. I dette ligger bl.a. et kompetansebehov, behov for tolker og tospråklige assistenter. Likevel mener hun disse oppgavene er underordnet målet om å sikre alle barn «rett til de samme godene» og til «et godt liv» og å få «utvikle seg» slik FNs barnekonvensjon krever.

Noen mottak organiserer barnehage på mottaket, hvor dette tilbudet bare gis sammen med andre barn på mottaket. Av tabell 4.4 ser vi at også noen få av barnehagene som ligger utenfor mottaket også bare har barn fra mottaket. Barnehage bare for mottaksbarn sikrer et pedagogisk tilbud, og kan skape rytme i familienes hverdag, men gir ikke samme integreringseffekt verken for barn eller foreldre. Egne mottaksbarnehager vil ha et mindre stabilt miljø og hyppigere utskifting av barn enn ordinære barnehager. Dette gjelder også når barnehager som fysisk ligger utenfor mottaksområdet likevel bare omfatter barn på asylmottak.

Tabell 4.4. Barnehagens lokalisering og hvem som deltar. I hele tall

	Barnehage utenfor mottaket	Barnehage på mottak	Tilbud bare med mottaksbarn
2-3 år	50	6	10
4-5 år	65	5	8

I intervjuene vi gjorde på de to mottakene la både de mottaksansatte og foreldrene vi snakket med sterk vekt på at barnehage er et viktig og godt tilbud. På de to mottakene der vi gjennomførte intervjuene gikk alle 4- og 5-åringer i barnehage, og flere hadde heldagsplass. Derimot var det ingen av barna i alderen 0 til og med 3 år i familiene vi intervjuet som hadde barnehageplass. Disse barna var til stede under intervjuene, og var også ellers med foreldrene det meste av tiden. Noen av foreldrene ga uttrykk for at opp til to års alder var barnehage ikke et behov, men foreldre til treåringer ga sterkt uttrykk for at barnehage sto høyt oppe på ønskelisten. Foreldrene til en ettåring og en tre år gammel gutt på det desentraliserte mottaket fortalte:

«Der vi bor er ikke et vanlig boligområde. Det er mer som en hytte [i skogen]. Der er mange dyr, vi har elg og ekorn og – ja, det er bra. Men sønnen vår har fått problemer med å snakke. Likevel får vi ikke plass [i barnehage] før han er fire år... Barna kjeder seg veldig mye her. Det er fire vegger, og samme ansikter hele tiden. En barnebase som var åpen hele dagen kunne vært fint. Løren [transittmottak] var nesten bedre enn her, for barn. Det var mange å leke med der... En barnehageplass hadde betydning veldig mye for oss. Sønnen vår mumler og snakker ikke klart... han blander alle språkene... han hadde trengt ett språkmiljø her, med lekekamerater som snakket norsk... Kommunikasjon med andre barn er viktig!»

En annen far i det samme mottaket fortalte at hans sønn på fire år hadde det fint:

«Han er i barnehagen hele dagen, fra åtte eller ni til fem om ettermiddagen. Han har det fint i barnehagen og vil ofte ikke hjem. Han leker med andre barn, og har det bra.»

Denne faren hadde håp om at også den yngste på ett år snart kunne begynne i barnehage, og hadde allerede undersøkt mulighetene:

«Minstemann liker veldig godt å være ute, han vil ha frisk luft, så vi er mye ute med ham. Han kjeder seg hjemme. De som jobber på mottaket sier at han må være fire-fem år før han får en barnehageplass, men de i barnehagen sier at det er ikke noe problem bare han kan gå. Han kan gå, men ikke helt stødig. Så vi håper at han kan få plass snart.»

Her kan det være at barnehagen ikke tar høyde for de økonomiske betingelsene som familiene på mottak må forholde seg til, og at foreldrenes forhåpninger om en barnehageplass må tilpasses hvordan det enkelte mottak organiserer barnetilbudet og eventuelt prioriterer barnehageplass.

Flere mottak påpeker myndighetenes ansvar når det gjelder å ivareta mottaksbarns livssituasjon:

- Større fokus på barns rettigheter i forhold til aldersgruppen 0-5 år. Vi snakker her ofte om barn av «psykisk slitne» foreldre. Hvor veiledning/ tilrettelegging/mestring for fremtiden er alfa omega for et videre godt læringsmiljø.
- At myndighetene lager klare instruksjoner i forhold til likeverdr prinsippet for alle barn. At myndighetene betaler det det koster.

Avhengig av det pedagogiske opplegget og kompetansen til personalet og de voksne som deltar kan barnebase være et viktig tilbud til de yngste barna. Det er imidlertid viktig å sikre kvalitet og kontinuitet for å sikre et godt, stabilt sosialt fellesskap og et språklig grunnlag for felles kommunikasjon (se også Lauritsen 2009). Barnehagetilbudet på danske asylsentre bygger på STROP metoden, og erfaringer gjort ved disse barnehagene er verdt å utnytte også for drift av barnebasen (se Montgomery 2000 for presentasjon av denne metoden, samt Gustafsson 1996). Vår samlede vurdering av tilbudet til barn under skolealder er likevel at barnebasen gir et for begrenset pedagogisk tilbud til barn med de ressurser og prioriteringer det gis i dag, og at et tilpasset barnehagetilbud til de minste barna er å foretrekke.

Skoletilbud

Høsten 2009 mottok 1 677 asylsøkere i mottak opplæring. Av disse var 1 280 barn i grunnskolealderen og 397 i aldersgruppa 16–18 år (inklusive EMA).¹⁰

Elever som er asylsøkere skiller seg fra andre elevkategorier ved sin uavklarte framtidsperspektiv, inklusivt en mulig reintegrering i hjemlandet, som krever vedlikehold av morsmålet. Den representerer også en svært sammensatt gruppe, med hensyn til tidligere skolebakgrunn, oppholdstid i Norge, og dermed deres språklige ferdigheter og sosiale og faglige tilpasning.

Grunnskole, barn 6-16 år

I følge opplæringsloven § 2-1 første ledd har alle barn og unge som oppholder seg i Norge rett og plikt til grunnskoleopplæring. Retten til grunnskoleopplæring gjelder fra det tidspunktet det er sannsynlig for at barnet skal oppholde seg i Norge i mer enn tre måneder. Det har ingen betydning for denne retten om oppholdet i landet er ulovlig. Kommunene der mottakene ligger skal oppfylle barnets rett til grunnskoleopplæring som tilsvarer det opplæringstilbudet

10. St. prp.nr. 1 S (2010-2011)

andre barn på samme alder mottar. Av opplæringsloven § 2-8 første ledd følger det at elever i grunnskolen med annet morsmål enn norsk og samisk har rett til særskilt norskopplæring inntil de har tilstrekkelig kunnskap i norsk til å følge den vanlige opplæringen i skolen. Om nødvendig har elevene også rett til morsmålsopplæring, tospråklig fagopplæring eller begge deler. Bestemmelsen krever en individuell vurdering av den enkelte elevs behov. Det avgjørende er om eleven har behov for slik opplæring for å bli i stand til å følge opplæringen i skolen. Særskilt norskopplæring og tospråklig fagopplæring skal tilbys ved den skolen der barnet er elev. Det er utarbeidet en læreplan i grunnleggende norsk for språklige minoriteter og en læreplan i morsmål for språklige minoriteter.

Barn som bor i asylmottak innmeldes i grunnskolen i samsvar med de prinsipper og praksiser som gjøres gjeldende overfor andre barn i lokalsamfunnet. Vi har ikke avdekket noen tilfeller der barn i skolepliktig alder og med forventet opphold over tre måneder i Norge ikke får skoleplass. Derimot er det ulik praksis mellom kommuner angående hva slags tilbud nyankomne barn får i grunnskolen. Det kommunale selvstyret innebærer at det er opp til kommunene å bestemme hvordan de prioriterer skoletilbudet til denne gruppen elever.

Gjennom en egen tilskuddsordning for grunnskoleopplæring av barn og unge i statlige mottak får kommunene refundert et fast beløp pr. barn. Tilskuddsordningen dekker ikke utgifter til skolegangen i sin helhet, men skal bidra til finansiering slik at de får grunnskoleopplæring så snart som mulig. Satsen pr. år ligger godt under hva en ordinær skoleplass koster. Den er også langt lavere enn det kommuner med mindreårige asylsøkere i omsorgssentre får. Tilskuddet skal bidra til grunnskoleopplæring inkludert særskilt norsk-, morsmåls- og /eller tospråklig fagopplæring. Dersom barnet er analfabet, og oppfyller kravene etter opplæringsloven § 2-1 vil det ha krav på alle de rettigheter som loven gir, inklusive rett til spesialundervisning. Spesialundervisning er kommunenes ansvar og kommer ikke inn under den nevnte tilskuddsordningen. Skoler og kommuner trekker ikke nødvendigvis et klart skille mellom ulike kategorier minoritetsspråklige elever, og mottaksbarn tilbys språkopplæringstilbud som gis til minoritetsspråklige elever generelt.

For kommunene og skolene kan det være en utfordring å forholde seg til en kontinuerlig tilstrømning av elever gjennom hele året og på kort varsel. Dette er elever som har lite eller ingen norskkunnskap. Det er også usikkert hvor lenge de skal bli boende i kommunen og landet. Med et statlig mottak i kommunen vil det være behov for å lage et stående tilbud om tilpasset opplæring, tospråklig undervisning og morsmålsopplæring. I kommuner med mange minoritetsspråklige elever er grunnlaget for å organisere egen innføringsskole/-klasser større enn i kommuner med få andre minoritetsspråklige. Det kan også være en forskjell mellom kommuner som har hatt asylmottak over lengre tid, og kommuner med nyopprettede asylmottak.

Vi finner fire modeller for opplæringstilbud for medfølgende barn på asylmottak:

- Egen innføringsskole. Dette er et tidsavgrenset tilbud der tidsaspektet avhenger av barnas kunnskaps- og språktilegning. I de fleste tilfeller vil det innebære en lengre reisevei for barna.
- Egne innføringsklasser, ofte samlet på en eller noen få skoler i kommunen og dermed ikke nødvendigvis ved skolen i nærmiljøet. Dette er for barn med liten eller ingen norskkunnskap som tilbys innføringsklasser inntil de har tilegnet seg nok norskkunnskaper til å følge ordinær undervisning. Ved desentraliserte mottak i kommuner der barna bor i flere skolekretser kan dette være aktuelt å gi tilbud om innføringsklasse på en av skolene. Også dette tilbudet er tidsavgrenset på samme måte som ovenfor, og innebærer reisevei for noen.
- Kombinert innføringsklasse og ordinær klasse på den lokale skolen. Her inngår barna i ordinær klasse og deltar i noen undervisningstimer sammen med andre barn i nærmiljøet, men de skilles også ut som egen gruppe i en vesentlig del av undervisningstiden.
- Ordinær klasse, fra dag én, eller etter innføringsklasse. Her skilles ikke mottaksbarna ut som egen gruppe, men inkluderes i den ordinære undervisningen ved den lokale skolen. De kan eventuelt få tilpasset språkopplæring parallelt med eller istedenfor den ordinære undervisningen.

Mottaksbarn kan oppholde seg i flere år på mottak, og vil derfor befinne seg i ulike faser når det gjelder behov for tilpasset språk- og fagopplæring. Mottakene kan derfor ha elever på samme skoletrinn som benytter ulike modeller for opplæring. I tillegg er det forskjeller mellom mottaksbarn når det gjelder hva slags skolegang de har hatt før de kom til landet. Noen kommer fra land med godt utbygget skolesystem, mens andre har liten eller ingen skolegang. I dag kommer dessuten mange flyktninger fra land med et annet alfabet. For en del elever vil opplæringen begynne med en alfabetiseringsprosess som foregår samtidig med å lære seg et fremmed språk.

En lærer i en innføringsklasse formulerer det slik:

«Er de analfabeter er ting komplisert, punktum. Det er jo litt spesielt når du skal alfabetiseres på fremmedspråket. Når du ikke har noen referanseramme i morsmålet, har nesten ikke skolegang, kan verken skrive eller lese, da alfabetiserer vi dem på norsk. Det er selvfølgelig atskillig vanskeligere enn å gjøre det på morsmålet. Og alle de andre fagene igjen avhenger jo av språket. Og for de som har et annet alfabet, for eksempel snakker arabisk eller russisk, de må lære seg det latinske alfabetet. Så det er en utfordring.»

Vi har i vår undersøkelse skilt mellom de ulike modellene i forhold til ulike skoletrinn. For elever på ungdomstrinnet vil den språklige og faglige utfordringen se noe annerledes ut hvis eleven har liten eller ingen skolegang fra før. En kunne derfor tenke seg at behovet for innføringsskole og innføringsklasse på ungdomsskoletrinnet ville være større for å sikre tilstrekkelig språklig og faglig opplæring for å kunne få utbytte av vanlig undervisning. Vi finner imidlertid ikke noen tydelige forskjeller i hvilke modeller som dominerer for dette skoletrinnet i forhold til barneskolen. Undersøkelsen viser, i likhet med tidligere studier at det er store forskjeller mellom skoler og kommuner i hvordan grunnskoleopplæringen legges opp for denne elevkategorien (Kommunal- og regionaldepartementet 2005, Rambøl Management 2006, Valenta 2009)

Tabell 4.5 viser at hoveddelen av elevene går på den lokale skolen, enten i kombinert innføringsklasse/ordinær klasse, eller i ordinær klasse.

Ordinær klasse, eventuelt kombinert med innføringsklasse er mest utbredt opplæringsmodell. Tabell 4.5 viser imidlertid at det er stor variasjon i hva slags tilbud elevene har på alle de tre skoletrinnene, og at samme mottak kan ha elever i flere typer opplæringsmodeller også innen samme skoletrinn. Det er på småskoletrinnet at variasjonen i hva slags type opplæringstilbud barna gis er størst. Over en tredjedel av mottakene har barn som går enten på egen innføringsskole eller i innføringsklasse uten å være del av en ordinær skoleklasse på alderstrinnet. Samtidig er andelen mottak med barn i denne aldersgruppen som går i ordinær klasse høy, to tredjedeler av mottakene har barn i ordinær klasse. Det er noen færre mottak med elever på ungdomsskolen som går i ordinær klasse.

Tabell 4.5 Andel mottak med elever på ulike skoletrinn som benytter ulike modellene for opplæring. I hele tall.

N= 77	Småskole	Mellomtrinn	Ungdoms- skole
Innføringsskole	9	6	8
Innføringsklasse	23	17	18
Kombinert innførings- / ordinær klasse	39	38	34
Ordinær klasse	48	42	40

Når det gjelder innføringsklasser er det to måter å organisere dette på, som egne klasser eller en kombinasjon der de deltar i ordinær skoleklasse parallelt med innføringsklassen. De deltar da i timer de har utbytte av som eventuelt fyller opp timeplanen med fag som ikke gis i mottaksklassen (gym, håndverk ol). Dette vil kunne gi dem en sosial forankring i en skoleklasse, samtidig som de får en oppfølging i norsk og andre fag som de ikke har grunnlag for å følge i ordinær undervisning. De får også flere anledninger til å praktisere norsk (se også Valenta 2009). Men også dette kan ha ulemper: De følger ikke progresjonen i en del fag fordi de får språkopplæring i stedet. F.eks. melder det: «Mottakselevne får to timer færre fagundervisning hver dag, fordi de får to timer ekstra norskundervisning i den ordinære skoletiden.» Det kan også innebære at den tilrettelagte språk- og fagopplæringen er for begrenset, de får ikke et godt nok faglig grunnlag for å følge ordinær undervisning, slik at de stadig blir hengende etter både språklig og faglig. Valenta (2009) framhever behovet for å styrke den helhetlige språkopplæringen, inklusive morsmålsopplæring og tospråklig opplæring. Han påpeker også at kvaliteten på denne undervisningen ofte ikke framstår som god nok.

Flere mottak påpeker dilemmaer knyttet til valg av opplæringsmodell, f.eks. som et mottak skriver:

- Det er en utfordring for dem å gå rett inn i ordinær klasse, samtidig som de da kommer raskere inn i fritidstilbudene/vennerelasjoner med fastboende utenfor skolehverdagen, noe som igjen utvikler språket og sosial mestring raskt.

Tabell 4.6 Mottakets vurdering av grunnskoletilbud til mottaksbarn. I hele tall

	Helt enig	Noe enig	Noe uenig	Helt uenig	Vet ikke
Elevene på barnetrinnet får tilstrekkelig tilpasset språkopplæring	37	22	3	2	8
Elevene på ungdomstrinnet får tilstrekkelig tilpasset språkopplæring	31	26	2	3	11
Elevene får tilpasset fagopplæring	24	27	6	2	13
Elevene får færre undervisningstimer enn andre elever	9	5	4	50	7

Vurdering av grunnskoletilbudet

Vi har spurt mottaksleder/barnefaglig ansvarlig hvordan de oppfatter elevenes skoletilbud. Som mottaksansatte har de begrenset kunnskap om hva som er situasjonen i undervisningen, men erfaringer fra samarbeidet med skolene, og oppfølging av barna og foreldrene i forhold til skolen gir dem likevel et visst grunnlag for å uttale seg. Når det gjelder omfanget av skoletilbudet er tilbakemeldingen fra to tredjedeler av mottakene at mottaksbarn får samme antall undervisningstimer som andre elever. Tabell 4.6 viser imidlertid at ni mottak oppgir at barn får færre antall undervisningstimer enn andre elever. Vi har også spurt mottaksleder om de mener mottaksbarn får tilstrekkelig tilrettelagt språkopplæring. Omlag halvparten av mottakene er helt enig i at elevene får dette, litt flere på barneskolettrinnet enn i ungdomsskolen. Det innebærer at nesten halvparten av mottakene mener at elevene *ikke* gis en tilstrekkelig tilpasset språkopplæring. Når vi spør om de mener at elevene får tilpasset fagopplæring, er det bare en tredjedel som er helt enig i dette. Selv om det er få mottak som er helt uenig at elevene får tilstrekkelig tilrettelagt språkopplæring eller fagopplæring, er dette likevel en vesentlig tilbakemelding om at undervisningstilbudet ikke er helt likestilt. Dette gjelder både elever på barneskolen og ungdomsskolen.

Det kan være vanskelig å si noe generelt om elevene får god nok tilpasset fagopplæring og språkopplæring, fordi det kan være individuelt hva som trengs og hva som gis.

De kritiske tilbakemeldingene på hva slags skoletilbud barna får, antyder imidlertid at ikke alt er tilfredsstillende alle steder:

- Man sitter med en opplevelse at asylsøkerbarn ikke er noe man legger sjela si i på den kommunale skolen. Dette er tatt opp, men avvist. Organiseringen tilsier dog noe annet.

I noen tilfeller virker det som om det er enklere for skolen å la asylsøkerbarna slippe å være med på timer/ dager som innebærer aktiviteter. Slik som idrettsdager, gymtimer, svømming o.l. (grunnskole, ungdomsskole) Av og til slipper elever å delta på ordinær undervisning, fordi de allikevel ikke forstår noe.

Det pekes også på betydningen av hvordan mottakselever blir møtt:

- At de føler at de blir fulgt opp på skolen og blir behandlet med respekt.
- Økt resurser til skolesektor og mye mer engasjement fra PPT.

En tilpasset språkopplæring er her forstått som å få tilført norsk språk slik at de kan delta i ordinær undervisning. Forskere har påpekt at for asylsøkende barn vil også opplæring i morsmål være vesentlig, for en eventuell retur. I en undersøkelse fra 2009 om skoletilbudet til asylsøkende barn svarte mer enn halvparten av skolene at de ikke ga morsmålsopplæring til asylsøkende barn

(Valenta 2009). I denne undersøkelsen kommer det fram at skolene har vanskelig for å rekruttere nok kvalifiserte morsmåslærere på de aktuelle språkene. Språkgruppene på asylmottak vil variere over tid, dessuten kan endringer i behovet for mottaksplasser og dermed opprettelse og avvikling av mottak, føre til at etterspørselen etter morsmåslærere er ujevn og usikker.

Tilbakemeldingen fra veletablerte mottak er at lokalsamfunnet over tid har utviklet et bedre opplæringstilbud: «Mottaket har lang fartstid og skolene har derfor lang erfaring og god kompetanse.» Det påpekes også at det tar tid å få på plass et godt tilpasset opplæringstilbud. Et mottak forteller f.eks. at de har spilt en aktiv rolle for å få til bedre undervisning:

«Barneskolen er i en omleggingsfase på bakgrunn av tilbakemeldinger fra mottaket. De har nå fra i høst en bedre tilpasset opplæring med så mange timer som de skal ha.»

Barnefaglig ansvarlige sier at de samarbeider jevnlig med skolene, og flere melder om positivt samarbeid:

«Flott samarbeid med skolen. Vi har kontaktpersoner på både lokalskolene og innføringsskolen, der vi møtes jevnlig og samarbeider godt for å «se» og følge opp den enkelte elev.»

Betydningen av å gå på nærmiljøskolen - nettverksbygging

I Norge gjelder nærskoleprinsippet, det vil si retten i henhold til Opplæringsloven til å gå på nærmeste grunnskole. Dette gjelder også barn på asylmottak. Hensikten er at de får en normalisert tilværelse, lærer seg norsk språk og ferdigheter gjennom samvær med andre barn og unge, og at de får venner og kontakter i nabolaget. En del mottaksbarn går imidlertid i innføringsklasser/-skoler der disse er lagt til en eller noen få skoler i kommunen, slik at barna må reise dit istedenfor å gå på skole i nærmiljøet. Et foreldrepar fortalte om sønnen som hadde begynt i en slik mottaksklasse. Vi spurte om han hadde fått noen venner i nabolaget ennå, og de svarte:

«Det er skolekamerater som heller ikke kan norsk ennå. Så han lærer ikke norsk på den måten. Når han overføres til en vanlig skole, om et år har vi fått beskjed om, så blir det bedre. Hvis vi er her om et år, da.»

Skolen, sammen med barnehagen, er barnas og familienes viktigste kontaktpunkt med lokalsamfunnene utenfor mottakene, og dermed også en bærebjelke i integreringsarbeidet lokalt. For barna selv betyr skolen mye. Dette kommer fram i alle studier av barn av asylsøkere, i studier som tematiserer skolegang spesielt, samt i internasjonal litteratur om asylsøkende barn og resiliens

(se f.eks. Hamilton og Moore 2004, Watters 2009, se også de Luna 2009). Vi har ikke hatt mulighet til å intervju barn innenfor rammene av dette prosjektet, men både foreldre og ansatte ved mottakene understreker skolens betydning for barnas evne til å mestre sin tilværelse.

I nåtid betyr skolen et fristed fra mottakets unntakstilstand, en tilgang til et – om enn skarpt avgrenset – normalt liv. Det betyr også en mulighet til å se framover, som en motvekt til mottakslivets usikkerhet og manglende muligheter til å planlegge og å forme sin framtid. Uansett hva som skjer med asylsøknaden, er tiden på skolen ikke bortkastet tid.

Skoletilbud til ungdom over 16 år

Skoletilbudet til asylsøkere over 16 år er langt dårligere enn for barn i grunnskolealder. Denne aldersgruppen har ingen lovfestet rett til videregående opplæring. I opplæringslovens § 3-1 står det: Ungdom som har fullført grunnskolen eller tilsvarende opplæring, har etter søknad rett til tre års heiltids videregående opplæring. Opplæringsloven §6 – 9 sier imidlertid:

Det er eit vilkår for inntak til vidaregåande opplæring at søkjaren har lovleg opphald i landet. Søkjarar som oppheld seg i landet i påvente av vedtak om opphaldsløyve, har ikkje rett til inntak til vidaregåande opplæring.

Mindreårige asylsøkjarar kan likevel takast inn til vidaregåande opplæring i påvente av vedtak om opphaldsløyve, men har ikkje rett til å fullføre skoleåret dersom dei får avslag på søknaden om opphaldsløyve.

Det finnes imidlertid en egen tilskuddsordning for videregående skoler som gir et tilbud til asylsøkere over 16 år. Videregående opplæring er et fylkeskommunalt ansvar. Ungdom i alderen 16-18 år som ikke har utdanning tilsvarende norsk grunnskole, og som bor i asylmottak, inngår i målgruppen for tilskuddsordningen for grunnskoleopplæring, og gjennom dette stadfestes det å gi denne gruppen mulighet for grunnskoleopplæring etter § 2- 1 i opplæringsloven¹¹. Praksis ser ut til å være at ungdom i denne alderen gis eventuelt grunnskoleopplæring i regi av voksenopplæringen (Rambøl 2008). Høsten 2007 ble norskopplæring for asylsøkere som bor i ordinære asylmottak gjeninnført. Denne gjelder for asylsøkere over 16 år. Formålet med denne ordningen er å gi asylsøkere basisferdigheter i norsk, og omfatter bare de som har asylsøknad til behandling, og ikke de med endelig avslag eller med innvilget søknad. Asylsøkere kan få inntil 250 timer norskopplæring. Denne ordningen

11. Jf. *Enslige mindreårige asylsøkere og deres skolegang*. Intern rapport fra en tverrdepartemental arbeidsgruppe 18. juni 2009.

gjelder parallelt med de åpningene for grunnskole- og videregående opplæring som finnes i opplæringsloven og tilskuddsordningen.

I en utredning på oppdrag av Barne- og likestillingsdepartementet har Karl Harald Søvig (2009) gjennomgått forholdet mellom norsk lov og FNs barnekonvensjon og kritiserer opplæringsforskriften § 6-9 som skiller mellom grunnskoleopplæring og videregående opplæring, og gir hjemmel for å utelukke asylsøkerbarn og barn uten lovlig opphold fra videregående opplæring. Han viser til at barnekonvensjonen skal gis forrang ved motstrid og konkluderer med at «BK art. 2 (diskrimineringsforbudet), sammenholdt med art. 28 (retten til utdanning), gir et tilstrekkelig klart rettslig grunnlag til å sette til side den nasjonale rettslige reguleringen jf. Menneskerettsloven § 3 (Søvig 2009:128-29). Østbergutvalget viser bl.a. til Søvigs utredning og går inn for at det innføres rett til videregående opplæring for ungdom som kommer til landet før de fyller 18 år.

Vi finner i vår undersøkelse at det er svært ulik praksis mellom fylkeskommunene når det gjelder tolkning av opplæringsloven og hvordan de legger til rette for asylsøkende ungdom. Vi finner også at det er forskjellig praksis mellom videregående skoler innen samme fylke. Det finnes også ulik praksis i hvordan videregående skoler forholder seg til at asylsøkende elever får endelig avslag på asylsøknaden. Noen mister skoleplass umiddelbart, noen får gå ut skoleåret, mens andre har fått mulighet til å fortsette utdanningen. Det er også uklart om hvilke forpliktelser og praksis de skal ha overfor elever som fyller 18 år.

De som bor på asylmottak i denne aldersgruppen kan ha helt forskjellig utdanningsbakgrunn. Noen kan ha gått i norsk skole i flere år og gjennomført grunnskoleeksamen. Andre kan ha tilsvarende grunnskoleutdanning fra et annet land. En del kan stille med begrenset skolegang, og de vil dermed ha behov for et grunnskoletilbud. Utdanningsbehovet vil dermed være forskjellig.

Vi har undersøkt hva slags undervisningstilbud ungdom over 16 år har. Svarene fra mottakene viser at utdanningstilbudet spriker både når det gjelder type opplæring, og hvilken instans som står bak opplæringstilbudet. Ved 42 mottak har ungdom i denne aldersgruppen opplæring i videregående skole, mens ved 51 mottak gis de tilbud i regi av voksenopplæringen. Av de som har ungdom i videregående skoler går vel halvparten i ordinær klasse (24 mottak), og ytterligere 7 mottak har elever i kombinasjon innførings-/ordinær klasse. Dette viser at ved noen videregående skoler tilbys det tilrettelagt undervisning også for denne kategorien elever. Ytterligere 11 mottak har elever i egen mottaksklasse/skole ved videregående skoler.

I det ene mottaket der vi intervjuet foreldre og ansatte, kunne de ansatte fortelle om en alvorlig situasjon for ungdommer som ikke hadde tilbud om skole:

Helsesøster: «Det er snakk om 16-åring som ligger i senga hele tiden, alltid, bare er deprimerte og lei seg, og vil ingen ting... Heldigvis er det ikke

noen som har skeiet ut, det er jo det jeg er kjemperedd for, men vi har hatt butikknasking, hasj, prostitusjon og annet, og fire av de fem ungdommene går fast hos utekontakten. De får jo ikke arbeidstillatelse, det å jobbe et sted er jo det eneste fornuftige en ungdom kan gjøre, og så får de ikke arbeidstillatelse. Ikke sant, og det er jo begrenset hvor mange timer de kan sitte på biblioteket og lære seg norsk på egen hånd.»

ML: De går ikke på skolen, da?

Helsesøster: De har jo brukt opp timene sine.

Mottaksleder: 250 timer.

ML: Ja, norsktimer, ja, men har de ikke rett på videregående?

Helsesøster: det mener jeg, at de har egentlig rett på videregående, men der sier UDI nei, at det har de ikke.

Mottaksleder: det er fylkeskommunen som er verstingen der. Det er ikke UDI.

Det er fylkeskommunen som nekter. Andre fylkeskommuner gjør ikke det.

Helsesøster: Det er et direkte brudd på barnekonvensjonen mener jeg.

Nestleder ved mottaket bekrefter denne praksisen:

«Barn i alderen 16-18 år får ikke tilgang til skole, det er et problem og det er fylkeskommunen som setter foten ned her. De har jo også behov for å få tilført sine penger, så jeg skjønner jo det, men det er et stort problem for dem det rammer.»

På det andre mottaket snakket vi med mor til to elever i videregående skole, og hun understreket hvor viktig skolen var for dem, både i nåtid og for mulighetene i framtiden. Med tanke på mestring i nåtid var all tid som de kunne bruke til meningsfulle aktiviteter viktig, og spesielt aktiviteter som fant sted utenfor mottaket:

C: Ett år i mottak det er som tre år av et normalt liv som andre mennesker lever. Tiden går så sakte her. Det skader helsen å bo her så lenge som vi har gjort.

ML: På hvilken måte?

C: Psykisk. Det er psykisk skadelig. Fem år, det er hele livet, hele ungdomstiden for barna mine. Vi [her på mottaket] tenker og tenker. For barna er treningen og skolen viktig, når de er der, er tiden vanlig og går fort. Men når de er på rommet her går den sakte for dem også.

Vi finner at den uavklarte situasjonen og variasjonen i skoletilbud for de over 16 år er uholdbar, og mener at regelverket må endres for å sikre denne aldersgruppen et godt og tilpasset opplæringstilbud. I tillegg til å gi rett til videregående opplæring er det nødvendig å utvikle en tilpasset grunnskoleopplæring

til de som ikke har en slik opplæring fra før, sammen med andre på samme alder.

Når det gjelder grunnskoletilbudet er vår vurdering at det er for store forskjeller i hvordan grunnleggende språkopplæring organiseres, og kvaliteten på denne undervisningen. Kommuners bevissthet, kompetanse og prioriteringer er dermed avgjørende for skoletilbudet barna gis. Vi finner at noen kommuner med godt etablerte asylmottak har utviklet en beredskap og kompetanse for grunnskoleopplæring til en sammensatt gruppe mottakselever. Kontinuitet i mottaksdrift vil dermed være viktig for å vedlikeholde og videreutvikle gode skoletilbud.

Vi er i hovedsak enig i betraktningene som Østbergutvalget (NOU 2010:7) legger til grunn i sin drøfting av ulike innføringstilbud for nyankomne elever. De går inn for innføringsklasser på nærskolen. Dette mener de vil gi en mulighet for å sikre en viss tilhørighet helt fra starten av, og at de kan følge sin egen klasse i noen fag/aktiviteter. De understreker også at elever vil ha behov for fortsatt særskilt opplæring etter tiden i innføringsklasse for å få en forsvarlig læringsutbytte i alle fag. Samtidig mener de at det er viktig å tilpasse opplegget ut fra elevers tidligere skolebakgrunn, og ut fra antallet av aktuelle elever i kommunene. Uansett mener utvalget at det er nødvendig å legge føringer på innholdet i tilbudet.

Leksehjelp

Norsk skole baserer seg i stor grad på samarbeid med hjemmet om barnas leksearbeid og skoleaktiviteter (Ericsson og Larsen 2000). Samtidig er det kjent at foreldrenes oppfølging av skolearbeid er forskjellig, noe som bidrar til reproduksjon av sosiale forskjeller. Leksehjelp anses å være et mulig verktøy for sosial utjevning (Haugsløkken og Buland 2007). Leksehjelp vil derfor være et viktig tiltak for å øke utbyttet av undervisningen, ikke minst gjelder dette for barn der foreldrene i liten grad behersker norsk språk. For mottaksbarn vil derfor leksehjelp være et mulig tiltak for raskere tilpasning til norsk skole. Vi har derfor kartlagt hva slags tilbud mottaksbarn har for leksehjelp. En tredjedel av mottakene sier at barn tilbys leksehjelp tre eller flere ganger i uka, mens halvparten av mottak sier at dette gis 1-2 ganger i uka. Det er få mottak som oppgir at barna tilbys leksehjelp hver dag. Selv om leksetilbud er utbredt, er det like vel omlag en av fem mottak hvor barna ikke får leksehjelp. I småskolen inngår ofte leksehjelp som del av SFO/aktivitetsskole. Det er imidlertid langt fra alle mottaksbarn som deltar på SFO. Denne foreldrebetalingen må foreldrene dekke, hvis ikke den blir dekket f.eks. av barnevernet. Mottak påpeker at et godt tiltak for denne aldersgruppen vil være om UDI betaler for SFO.

Undersøkelsen viser at det er færre elever på ungdomstrinnet enn barnetrinnet som får leksehjelp (11 mottak sier at elever på barnetrinnet ikke får dette, mens 17 mottak sier at elever på ungdomstrinnet ikke får leksehjelp). Av mottak med elever på videregående svarer halvparten av mottakene at elevene på dette skoletrinnet ikke tilbys leksehjelp (29 mottak).

Vi har undersøkt hvem som står så bak tilbudet om leksehjelp. Skolen er den viktigste instans som gir barn på asylmottak leksehjelp, vel halvparten av mottakene oppgir at elevene får leksehjelp på denne måten. Mange mottak (35) gir også selv leksehjelp, enten ved at ansatte står for dette, eller i noen få tilfeller, andre beboere. Frivillige organisasjoner bidrar også med et slikt tilbud, 24 mottak sier de har ordninger der dette er praksis. «SFO tilbyr leksehjelp. I tillegg finnes det tilbud om leksehjelp fra frivillige organisasjoner som Barnas Røde Kors og KIA (Kristent interkulturelt arbeid). Tilbud om leksehjelp varierer med klassetrinn.» Ved ett mottak er også biblioteket involvert i et slikt tilbud: «Alle får tilbud om leksehjelp på skolen og biblioteket.» Noen mottak reiser spørsmålet om mulighet for å bruke hjelpere som behersker barnas morsmål når det gjelder leksehjelp.

Blir tilbudet brukt? Vi har spurt mottaksleder/barneansvarlig om hvor ofte elever i ulike aldersgrupper benytter seg av tilbudet om leksehjelp. Tabell 4. 7 viser at det er småskolebarna som bruker leksehjelp flittigst, en tredjedel på dette skoletrinnet bruker tilbudet i stor grad, mens nesten halvparten bruker det i noen grad. På mellomtrinnet og i ungdomsskolen oppgir en firedel av mottak med elever med leksehjelptilbud at tilbudet brukes ofte, mens halvparten bruker det i noen grad. Når det gjelder elever på videregående skole mener mottakene at elevene bruker det i begrenset grad, bare en av ti som får et slikt tilbud bruker dette ofte.

Tabell 4.7 Elever i ulike aldersgrupper bruk av tilbudet om leksehjelp. I prosent.

	I stor grad	I noen grad	I liten grad	N=
Småskoletrinnet	34	44	22	59
Mellomtrinnet	25	49	25	55
Ungdomstrinnet	23	49	27	55
VgSk	10	47	43	30

Mottakets ansvar for barn

Driftsregulativet

I UDIs rundskriv *Krav til arbeid med barn og unge i statlige mottak* (RS2010-152) framgår det at mottaket skal tilrettelegge for at foresatte skal kunne ivareta sitt omsorgsansvar. Mottaksansatte har også et selvstendig ansvar for utforming av livsvilkår og fritid for barn som bor på mottak.

Vi vil i denne delen diskutere hvordan mottakets valg av strategi og ressursbruk når det gjelder barn setter betingelser for barns mestringsevne på kort og lengre sikt. Her er det igjen nødvendig å vise til de ulike rammene for mottaksdrift som mottaket med desentraliserte boenheter har vs. beboere som bor og oppholder seg på et felles område. Type mottak får betydning for hvem som utgjør deres sosiale omgivelser, tilgang til mottakets lokaler og aktiviteter, samt hvor tilgjengelige mottaksansatte er for barn. I et senere kapittel vil vi gå nærmere inn på disse rammebetingelsene ut fra individnivå og diskutere betydningen for sosiale nettverk og for mestring.

Forskjellene mellom *desentraliserte* mottak der familiene er plassert i boliger spredt i lokalsamfunnet vs. *sentraliserte* mottak kan ytterligere bli forsterket gjennom to ulike modeller for organisering av det barnerettede arbeidet på mottaket.

- En integreringsmodell – der barna i tillegg til å gå i ordinær barnehage og skole forsøkes aktivt å bli inkludert i lokalmiljøet på fritiden. Barneansvarliges oppgave er da rettet mot å sikre barnas og foreldrenes tilknytning til de ordinære barndomsarenaene.
- En mottaksmodell med barnebase for de minste barna og egne fritidstilbud. Barneansvarlig bruker deler av sin innsats for å organisere tilbud til barn på mottaket.

Ved desentraliserte mottak vil integreringsmodellen omfatte hele familien, ikke bare barna. Som vi har vært inne på tidligere vil tilværelsen normaliseres i større grad med desentraliserte boenheter, samtidig vil familien bli mer avhengig av egen innsats for deltakelse. Størrelsen på kommunen og lokalmiljøet vil imidlertid også ha betydning. Om avstandene er små vil mottaket uansett kunne være et møtested også for desentraliserte mottak, i motsetning til store kommuner med lange avstander mellom bosted og mottak. Vi har også antydning at hvis familiene ikke har barnehageplass kan desentraliserte boenheter virke isolerende på barn. Barn vil også være mer avhengig av foreldres oppfølging av fritidsaktiviteter enn ved et sentralisert mottak der barn i større grad på egen hånd kan ha kontakt med mottaksansatte og at de støtter opp om fritidsaktiviteter. Erfaringer fra Sverige er at informasjonsbehovet, f.eks. hvilke velferdsgoder de kan benytte i lokalsamfunnet, samt formidling av hvordan

ulike institusjoner fungerer, er stort når nyankomne bosettes desentralisert. I Norge skal mottaket ivareta denne formidlingen, men tilgjengelighet og kommunikasjon mellom familier og mottaksansatte når de trenger informasjon kan være mer tungvint med desentraliserte boliger enn når de bor på mottakene. Også for barna kan mottaksansatte være mindre tilgjengelige for dem på egenhånd, og mottaksansatte kan ha mindre kontakt og oversikt over hva slags situasjon og behov barna har.

Mottakets innsats overfor barn kan bl.a. spores i hvordan særlig barneansvarlig prioriterer arbeidstiden og hvordan de bruker midler avsatt til barn og unge. Vår undersøkelse kan tyde på at det barneansvarlig/ansatte bruker mest tid på å ha kontakt med foreldre angående barn, samt samarbeid med andre instanser som kontakt med skole og barnehage, helsetjenesten og barnevernet.

Når det gjelder å ha kontakt med foreldrene angående barn er det flere som gir tilbakemeldinger om hvor viktig dette er. «*God veiledning og mestringstiltak for foreldre er viktig. Fungerende foreldre er det viktigste for alle barn.*» De understreker at barna er foreldrenes ansvar. De ansattes ansvar overfor foreldre består i tillegg til selv å informere også å tilrettelegge for kurs og veiledning. Helsesøster trekkes inn som en ressurs noen steder. Vi vil senere komme inn på foreldreveiledningskurset som mange mottak organiserer. Det er imidlertid flere som mener dette er vesentlig for deres eget arbeid: «*Mer midler til kursing av asylsøkerforeldre i norsk praksis når det gjelder lek, fritid og skole.*» «*Foreldreveiledningskurset er veldig bra der foreldrene får kunnskap til å snakke med barna om det som er vanskelig.*» Utsagnene antyder noen av de temaene som mottaksansatte selv mener er viktig å snakke med foreldrene om.

Tabell 4.8 viser at ansatte bruker mindre tid sammen med barn i form av uformelt samvær eller lek, tilsyn og eventuelt å drive barnebase enn på kontakt med foreldrene, samarbeidspartnere og å organisere fritidsaktiviteter.

Tabell 4.8. Mottakets bruk av tid rettet mot barn og unge. I hele tall.

	I stor grad	I noen grad	I liten grad	N
Kontakt med foreldrene ang. barn	54	21	1	76
Kontakt med skole/barnehage	53	26	0	77
Kontakt med helsetjeneste/BV	47	26	4	77
Fritidstilbud til barn	35	39	3	77
Samtaler med og oppfølging av barn	32	40	5	77
Uformelt samvær og lek med barn	14	35	28	77
Barnebase	14	23	29	66
Tilsyn for de minste	9	31	36	75

Mer enn på samvær bruker ansatte sin arbeidstid til å snakke med barn og å følge opp barn som trenger det. Dette må også sees i sammenheng med vilkårene for kontakt mellom barn på sentraliserte vs. desentraliserte mottak. Barn som bor på mottaksområdet vil lettere ha uformell kontakt med ansatte ved f.eks. å stikke innom personalrommet, få en ansatte til å spille et spill med dem eller spørre dem om ting de lurer på. Som vi diskuterer mer inngående i kapittel 6 der de sosiale nettverkene til barn og unge belyses, er mottaksansatte viktige personer for mange barn på mottak.

Ansatte bruker en god del tid på organisering av fritidstilbud. Tabell 4.8 viser at litt under halvparten av mottakene bruker stor grad av tid på fritidsaktiviteter, mens det er svært få som ikke bruker tid på dette. Dette kommer vi tilbake til i kapittel 5.

Informasjonsprogram og andre typer kurs for barn og unge

Mottaksansatte har ansvar for å organisere et informasjonsprogram for ungdom over 12 år. Kravene til informasjon omfatter de samme hovedtemaene som informasjonsprogrammet for voksne inneholder, men tilpasset alder og behov. Informasjonsarbeidet skal kombineres med praktiske aktiviteter, og ungdom skal ha påvirkningsmuligheter på informasjonstilbudet.

Vi diskuterer betydningen av informasjonsflyt i senere kapitler, bl.a. når familien får avslag på sin asylsøknad. Her vil vi bare påpeke at ansatte gis et ansvar for å informere om asylprosessen og premissene de lever under gjennom informasjonsprogrammet. Mange ansatte er opptatt av dilemmaer som oppstår når barn etterspør informasjon om asylsaken. I henhold til FNs barnekonvensjon bl.a. i følge prinsippet om barns uttalerett og UDIs praksis med barnesamtaler gjøres barn til individuelle asylsøkere. Det finnes imidlertid ikke andre rutiner for hvordan barn gis informasjon om utfallet av søknaden, enn at dette overlates til foreldrene. Dette ivaretas av foreldre på forskjellig måte, og ikke alle barn informeres. Dermed opplever ansatte sitt informasjonsansvar som uklart. Samtidig mener flere ansatte at det er viktig å skjerme barna mest mulig. De mener deres oppgave er å bidra til å lette tilværelsen deres: «Gi dem en tryggere hverdag, der de ikke blir så mye belastet med asylsaken. Ikke del alle bekymringene med barna»

Personalet opplever dermed at deres doble rolle overfor barn der de både skal tilrettelegge for en best mulig tilværelse og samtidig er del av myndighetenes asylsystem er noe de også må håndtere overfor barn.

Som et ledd i innsatsen for at barn får mulighet til å mestre nåtiden og eventuelt få bearbeidet tidligere opplevelser, har flere mottak organisert ulike typer kurs. Dette er en oppgave som ansatte ikke nødvendigvis står for selv, men bruker tid på å tilrettelegge for. En type kurs er noe vi plasserer under samlebetegnelsen livsmestring (bearbeide traumer, stress, angst ved hjelp av kunst, yoga e.l.). Vi finner at svært få mottak holder slike kurs eller aktiviteter

regelmessig, mens vel en firedel av mottakene har hatt det sjeldnere enn en gang i måneden. Halvparten sier de aldri har organisert slike kurs. En annen type tiltak er å organisere samtalegrupper. Dette kan være i regi av eksterne kursholdere (se f.eks. Raundalen, Lauritzen og Dyregrov 2004), eller det kan være lokale krefter eller ansatte som står for dette. Denne type tilbud er noe mer utbredt. 5 mottak har samtalegrupper for barn en gang i uka, mens 14 har det minst en gang i måneden og 17 sjeldnere enn dette. Men også her er det nesten halvparten av mottakene som sier de ikke har hatt denne type aktivitet.

Et særlig kursopplegg for konflikthåndtering er tilbudt en del mottak. Her finner vi at åtte mottak har hatt dette minst en gang i måneden, mens ved 33 er et slikt kurs holdt sjeldnere enn dette. Dette kan eventuelt være et engangskurs. Også her er det mange mottak som aldri har tilbudt denne type kurs.

Hva begrenser innsatsen overfor barn og unge?

Vi har spurt om hva som er de viktigste hindringene for personalet for å tilrettelegge for en god tilværelse for barn og unge i deres mottak. Tilbakemeldingen er at det ikke er arbeidsinstruksjonen som står i veien for dette, men i større grad er det manglende bemanning og at tiden går med til de voksnes problemer. En vesentlig hindring er også arbeidstiden. Personalet avslutter arbeidsdagen omtrent når barna kommer hjem fra barnehage og skole, og i ordinære asylmottak arbeider de ikke i helgene. De er således lite til stede i tiden når barn er hjemme/på mottaket. Tilbakemeldingen vi har fått tematiserer også dette: «Bedre bemanning på mottak. Økt minstekrav fra UDI om bemanning rettet mot barn/unge.» «Flere ansatte, utvidet arbeidstid.» «Mer bemanning i helger og ferier.» «Flere stillinger på mottak som er konsentrert om barn.» «Mer tid til oppfølging av familier.»

Bemanning henger sammen med de økonomiske rammene for mottaksdrift. Dette er det flere av mottakene som kommenterer. De ønsker: «mer økonomiske og personellmessige ressurser. Mer bemanning og mer penger.» «Bedre økonomiske forhold angående bemanning og aktivitetsmuligheter.»

Tatt i betraktning mottakets nøkterne driftsbudsjett og lokaliteter kunne man anta at disse rammene la en begrensning på personalets tilrettelegging av tilbud. Det er imidlertid få som mener at økonomi utgjør *vesentlige* hindringer. Tabell 4.9 viser at en tredjedel av mottakene mener at de økonomiske ressursene har lite å si for situasjonen for barn på mottak, mens halvparten mener at dette er av betydning i noen grad. Flere tar opp de økonomiske bevilgningene rettet mot barn: «Mere penger øremerket barn og unge», «Økonomisk støtte, øremerket barn og unge.»

Mottaket har øremerkede midler som skal brukes til arbeidet rettet mot barn. De får også tilført aktivitetsmidler som skal brukes til fritidsaktiviteter. Disse midlene fordeles i dag ut fra antall barn på ulike alderstrinn (for nærmere re-

degjørelse, se Seland og Lidén 2011). Flere mottak bruker mye midler på fritidsaktiviteter enn de som bruker mye på barnebase. I kapittel 5 vil vi utdype hva slags fritidsaktiviteter som mottaksbarn deltar i og hvem som står for disse.

Vi har spurt om mottakets oppfatning av lokalenes egnethet når det gjelder barn. Under halvparten mener at bygningene er godt tilegnet barn. Det er imidlertid få som synes at lokaler er en vesentlig hindring for å tilrettelegge en god tilværelse for barn og unge, bare åtte mottak mener dette, mens godt over halvparten mener at dette i liten grad har betydning. Hva slags rom som barn har tilgang for aktiviteter og samvær vil være viktig her. Når det gjelder barnebase, altså et rom som er innredet for barns lek og aktiviteter, oppgir 26 mottak at de ikke har dette. Mange steder er ikke barnebasen tilgjengelig for barn utenom faste tidspunkt. Ved 11 mottak brukes barnebasen kun av førskolebarn. En praksis der barnebasen kan brukes til fast tid hver ukedag for alle, finnes ved 27 mottak, mens ved 16 mottak er barnebasen fritt tilgjengelig. Det er imidlertid bare seks mottak som har barnebasen åpen i helgene. Begrensninger i bruk henger antagelig sammen med bemanning. Likevel er det et paradoks at barn ikke har mer tilgang til rom innrettet for aktiviteter i fritiden deres. Når det gjelder andre typer rom svarer to tredjedeler av mottakene at barn og unge har tilgang til PC og internett. Vi har også spurt om mottaket har trimrom som barn og unge kan benytte. Av de 25 mottakene som har dette kan barn bruke dem fritt ved 11 mottak, ellers til faste tider. For barn er også uteområdene viktige for aktiviteter og samvær. To tredjedeler mener at uteområdene er barnevennlige, bare tre mottak mener at de ikke har uteområder som er godt tilpasser barns lek.

En annen type hindring i arbeidet kunne være språkproblemer og eventuelt begrenset kunnskap om familienes tidligere livssituasjon. Tabell 4.9 viser at de i liten grad opplever dette som et problem. Vi har spurt om mottaksansatte bruker tolk i samtaler med foreldre, og de fleste oppgir de gjør dette ofte (49) eller alltid (17).

Satt opp mot at de bruker vesentlig av sin tid til samarbeidsrelasjoner med andre instanser og mindre tid på å være sammen med barn kan dette forstås. De bruker imidlertid relativt mye tid til å snakke med barn og om barn med foreldre. Ansatte bruker sjeldnere tolk når de snakker med barn enn med foreldrene, her svarer de fleste at de bruker det av og til (35), mens 11 mottak sier de alltid gjør det, og 23 ofte.

Tabell 4.9 De viktigste hindringene for personalet for å tilrettelegge en god tilværelse for barn og unge i deres mottak. I hele tall.

	I stor grad	I noen grad	I liten grad	N
Tiden går med til de voksnes problemer	23	38	16	77
Manglende bemanning	24	30	25	79
Arbeidstiden	22	34	23	79
Manglende økonomiske ressurser	14	37	28	79
Begrensninger ved lokaler/bygninger	8	31	41	79
Manglende kunnskap om beboernes tidligere livssituasjon	6	30	43	79
Språkproblemer	3	18	57	78
Arbeidsinstruks	0	14	65	79

Mottakets samarbeidsrelasjoner

Et godt lokalt samarbeid betinger at det etableres tillit og trygghet i relasjoner på ulike lokale arenaer, der mottaket har en oppgave når det gjelder å informere og legge til rette for kontakt og møter mellom asylsøkere og lokale institusjoner og innbyggere. Søholt og Holm (2010) framhever at for at et mottak skal fungere godt i lokalsamfunnet, må også asylsøkerne som enkeltpersoner fungere godt lokalt. En forutsetning er at mottakene opptrer som døråpnere inn i lokalsamfunnet. Studien *Asylmottak og lokalsamfunn* (Drangslund et al. 2009) finner at samhandling på institusjonelt nivå mellom mottak og kommunene fungerer godt, selv om det finnes noen barrierer som fra mottakets side handler om manglende samarbeidsfora, manglende kommunale ressurser, samt mangelfull koordinering internt i kommunen. Når det gjelder samarbeidet med nærmiljøet konkluderer studien med at mottaket må raskt inkluderes i eksisterende samarbeidsfora og settes i forbindelse med lokalt foreningsliv og ildsjeler. De anbefaler en sterkere satsning på møteplasser, bl.a. gjennom kulturelle aktiviteter, bedre informasjonsutveksling og tilrettelegge for frivillig innsats og engasjement fra lokalt foreningsliv.

Østbergutvalget påpeker på sin side potensialet i bedre samarbeid på tvers av sektorer på myndighetsnivå (f.eks. informasjonsutveksling mellom utdanningsmyndighetene, UDI, IMDi og Bufetat), ikke minst ved opprettelse av nye mottak. På kommunenivå finner de imidlertid at det mange steder er et godt samarbeid mellom kommuneadministrasjonen, mottak, skole, barnehage, frivillige organisasjoner og ulike kommunale instanser (NOU 2010:7:324).

I vår undersøkelse finner vi at samarbeid med lokal instanser når det gjelder barn er en oppgave som barneansvarlige på mottaket synes å prioritere. Vi har spurt om hvem mottaket samarbeider med, hvor ofte og hvem de ønsker økt samarbeid med. Tabell 4.10 viser at det er skolen og barnehagen som peker seg ut som de instansene utenfor mottaket som de har mest kontakt med når det gjelder barn og unge. Her svarer nesten alle mottak at de har ofte samarbeid med disse instansene, noen flere med skolen enn med barnehagen.

Mottakene har gjennom kravspesifikasjonen til arbeid med barn og unge i statlige mottak pålagt å stimulere til kontakt mellom foreldre og skole. Tilbakemelding fra noen mottak er at skolen gjerne kontakter mottaket og ikke foreldrene når de trenger å ta opp saker angående elever. Manglende bruk av tolk i kommunikasjonen mellom foreldre og skole kan være en av årsakene til at mottaksansatte får en slik mellommannsrolle. I kontrast til hyppig kontakt med skolen er det svært få mottak som har mye samarbeid med skolens PPT tjeneste. Her svarer nesten halvparten at de sjeldent samarbeider. En grunn til dette kan være at det er få elever som har en slik oppfølging, eller at dette er en oppgave som skolen tar seg av. Likevel kan en tenke seg at barneansvarlig kan være en viktig formidler av spørsmål til og fra foreldre angående behov for slik oppfølging

De aller fleste mottak har ofte samarbeid med helsepersonell, mens omlag halvparten av mottakene har av og til kontakt med andrelinjetjenesten innenfor helsesektoren som BUP. Her ser det ut som de inntar en formidlerrolle mellom helsetjenesten, familier og barn.

Når det gjelder barnevernet har en fjerdedel av mottakene ofte samarbeid med denne tjenesten, mens godt over halvparten sier at de har dette av og til. Som vi kommer inn på senere i kapitlet har barnevernet i en del tilfeller tiltak som innebærer å støtte familier og mottak ressursmessig (barnehage, SFO, miljøarbeider). Mottaket vil også være en viktig instans som vurderer behovet for å koble inn barnevernet angående situasjonen for enkeltbarn i familier på mottak.

Politiet er også en instans som mottakene samarbeider med når det gjelder barn og unge, men her er det stor spredning i hvor mye mottakene samarbeider. Mottakene fordeler seg omtrent likt når det gjelder å samarbeide av og til og sjeldent, mens noen færre samarbeider ofte med politiet. Et eksempel på dette er at asylmottaket inngår i det lokale SLT (samordning av lokale kriminalforebyggende tiltak) nettverket.

Tabell 4.10. Mottakets samarbeidsrelasjoner når det gjelder barn og unge. I hele tall.

	Ofte	Av og til	Sjeldent	Ønsker økt samarbeid	N
Skole	71	7	0	3	80
Barnehage	60	11	4	1	76
PPT	8	28	34	7	76
Helsepersonell	67	9	3	2	78
BUJ	14	36	22	6	78
Barnevern	20	44	13	4	79
Idrettslag	31	33	13	8	80
Frivillige organisasjoner	22	27	18	13	76
Kommunale kulturinstitusjoner	29	33	15	6	79
Politi	21	29	27	4	79

Når det gjelder å organisere fritidstilbud for barn og unge er frivillige organisasjoner aktuelle samarbeidspartnere. Dette gjelder også kommunale kulturinstanser. Vel en tredjedel av mottakene samarbeider ofte med idrettslag, og nesten like mange samarbeider med kommunale kulturinstitusjoner. Når det gjelder frivillige organisasjoner utenom idrettslag er samarbeidet noe mindre, samtidig som at det er flest mottak som sier at de ønsker økt samarbeid med disse organisasjonene.

Flere mottak påpeker at samarbeidsrelasjonene kan bli bedre. De mener at det er nødvendig å reise dette som et tema på høyere forvaltningsnivå

- Aktive innspill fra UDI når det gjelder informasjon til samarbeidspartnere om rettigheter og muligheter
- Økt kunnskap hos samarbeidspartnere

En del mottak inngår i kommunale samarbeidsteam som arbeider med barn og unge lokalt, og har god erfaring med dette. Flere ønsker seg imidlertid bedre samarbeidsrutiner med alle offentlige instanser.

Helsetilbud til asylsøkende barn

Asylsøkere er medlemmer i folketrygden og har rett til fastlege og helsestasjon for barn, samt skolehelsetjeneste. Vertskommunetilskuddet skal dekke utgifter til de kommunale helsetjenestene som asylsøkere benytter. Det er opp til kommunen å organisere helsetilbudet til de som bor på asylmottak. En del asylmottak har en helsesøster og noen også fastlege knyttet opp mot mottaket. I andre kommuner bruker beboerne på asylmottaket de ordinære helsetjenestene. I vår undersøkelse finner vi at ved de fleste mottak benyttes de ordinære

helsetjenestene (68 mottak). Nesten halvparten har helsetilbud på mottaket (34) enten som et alternativt tilbud eller i tillegg til ordinære helsetjenester. En mindre andel kommuner har en egen flyktninghelsetjeneste (11 mottak).

Alle foreldrene vi snakket med, understreket at de var godt fornøyd med helsetilbudet til barna og takknemlige for den hjelpen og tryggheten som de følte at dette tilbudet innebar. De opplevde mottakenes helsesøster som lett tilgjengelig, og hadde også bare godt å si om tilgang til lege, eventuell akutt-hjelp og så videre. Ikke minst var de glade for at økonomien ikke begrenset deres tilgang til nødvendig helsehjelp. En mor, som hadde endelig negativt vedtak og dermed sterkt begrenset med penger til å forsørge sine to små barn, understreket nettopp dette: «Det er ikke nok det som jeg har til mine barn og det er ikke bra for dem. Men helsetilbudet, det er bra og det er gratis.»

Mottaksansatte som vi intervjuet, mente at sammenhengen mellom foreldrenes dårlige helsesituasjon og barnas evne til mestring kunne gi grunn til bekymring, særlig med tanke på manglende tilgang på psykiatrisk helsehjelp.

Det er gjort flere undersøkelser om flyktningbarns psykiske helse (f.eks. Christie og Waaktaar 1997, Raundalen, Lorentzen, Dyregrov 2004, Montgomery 2000, 2005, Nielsen 2007, 2008). Denne viser at mange har med seg opplevelser fra krig, vold og trusler som fortsetter å prege dem også i asylsøkerperioden. Usikkerheten de lever i, engstelse for familiemedlemmer i hjemlandet og foreldrenes bekymringer om framtiden påvirker dem, selv om de ikke snakker mye om det. Foreldrene oppfordrer dem til å se framover, og ønsker å skjerme barna (Ascher og Melander 2010). Det er mindre kjent hva slags behov mottaksbarn har for behandling i spesialhelsetjenesten for somatiske lidelser. Vi har ikke hatt tilgang til tall som sier hvor mange barn som er under behandling for psykiske eller somatiske lidelser. Vi har imidlertid undersøkt hvor mange mottak der mottaksleder/barneansvarlig kjenner til at barn og unge får behandling i spesialhelsetjenesten, og hvordan de vurderer dette helsetilbudet. En del mottak sier de ikke kjenner til om barn går til en slik behandling (14 mottak). Tabell 4.11 viser imidlertid at det er en stor andel mottak der barn og unge er i kontakt med spesialhelsetjenesten. Det er flest mottak der mottaksbarn er til behandling ved barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk (BUP). Dette gjelder godt over to tredjedeler av mottakene (56 mottak). Det er under halvparten av mottakene som har barn som går til spesialhelsetjenesten for somatiske lidelser (32 mottak), mens halvparten av mottakene sier de har barn som får annen type oppfølging i spesialhelsetjenesten.

Tabell 4.11. Antall mottak som har barn og unge til behandling i ulike typer spesialhelsetjeneste. I hele tall.

N= 78	Antall mottak
Av BUP	56
For somatiske lidelser	32
Annen type oppfølging	45

Vi har bedt mottaket vurdere en del sider ved helsetilbudet som kan si noe om kvaliteten ved tjenestene. Mottaket er bedt om å svare i hvilken grad de er enig eller uenig i en del utsagn. Det første gjelder om barn og unge som trenger psykisk helsetjeneste får et godt tilbud. Tabell 4. 12 viser at nesten halvparten av mottakene (32) er helt enig i dette, mens få er helt uenig (7), noen flere en noe uenig. En fjerdedel er dermed enten noe eller helt uenig at barna får et godt tilbud. Vi har spurt om de mener språkvansker begrenser kvaliteten i helsetilbudet. Her er det to tredjedeler som mener at delvis eller helt uenig i at dette bidrar til å forringe behandlingen, mens en håndfull er helt enig at dette er en begrensning som virker inn på kvaliteten. Enda tydeligere er svarene på spørsmålene om helsetjenesten har begrenset kompetanse til å hjelpe barn på mottak. Over halvparten av mottakene mener at dette ikke er tilfelle.

Tabell 4.12. Mottakets vurdering av ulike sider ved helsetilbudet til barn og unge. I hele tall

	Helt enig	Noe enig	Noe uenig	Helt uenig	Velt ikke
Barn og unge som trenger psykisk helsetjeneste får et godt tilbud	32	25	15	7	1
Språkvansker begrenser kvaliteten i helsetilbudet til barn og unge	6	22	15	34	3
Helsetjenesten har begrenset kompetanse til å hjelpe barn og unge på mottak	1	17	19	44	0
Barn og unge i familier med endelig avslag får ikke samme helsetilbud som andre barn/unge	2	7	4	63	2
Mottaksansatte har ikke kapasitet til å følge opp barn/unge som sliter psykisk	11	25	15	25	1
Mottaksansatte har ikke kompetanse til å følge opp barn/unge som sliter psykisk	16	24	19	17	2

Vi har bedt mottaket vurdere en del sider ved helsetilbudet som kan si noe om kvaliteten ved tjenestene. Mottaket er bedt om å svare i hvilken grad de er enig eller uenig i en del utsagn. Det første gjelder om barn og unge som trenger psykisk helsetjeneste får et godt tilbud. Tabell 4. 12 viser at nesten halvparten av mottakene (32) er helt enig i dette, mens få er helt uenig (7), noen flere en noe uenig. En fjerdedel er dermed enten noe eller helt uenig at barna får et godt tilbud. Vi har spurt om de mener språkvansker begrenser kvaliteten i helsetilbudet. Her er det to tredjedeler som mener at delvis eller helt uenig i at dette bidrar til å forringe behandlingen, mens en håndfull er helt enig at dette er en begrensning som virker inn på kvaliteten. Enda tydeligere er svarene på spørsmålene om helsetjenesten har begrenset kompetanse til å hjelpe barn på mottak. Over halvparten av mottakene mener at dette ikke er tilfelle.

Vi har spurt mottakene om deres egen kapasitet og kompetanse til å følge opp barn og unge som sliter psykisk. Litt flere mener det er mer mangel på kompetanse enn på tid til å følge opp disse barna som er begrensningen deres. Vel halvparten er helt eller delvis uenig i at de ikke har tid, mens det er 11 mottak som er helt enig i dette. Når det gjelder kompetanse er vel halvparten helt eller delvis enig i at de ikke har kompetanse til å følge opp disse barna.

Ett av spørsmålene gjelder barn og unge i familier med endelig avslag, og om disse får samme helsetilbud som andre barn/unge. To mottak sier seg helt enig i at barn og unge i familier med endelig avslag *ikke* får samme helsetilbud som andre, mens sju mottak er delvis enig i dette. Det overveldende flertall av mottak er imidlertid helt uenig i at disse barna ikke får et likestilt helse-tilbud. Dette innebærer at i de aller fleste kommuner får ikke familiens oppholdsstatus betydning for hva slags helsetjenester barna har tilgang til. At det likevel finnes noen mottak der de opplever at barna i disse familiene ikke gis et likestilt helsetilbud er verdt å legge merke til.

Barnevernet

Lov om barneverntjenester gjelder for alle barn som oppholder seg i riket. Det vil si at barnevernet har samme ansvar for barn som oppholder seg i mottak, som for andre barn i kommunen. Tjenesten dekkes gjennom vertskommunetilskuddet. Tiltak etter barneverntjenesten kan iverksettes for barn under 18 år. Mottaket har opplysningsplikt til barneverntjenesten etter lov om barneverntjenester § 6 - 4 av eget tiltak, uten hinder av taushetsplikten, om det f.eks. er alvorlige mangler ved den daglige omsorgen som barnet får, om barnet blir mishandlet eller utsatt for alvorlige overgrep i hjemmet, eller når et barn har vist alvorlige atferdsvansker.

Tabell 4.13. Omfang av ulike typer barnevernstiltak som gis til familier på asylmottak. I hele tall.

	Ofte	Av og til	Sjeldent	Aldri	Velt ikke
Foreldreveiledning	23	31	12	6	1
Finansierer fritidstilbud	20	19	12	22	0
Finansierer SFO	10	12	8	40	1
Miljøarbeider på mottak	9	16	8	30	3
Støttekontakt	5	19	17	24	4
Avlastningshjem i helgene	3	18	19	30	1
Akutt plassering i beredskapshjem	0	13	30	27	1
Plassert i barnevernsinstitusjon	0	2	21	43	4
Annet	7	4	3	2	20

Vi har kartlagt hva slags tiltak barnevernet har rettet mot barn og familier på asylmottak. Dette er gjort gjennom mottaksleder/barneansvarlig, og er derfor ikke fyllestgjørende, men kan gi en oversikt ut fra mottakets kjennskap til tiltak. Tabell 4.13 viser at det mest utbredte tiltaket er foreldreveiledning. Vi kjenner ikke til om dette inngår som ledd i det opplegget som mange mottak har når det gjelder å drive foreldreveiledning, eller om veiledningen gis av barnevernet som et tiltak overfor enkeltfamilier.

Undersøkelsen viser at barnevernet bidrar til å styrke barnas mulighet for sosiale kontakter og aktiviteter på flere måter. Tidligere har vi beskrevet hvordan barnevernet i noen tilfeller finansierer barnehageplass for barn i familier som trenger et styrket oppvekstilbud. Tabell 4.13 viser at barnevernet også gir økonomisk støtte for at barn kan delta på fritidsaktiviteter, de finansierer småskolebarns deltakelse på SFO, miljøarbeidere på mottak, samt at enkeltbarn gis støttekontakter. Det er imidlertid langt flere mottak som *aldri* har denne formen for tiltak enn de som har slike tiltak fra barnevernet (finansierer SFO, miljøarbeidere eller støttekontakter).

Når det gjelder barnevernets tiltak rettet mot enkeltbarn og familier i form av avlastningshjem i helgene eller akutt plassering i beredskapshjem er dette noe som forekommer relativt sjeldent. En stor andel mottak har ikke hatt slike tiltak fra barnevernet. Godt over halvparten av mottakene har ikke barn plassert i barnevernsinstitusjon, mens en fjerdedel sier at dette skjer sjeldent.

Noen flere har erfaringer fra akutt plassering i beredskapshjem, men også dette foregår sjeldent ved de fleste mottak.

Også når det gjelder barnevernet har vi bedt mottaket vurdere ulike sider ved tiltakene som kan påvirke kvaliteten i innsatsen overfor barn og unge på asylmottak. På spørsmålet om mottaket vurderer tilbudet fra barnevernet som tilfredsstillende, svarer nesten halvparten at de er i stor grad enig i dette, mens en tredjedel sier de i noen grad er enig. Omlag halvparten av mottakene er noe enig i at flere familier trenger oppfølging. Det er like mange mottak som mener dette gjelder i stor grad som mener at tilbudet fra barnevernet er i liten grad tilfredsstillende. Godt over halvparten av mottak mener at familiene i noen grad trenger annen type oppfølging. De får altså ikke helt den oppfølgingen de trenger.

Tabell 4.14. Mottakets vurdering av ulike sider ved barnevernstiltak som gis til familier som bor på mottak. I hele tall.

	I stor grad	I noen grad	I liten grad	Vet ikke	N=
Tilbudet fra barnevernet er tilfredsstillende	32	26	13	5	76
Flere familier trenger oppfølging	13	36	24	2	75
Familiene trenger annen type oppfølging	10	40	16	8	74

Mottakets vurdering av de viktigste hindringene for å gi barn et godt tilbud på mottak

Avslutningsvis i dette kapitlet vil vi sette ulike aspekter ved barnas tilværelse opp mot hverandre og se hva som har størst betydning for å gi barn en brukbar tilværelse mens de bor på et asylmottak. Er det kvaliteten på opplæringsstilbud og velferdstjenester, egen eller foreldres helse, økonomi, mottakets beliggenhet og mangel på fritidstilbud eller er det usikkerheten i selve situasjonen som asylsøker som er avgjørende? Igjen er det mottaksansattes vurderinger vi legger til grunn, der de er bedt om å vurdere de viktigste hindringene for å gi et godt tilbud til barn på mottak.

Slik mottaket ser det er verken kvalitet på skoletilbud eller helsetjenester et vesentlig problem, derimot er mangel på barnehageplasser noe som er en hindring for å gi barna et godt tilbud ved en del mottak. Tabell 4.15 viser at dette vurderes som en hindring i stor eller i noen grad ved 15 respektive 18 mottak. Det er likevel et flertall av mottakene der dette ikke vurderes som et problem. Igjen vil dette være avhengig av mottakets organisering av barne-

base/barnehage, men også hvordan tilgangen til barnehageplass er for mottaksbarn. Heller ikke vurderes tilgangen på fritidstilbud og samarbeid med lokale instanser som et vesentlig hinder for et godt tilbud av de fleste (se mer om dette i kapittel 5). Likevel er det flere mottak som ser at dette er en begrensning i noen grad. En håndfull opplever at mottakets beliggenhet har en negativ innvirkning på barnas tilværelse, mens de aller fleste mottak ikke ser dette som et problem. De aller fleste mottak ligger på tettsteder med de nødvendige servicefunksjoner (44) eller i større byområder med lett tilgang til de viktigste tjenestetilbudene (35). Bare 5 mottak oppgir å ha en beliggenhet med et kvarters reisevei for å komme til servicefunksjoner. Her kan det imidlertid være forskjeller mellom hvordan voksne og barn vurderer avstand og bevegelsesradius. En del mottak melder også om problemer med å frakte barn og unge til fritidsaktiviteter, fordi dette er basert på egen transport, som jo ikke foreldrene disponerer.

Tabell 4.15 Mottakets vurdering av de viktigste hindringene for å gi et godt tilbud til barn på mottak. I hele tall.

	I stor grad	I noen grad	I liten grad	N
Kvalitet på skoletilbud	1	9	69	79
Kvalitet på helsetjeneste	1	9	69	79
Mangel på barnehageplasser	15	18	45	77
Mangel på fritidstilbud	5	27	48	79
Begrenset samarbeid med lokale instanser	3	32	44	79
Asylmottakets beliggenhet	6	14	58	78
Barn og unges helse	2	23	54	79
Foreldrenes helse	10	45	22	77
Familiens økonomi	28	28	21	77
Lang saksbehandlingstid i UDI/UNE	51	15	12	78

Mottakene vurderer at barnas helse i mindre grad er en hindring enn foreldrenes helsesituasjon. 10 mottak mener foreldrenes helse innebærer en viktig begrensning på barnas tilværelse, mens godt over halvparten mener dette i noen grad er en hindring for en god livssituasjon. Nesten en fjerdedel (22 mottak) mener imidlertid at dette har liten betydning for å gi et godt tilbud til mottaksbarn. Familiens økonomi vurderes som en mer avgjørende faktor. Men her er det også en sprik i vurderingene, omtrent like mange mener at det er av stor betydning som de som mener det har noe eller liten betydning. Dette understreker at mottaksledere kan ha ulikt syn på forventninger og rammebetingelser for mottaksfamilier. Mottakets organisering av tilbud rettet mot barn og unge kan også være mer eller mindre kostnadskrevende for familien. F.eks. der mye fritidsaktiviteter foregår på mottak eller i regi av mottak kan være mindre avhengig av utgifter til deltakelse eller utstyr enn om barna deltar i ordinære fritidsaktiviteter. Likevel er familiens økonomi styrende på mange andre områder, f.eks. når det gjelder foreldrebetaling til SFO, barnehageplass, reiser for å besøke venner osv.

Lang saksbehandlingstid i UDI/UNE er det som vurderes av de fleste mottak som den største hindringen for en god tilværelse for barn på mottak. Dette kommer også fram i mange av kommentarene vi har fått fra mottakene.

- Kortere saksbehandlingstid i UDI og UNE! Det sliter forferdelig på foreldre og barn å sitte så lenge på mottak. Etter 7-8 mnd. kollapser gjerne foreldrene og mange ulike hjelpeinstanser må inn i familien.
- At saksbehandlingen går fortere. Familier og barn preges av et langt opphold på mottaket. Uvisshet og uforutsigbarhet bryter ned familier.

Sammenligner vi vår undersøkelse med andre studier av asylsøkende barn og familier finner vi stort sammenfall i hva studiene påpeker er de største hindringene for barn i denne livssituasjonen. De peker alle på den lange saksbehandlingstiden og usikkerhet når det gjelder framtiden (Eastmond 2010, Ascher et al. 2010, Seeberg et al. 2009). Det er altså selve premisset ved det å være asylsøker som også er det største problemet, både for foreldre og barn. Det er dermed i mange henseender en uløselig situasjon.

Større forståelse hos UDI og driftsoperatør om at barn og unges liv og helse er viktig å prioritere. Deres liv på mottak er ikke selvvalgt og begrensningene mottakslivet gir disse barna innebærer risiko for problemer som mobbing, fattigdomsproblem, vitner til krangler og vold av medbeboere. Det er vanskelig å utøve foreldrerollen når man bor på mottak, med lite penger, i et ukjent land, uten nettverk og ofte med en fortid som innebærer traumer. Mottak må tilrettelegges spesielt for barnefamilier. Det må medføre flere midler til aktivitet/forebyggende helse. Foreldreveiledningen må gjennomgås av alle foreldre. Alle mottaksansatte må ha ansvaret for at foreldreveiledningen blir gjennomført (kjøring, vekking, barnepass m.m.) det bør avsettes to hele sosialfaglige stillinger til arbeidet med barn, unge og familier.

Jeg tror det viktigste er at man satser på barn og unge. De må få mulighet til å ha et så normalt liv som mulig, med rutiner i hverdagen og forutsigbarhet. Dette er den viktigste jobben vi i mottak kan gjøre i forhold til barna tror jeg. Det er viktig med dialog og samtale med familiene. La barna delta på egne premisser i lokalmiljøet og vær støttespillere for familiene slik at de kan delta.

Oppsummering

I kapitlet har vi gjennomgått strukturelle rammer som påvirker barna livssituasjon. Vi har vektlagt boforhold, tilbud til barn under skolealder, skoletilbud, tilgang til helsetjenester og barnevern, samt mottakets ansvar for å tilrettelegge tilværelsen for barn og unge.

Når det gjelder *boforhold* har vi påpekt konsekvensene av trangbodddhet på familiens privatliv og livskvalitet. Vi finner en økende andel mottak som har desentraliserte boenheter, noe som hjelper på boligstandard, privatliv og normaliserte hverdagsrutiner. Dette gir bedre rammer for utøvelse av foreldreskap.

- Mange påpeker fordeler med desentraliserte mottak bl.a. en normalisering av livssituasjonen, bedre bostandard, forankring i et lokalmiljø. Vi finner også noen mulige negative tendenser med utgangspunkt i barn: noen barn kan oppleve økt isolasjon ved at de kjenner få voksne og barn i nærheten, og at de kan i større grad bli avhengig av foreldrene for å delta på fritidstilbud i lokalsamfunnet eller på mottak. Størrelsen på lokalsamfunnet og avstand til bl.a. mottak vil ha noe å si her. Det vil dessuten være viktig at barn og unge i desentraliserte mottak får (raskt) tilgang til barnehage og skoletilbud. Å sikre god informasjonsflyt er også viktig.

- Når det gjelder *tilbudet til barn under skolealder* finner vi at flere mottak benytter barnehage også for de yngre barna og begrunner dette med et bedre pedagogisk tilbud og raskere tilpasning språklig, sosialt og kulturelt. Dagens praksis der det ikke bevilges øremerkede midler til foreldrebetaling for å gi mottaksbarn en likestilt rett til barnehageplass som andre barn, skaper store forskjeller i kvaliteten på det tilbudet mottakene gir barn under skolealder. De fleste mottak som har barnebase gir et begrenset tilbud, både når det gjelder åpningstider og innhold, sammenlignet med hva et barnehagetilbud kan gi. Et tilbud som sikrer barn kvalitet i relasjoner og opplæring vil være av betydning uansett framtid. Barnehage gir forutsigbarhet når det gjelder personer og rutiner, noe som ikke minst er viktig for de yngste barna. Når det satses mer på desentraliserte boenheter vil også en barnehageplass i nærmiljøet være en mer praktisk løsning, i tråd med intensjonen om normalisering av familielivet, enn om de yngste barna samles i en barnebase på mottaket. Den positive tilbakemeldingen fra familier og mottak som har barn i barnehage underbygger at dette er et viktig tiltak for å gi barn i denne aldersgruppen en normalisert tilværelse som bidrar til deres sosiale og språklige utvikling. Vi mener derfor at mottaksbarn bør inkluderes i retten til barnehageplass.

Når det gjelder *skolegang* får barn og unge ved statlige asylmottak tilgang til grunnskolen, men form og innhold i den tilrettelagte språk- og fagopplæringen varierer. Det etterspørres klarere retningslinjer for opplæringen til nyankomne barn. Vi finner ulike modeller for hvordan opplæringen organiseres, og dette har både med størrelsen på kommunen, antall aktuelle barn i kategorien som trenger grunnleggende norskopplæring underveis i skoleforløpet. Barn på mottak er forskjellige både når det gjelder tidligere skolegang og hvor lenge de har vært i det norske skolesystemet. Det er derfor viktig å ta høyde for disse forskjellene. Gjennomgående får mottakselever lite eller ingen morsmålsopplæring. Dette begrenser både den tilpassede språk- og fagopplæringen, og grunnlaget de har for en eventuell retur til hjemlandets skolesystem. Få småskolebarn får finansiert deltakelse på SFO, noe som kan forsinke deres språklige, faglige og sosiale integrering.

Skolen oppleves som et viktig sted for barn og unge både når det gjelder undervisning og som et forankringspunkt i tilværelsen og som sosialt møte- sted utenfor mottak. De over 16 år har ikke rett til videregående opplæring eller til grunnskoleopplæring hvis de ikke har oppnådd denne kompetansen før de kom til Norge. Reglene for likevel å tilby denne aldersgruppen et skoletilbud er uklare. Undersøkelsen viser at fylkeskommuner og skoler praktiserer reglene ulikt. Dette mener vi er nødvendig å endre, og vi går inn for at alle barn under 18 år sikres rett til utdanning.

En stor andel av barn på mottak har mulighet til *leksehjelp*, men det finnes en del mottak som ikke tilbyr dette i en eller annen form. Vi anbefaler at denne innsatsen forsterkes, slik at alle mottak sikrer at barn har tilbud om leksehjelp.

Barn har tilgang til *helsetjenester og barnevernet*. Det synes som om bevisstheten for at barn på asylmottak har like rettigheter til disse tjenestene som andre barn er stor. En stor andel mottak har barn som er i kontakt med barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk (BUP). Mottakene vurderer at kvaliteten på tilbudet de får er bra. Barnevernet er inne i flere mottak med ressurser som styrker innsatsen overfor enkeltbarn på hverdagsarenaer og mottakets kapasitet til å følge opp barn. Relativt få mottak melder om at de har familier der barnevernet er inne med mer omfattende tiltak.

Når det gjelder *mottakets ansvar for å tilrettelegge for barn* omfatter dette mange og ulike typer oppgaver. Dette gjelder både å ha samtaler med foreldre om barn, tilrettelegge for fritiden, holde informasjonsprogram for barn over 12 år og andre opplegg som innebærer å informere om og bidra til at barn håndterer situasjonen de lever i. Tilrettelegging for og samarbeid med barnehager, skoler, foreningsliv og kulturinstitusjoner er oppgaver som tar mye tid og fokus. For nyoppstartede mottak vil være i en annen fase enn veletablerte mottak for å opprette og ivareta samarbeidsrelasjoner. Vi vil også påpeke betydningen av at personalet innehar den nødvendige kompetanse, enkelte driftsoperatører har tilrettelagt for videre opplæring i arbeidet rettet mot barn. Vi finner at mottak prioriterer ressurser rettet mot barn og unge noe ulikt, tilbakemeldingen vi får er bl.a. at arbeidstid og ressurser begrenser deres innsats, samt at voksne beboere tar mye oppmerksomhet. Flere påpeker nødvendigheten av å ha øremerkede driftsmidler til barn og unge. Samtidig finner vi mye engasjement, omtanke og innsats fra de ansattes side overfor barn og unge. Det er forskjellige betingelser for innsats overfor barn ved desentraliserte vs. sentraliserte som det er viktig å reflektere over.

Hvilke strukturelle rammer fremmer/hemmer barns mestring?

Slik vi ser det vil de strukturelle rammene som særlig fremmer barns mestring være:

- Boforhold som bidrar til at familieliv fungerer. Desentraliserte boenheter eller tilpassede boenheter for familier på mottak.
- At barn og unge har en egen forankring i barnehage eller skole som sikrer tilegnelse av faglig, språklig og sosial kompetanse uansett hva slags framtid de går til.
- Mottaket må ha kompetanse og klare rutiner for å fange opp barn som opplever vold og overgrep og sikre at aktuelle instanser kobles inn.
- Godt samarbeid mellom mottak og lokale offentlige instanser om barn. At mottaket inkluderes i eksisterende samarbeidsteam og nettverk.
- Organisering av foreldregrupper som drøfter utfordringer ved foreldreskap i et nytt samfunn, samt å gi foreldre økt selvforståelse og perspektiv på egne tradisjoner

Når det gjelder strukturelle rammer som særlig begrenser barns mestring:

- At regelverket ikke sikrer mottaksbarn barnehageplass
- Manglende rett til videregående opplæring eller grunnskoleopplæring for de mellom 16-18 år
- Barn over 16 år mister retten til utdanning etter familiens endelige avslag på asylsøknad
- Statens tilskudd til kommuner for å gi grunnskoleopplæring til barn på asylmottak ligger under hva en vanlig skoleplass koster, noe som kan svekke kommunens prioriteringer og satsning på opplæringstilbudet.
- Oppbrudd og forflytninger. Dette gjelder bl.a. praksis med opprettelse og nedleggelse av mottak ut fra ankomsttall. Dette har konsekvenser bl.a. for
- Kontinuitet og kvalitet i utdanningstilbud
- Barns forankring og sosiale nettverk brytes i en allerede ustabil tilværelse

Tiltak som kan styrke barns mestring

Når det gjelder familieliv og ivaretagelse av foreldreansvaret vil vi forslå tre tiltak:

- Tilrettelegge for desentraliserte boenheter for familier også ved sentraliserte mottak.
- Aktivisere foreldre ved å gi utvidet skoletilbud, praktikkant/praksisplass i arbeidslivet/lokalsamfunnet ol. Dette vil sette dem i bedre stand til å ivareta foreldrerolle og engasjement

Når det gjelder utdanning:

- Rett til barnehageplass
- Ressurser avsatt for å dekke utgifter til SFO for småskolebarn som trenger dette tilbudet
- Forbedret opplæring til nyankomne generelt i tråd med Østbergutvalgets anbefalinger
- Rett til videregående skole og grunnskoleopplæring for de mellom 16 og 18 år. Innføringsklasse i grunnskoleopplæring på videregående skoler for de uten slik opplæring fra hjemlandet.
- Rett til å fullføre skolegang også etter endelig avslag
- Øke satsen i tilskuddet til kommuner med asylmottak for å sikre kvalitet i skolens innføringsopplegg for elever i grunnskolen og at dette også gjelder videregående skoler.
- Satse på ressursmottak for barnefamilier som sikrer kontinuitet i gode undervisningstilbud og kompetanse i kommunen, og som opprettholdes uavhengig av svingninger i asylankomster.

Fritidsaktiviteter og sosialt nettverk

Vi skal i dette kapitlet ta for oss barnas fritidsaktiviteter, og spør hva denne aktiviteten kan bidra med ut fra et mestringsperspektiv. Gir fritidsaktiviteter et utvidet sosialt nettverk, med særlige kvaliteter? Vi anser at selvvalgte aktiviteter kan gi et lystbetont samvær og skape innhold og gode opplevelser i nåtiden. Fritidsaktiviteter gir dem også mulighet til å lære ferdigheter og eventuelt til å praktisere norsk. Dette kan øke selvtillit og utvide forståelsen av hvem de er som personer. Spørsmålet er derfor: Bidrar fritidstilbudet barn har på asylmottak til å fremme disse kvalitetene? Hva slags aktiviteter deltar de i og sammen med hvem?

For å få kunnskap om dette har vi undersøkt både hva slags organiserte og selvinitierte aktiviteter barn på mottak engasjerer seg i, hvor disse aktivitetene foregår, hvem som står for disse tilbudene, og hvilke erfaringer mottaket har med denne virksomheten. Vi har også undersøkt hvem som deltar på fritidsaktiviteter, ut fra alder og kjønn¹².

Hva slags aktiviteter foregår?

Det overordnede inntrykket vi får fra undersøkelsen er at aktivitetstilbudet for barn i mottak er bredt og variert. Samtidig er det forskjeller mellom mottakene når det gjelder hvor mange organiserte aktiviteter barna kan delta i og hvor ofte disse foregår. En del aktiviteter foregår spontant på barnas initiativ, og i en del tilfeller krever dette utstyr som de kan låne på mottaket. Dette gjelder f.eks. ski og akebrett, sykler ol. Andre aktiviteter er avhengig av at mottaket organiserer disse, f.eks. utflukter, deltakelse på kulturarrangementer eller de tilrettelegger for at frivillige organisasjoner eller andre har faste aktivitetsdager på mottaket. Barna kan også benytte fritidsaktiviteter i lokalsamfunnet,

12. Denne delen av undersøkelsen er gjort i samarbeid med oppdragsprosjektet *Fritidsaktiviteter for barn på asylmottak på oppdrag* av Justisdepartementet, med Hilde Lidén som prosjektleder og Idunn Seland som prosjektmedarbeider (Seland og Lidén 2011).

men dette krever gjerne kontingent og utgifter til utstyr som eventuelt mottaket står for. Her forventes det også i mange tilfeller oppfølging fra foreldrene.

Sett under ett er idrettsaktiviteter mest utbredt som fritidstilbud, og det er også idrett som er det hyppigst organiserte tilbudet. Fotball scorer høyest både når det gjelder utbredelse og hyppighet. Det er ingen mottak som oppgir at barn og unge *aldri* spiller fotball. Det samme er tilfelle for aktiviteten svømming. Fotball skjer både spontant som egenorganisert aktivitet og som tilrettelagt minst en gang i uka, mens svømming i hovedsak er en tilrettelagt aktivitet som skjer minst en gang i uka eller en gang i måneden. Fotball og svømming blir i utbredelse og hyppighet fulgt av aktiviteten «annen ballidrett», men her skjer mesteparten av aktiviteten spontant og egenorganisert og i mindre grad som et organisert og regelmessig tilbud.

Friluftaktiviteter er den nest mest utbredt type aktivitet, men her foregår mesteparten av aktivitetene egenorganisert og spontant ved at barn og unge for eksempel låner utstyr for å ake eller fiske. Friluftsliv er i mindre grad lagt til rette som aktivitet, men en del mottak organiserer turer eller arrangementer på jevnlig basis. Dette kan ofte være tilbud for hele familien.

Kulturaktiviteter, besøk på kulturinstitusjoner og kulturarrangementer er noe mindre utbredt sett under ett sammenlignet med idretts- og friluftaktiviteter. Det er et stort flertall blant mottakene som rapporterer at deres barn og unge besøker biblioteket, og disse besøkene er i første rekke hva vi har kalt for spontane og egenorganiserte, i motsetning til å være tilrettelagt fra mottakets side med faste avtaler og ansvarspersoner. Flesteparten av mottak sier at de tilrettelegger for deltagelse på kulturarrangementer som konserter, teater ol, men slike besøk er sjeldnere enn en gang i måneden. På en del mottak tilbys barn og unge å delta på musikkaktivitet en gang i uka eller en gang i måneden. Dramaaktivitet, forstått som teater, dukketeater eller dramaøvelser, har mindre utbredelse enn musikk og finner også sted sjeldnere. Foto- og filmproduksjon er en heller sjelden aktivitet for barn og unge på mottak. Noen mottak rapporterer at barn og unge har blitt tilbudt drama eller film/foto som aktivitet i ferier.

For kategorien hobby foreslo vi i spørreskjemaet «se på film», «forming», «spill» og «matlaging». Av disse skiller det å se på film og det å spille spill seg klart fra de øvrige når det gjelder både utbredelse og hyppighet. Ved et flertall av mottakene ser barn og unge på film og spiller spill spontant og egenorganisert, mens det på relativt få mottak legges til rette for slik aktivitet på jevnlig basis. Tendensen er den samme når det gjelder forming og matlaging – også her er den spontane og egenorganiserte aktiviteten mest utbredt.

Kurs og opplæringstiltak er de fritidsaktivitetene som er minst utbredt, og det er også disse aktivitetene som arrangeres sjeldnest. Vi var i forrige kapittel inne på kursopplegg for livsmestring (bearbeide traumer, stress, angst ved hjelp av kunst, yoga e.l.), «samtalegruppe» og «kursopplegg for konflikthåndtering». Både utbredelse og hyppigheten for slike tiltak samt mer praktisk

orienterte kursopplegg for førstehjelp eller data er begrenset. Flere mottak rapporterer imidlertid om at datakurs foregår spontant og egenorganisert, noe som tyder på at barn og unge bruker og lærer ved hjelp av datamaskiner på fritida.

Enkelte desentraliserte mottak kommenterer at de ikke har mulighet til å rapportere om alt hva barn og unge gjør i fritiden sin. Når barna og ungdommene bor i vanlige leiligheter, er det vanskelig å ha full oversikt over dette. En av disse respondentene skriver:

- Det jeg derimot vet er at alle har et aktivitetstilbud gjennom Redd Barna annehver søndag hele året, og i ferier. Noen ganger er det hyppigere og gjennom dette får de prøve seg på mange kjekke aktiviteter. Barna har og mulighet til å delta i de lokale fotballag, ungdomsklubben og svømming på skolen. Vårt bidrag blir en fast møtekveld på mottaket, der vi er «til stede» for barna og der vi primært møtes for å være sammen.

Denne uttalelsen rommer kjennetegn ved tilbudet hos mange mottak: en kombinasjon av mulighet for å være med på fritidsaktiviteter i lokalmiljøet med noen felles opplegg på mottaket, og gjerne noen spesielle opplegg for ferier.

Hvem deltar på fritidsaktiviteter – alder og kjønn

Det er guttene i mellomsjiktet 6-15 år som er de aller mest aktive i fritidsaktiviteter, men forskjellen er ikke veldig stor i forhold til jenters deltakelse. Spredningen i deltakelse er størst i de øverste årsklassene. Både når det gjelder jenter og gutter mellom 16 og 18 år er det mottak som melder om at beboere «aldri» deltar i fritidsaktiviteter. I denne årsklassen er det også flere mottak som melder om at jenter «sjelden» deltar. Forskjellen mellom gutter og jenters deltakelse øker således med økende alder, samtidig som både gutters og jenters deltakelse synker noe med økende alder selv om gutters deltakelse synker minst. Både jenter og gutter i alderen 1-5 år deltar minst, fulgt av jenter i alderen 16-18 år. Denne fordelingen av aktivitet i forhold til alder skiller seg ikke så mye fra det som andre studier av barns fritidsaktiviteter viser (Vaage 2004, Dahl 2007).

Idrett er den aktiviteten som har størst utbredelse i de fleste årsklasser. Det er ingen markante skiller i andelen svar fordelt mellom årsklassene til barn over 6 år. De yngste barna deltar noe mer i friluftsliv enn på idrettsaktiviteter. Deltakelsen i friluftsliv er høyest i årsklassen 12-15 år. Når det gjelder kulturaktiviteter er denne høyere blant de yngre årsklassene, mens deltakelse fra den eldste årsklassen er lavere, sammenlignet med idrett og friluftsliv. Besøk på kulturinstitusjoner har høy deltakelse fra alle aldersgrupper, men lavere for barn i alderen 1-5 år enn for de andre aldersgruppene. Et noe tilsva-

rende bilde er det for deltakelse på kulturarrangementer. Men her er både aldersgruppen 6-11 år og især den eldste aldersgruppen aktivt deltakende.

Motivasjon for å delta

For å forstå litt mer av hva som eventuelt bidrar til at barn ikke deltar på fritidsaktiviteter vil tilbakemeldingene fra mottakene på dette spørsmålet gi noen pekepinner. Et mottak skriver:

- Litt vanskelig med motivering for deltakelse i aktiviteter som ikke administreres av oss.

I dette kan det ligge noen av de utfordringene som særlig nylig ankomne har for å delta i fritidsaktiviteter i lokalsamfunnet. Både begrenset språkbeherskelse, manglende utstyr og uskreve regler for deltakelse kan gjøre dette til et usikkert terreng. Fra annen forskning kjenner vi til at de underliggende kodene for deltakelse i frivillig organiserte aktiviteter er mange (Archetti 2003, Wollebekk et al 2000). For nyankomne kan derfor mottakets tilbud være mer overskuelig. Fotball er på sin side en type aktivitet med universelle spillregler, og dette kan være en grunn til at denne aktiviteten er mest utbredt, også i form av innmeldelse i den lokale idrettsklubben. Her har også UDI arbeidet direkte mot Norges Fotballforbund for å motivere klubbene til særlig innsats, samt bidra økonomisk til at barn på asylmottak inkluderes.

Barn som har bodd lenge på mottak kan være mindre motivert for tilbud som mottaket organiserer fordi de er opptatt av sine egne aktiviteter og sosiale nettverk:

- Vi har barn fra noen måneder opp til 17 år. De eldste barna er opptatt med lekser, venner og er ikke så aktive på mottaket. Jeg vet at de deltar på andre arenaer med jevnaldrende.
- Har pr. tid ikke så mange ungdom på mottaket. De som er mellom 12-18 år er langtidsboende og har meldt seg litt ut av fritidsaktivitetene som arrangeres av mottaket til fordel for sitt eget liv pga god integrering. For andre – mer sammensatte årsaker, for eksempel psykisk eller fysisk helse.

Det siste utsagnet antyder på at det også kan være andre grunner til at enkelte ikke deltar, nemlig mangel på overskudd fordi livssituasjonen tærer på dem, eller det kan være andre helsemessige årsaker.

Et dilemma som mottaksansatte opplever er om det er mottakets eller foreldrenes ansvar å få barn til å delta på fritidsaktiviteter. På den ene siden inngår innsats for å sikre en meningsfull fritid i mottakets oppgaver overfor barn og

unge (RS2010-152). Det finnes en egen tilskuddsordning som skal gå til fritidsaktiviteter til barn, og størrelsen på denne har økt de siste årene, ut fra antagelsen av at å støtte en meningsfull fritid gir barn et mer levelig opphold på mottak. I hvilken grad skal mottaket aktivt motivere barn til å delta dersom ikke foreldrene engasjerer seg i dette? Noen mottak melder f.eks. til oss:

- Ofte lar ikke foreldrene barna delta
- Noen familier er svært redde for jentene sine.
- Jentene velger ofte bort fritidsaktiviteter fra 15-16 årsalderen p.g.a. kulturelle forhold.

Mottaket kan tilrettelegge for fritiden, men de mener det ligger under foreldrenes ansvar å følge opp barnas fritid:

- Det er ikke så enkelt å ha en full oversikt, jeg mener det viktigste er at det finnes tilbud, så må den enkelte familie vurdere hva de ønsker å delta på. Opplever at det er en privatsak. Det vi kan gjøre er å være med og koordinere når det treng, pluss kartlegge og hjelpe den enkelte familie til å finne frem i jungelen av muligheter.
- Foreldrene ser i liten grad nytteverdien av å følge opp barna sine selv, noe vi bruker enorme ressurser på, og som vi ser fungerer veldig bra for alle parter der vi får foreldrene til å delta/følge opp. Men det er alltid viktig å huske at barn/ungdom i ordinært mottak er her sammen med foreldre/foresatte og det er et foreldreansvar å delta på tilbudene, og ikke overta foreldrenes rolle som mottaksansatt, da dette gir foreldrene mindre mestringsgrad og påvirkning/sosialisering.

Foreldres ansvar for å følge opp fritidsaktiviteter blir i praksis større når familien bor desentralisert.

For å få vite mer om hva som eventuelt kan være årsaken til at enkelte aldersgrupper eller kjønn faller utenfor aktivitetstilbudet, ba vi i spørreskjemaet mottakene ta stilling til fem påstander som vi hadde formulert som mulige forklaringer på slike forhold (påstandene er gjengitt under i kursiv). Dersom vi ser disse svarene under ett, svarer de fleste mottakene at *manglende interesse eller mot til å delta* hos barna og ungdommene selv er den største hindringen for deltakelse i fritidsaktiviteter, fulgt av *foreldrenes manglende oppfølging* av barna. *Mottakets beliggenhet* kan medvirke til at mer enn en tredjedel av mottakene i undersøkelsen svarer at fritidsaktivitetene i lokalsamfunnet ikke passer for aldersgruppen(e). Det er relativt få som svarer at *aktivitetene som tilbys på mottaket, ikke passer for aldersgruppen*, og det er enda færre som svarer at *fritidstilbudet utenfor mottaket passer best for gutter*. Disse to faktorene synes derfor ikke å være hovedutfordringer for manglende deltakelse på aktivitetene.

Fritidsaktiviteter og sosialt nettverk

Når vi skal vurdere fritidsaktiviteters betydning for mestringsstrategier vil mulighetene som disse gir for å styrke og utvide barns sosiale nettverk være av interesse. Vi har derfor undersøkt hvor aktivitetene foregår, og sammen med hvem. Vi finner at flesteparten av aktivitetene for barn og unge som bor på mottak skjer utenfor selve mottaket. Godt over en tredjedel sier at fritidsaktivitetene hovedsaklig er ordinære fritidstilbud utenfor mottaket, mens enda flere sier at de har en del aktiviteter som foregår på mottak, men at mesteparten foregår utenfor. Vel en fjerdedel av mottakene oppgir at de fleste aktivitetene foregår på mottaket. Det er bare et mindretall som rapporterer at de kun har aktivitetstilbud på mottaket.

Fire av ti sier at aktivitetene som barn og unge deltar på, hovedsaklig er tilrettelagt for mottaksbarn, mens seks av ti sier at aktivitetene barn og unge deltar på er åpne for alle i nærmiljøet. Begrunnelsen for å ha aktiviteter organisert av mottaket er blant annet at dette er aktiviteter som man ikke finner i nærmiljøet.

- Vi prøver å ha et differensiert tilbud som fanger opp alle.
- Vi bruker også å samarbeide med mottak i andre kommuner om sirkuskurs, teater ol.

For å kunne gå dypere inn i denne problemstillingen spurte vi mottakene om hvilke erfaringer de har med at barn og unge deltar på fritidsaktiviteter i nærmiljøet. Mottakene kunne besvare dette slik de ville i åpent felt i spørreskjemaet. I tabell 5.1 har vi gjengitt noen hovedtendenser blant kommentarene.

Tabell 5.1 Asylmottaks positive og negative erfaringer med at barn og unge deltar på fritidsaktiviteter.

Kommentarer	Medfølgende barn og ungdom i ordinære mottak
Positive	<ul style="list-style-type: none"> -Lettere å få venner -Lettere å lære språk -Sosial trening/positiv form for integrering -Bedre psykisk helse -Positivt også for lokalmiljøet -Godt samarbeid mellom mottak og lokale partnere
Negative	<ul style="list-style-type: none"> -Blir godt mottatt lokalt -Krever en del planlegging og oppfølging -Vanskelig å få foreldre til å følge opp -Har opplevd at barna slutter etter kort tid -Tilbudet av aktiviteter i lokalmiljøet er dårlig -Språkvansker

Av øvrige kommentarene handler flere om hvordan det enkelte mottaket resonerer om det å sørge for at barn og ungdom har et aktivitetstilbud på fritida:

- Vi har hatt fokus på at våre barn skal inn i allerede etablerte aktiviteter og at mottaket ikke skal lage opplegg som vi har erfart laget enda større skiller mellom mottaksbarn og andre. Selvsagt kan mottaket arrangere fester, fotballturneringer o.l. hvor vi inviterer andre inn.

De fleste av tilbakemeldingene på spørsmålet om erfaringer med at barn og ungdom deltar i fritidsaktiviteter i nærmiljøet er korte og optimistiske:

- Det er utrolig viktig at de er aktive, får norske venner og ikke blir så opptatt av det som er vanskelig. I tillegg til helse og integrering prøver vi å tenke kvalifisering som er til nytte for dem senere, derav svømmeundervisning, språk og selvforsvar.

Veldig positivt! De møter igjen klassekamerater og danner vennskap med andre barn i lokalmiljøet. Gode erfaringer. Barna kommer raskt inn i vennegjenger.

Veldig bra. Barn og voksne må søke ut blant etnisk norske og lærer mye av å se hvordan norske foreldre løser hverdagen. Barna får delta på aktiviteter i lag med norske barn og kan knytte kontakter ut mot lokalmiljøet.

Tilbakemeldingene vi har fått viser på ulike måter hvordan fritidsaktiviteter bidrar til å utvide barns sosiale nettverk, både i lokalmiljøet og i møte med andre barn og unge på mottaket. Når de er sammen med skolekamerater på fritidsaktiviteter om ettermiddagen, kan dette gi noen felles referanserammer og erfaringer som styrker vennskap. Det er derfor grunn til å tro at aktiv fritid bidrar til økt sosialt nettverk og med en sosial forankring i og forståelse for hvordan lokalsamfunnet fungerer. Det gir også anledninger til å praktisere norsk språk. Men langt fra alle barn og unge er like mye med på ordinære fritidsaktiviteter som idrettslag, fritidsklubber, kulturskole, og ikke alle foreldre støtter like mye opp om aktiviteter utenfor mottaket. Fritidstilbudene som mottaket organiserer er derfor et viktig bidrag, selv om dette ikke styrker de sosiale bånd til lokalsamfunnet på samme måte. Aktivitetskvelder, filmvisning, fotballturneringer, kurs, utflukter og turer i regi av mottaket er viktige lavterskeltilbud som også kan nå de mindre utadvendte barna. Aktivitetene gir likevel erfaringer som de på sikt kan bruke i andre sosiale og faglige sammenhenger.

Fritidsaktiviteter i lokalsamfunn eller på mottak kan brukes som en indikator på hvor godt barn er integrering i lokalsamfunnet. Vi har allerede trukket fram noen aspekter knyttet til hvor lenge barn har vært i mottaket, men også barrierer representert ved bl.a. foreldrenes entusiasme og mottakets innsats. I hvilken grad er lokalsamfunnet engasjert i barna fritid, og hva slags tilbud er tilgjengelig? Vi kan komme noe nærmere svaret ved å se på hvem som står bak fritidsaktivitetene.

Hvem står for fritidsaktivitetene?

I undersøkelsen har vi spurt hvem som er ansvarlig for det organiserte fritidstilbudet for barn og unge som bor på mottaket. Disse kan deles inn i fem overordnede kategorier, som vi har kalt «mottaket», «offentlige institusjoner», «frivillige lag og foreninger», «studenter i praksis/prosjektfinansierte kulturarbeidere» og «andre».

Av disse kategoriene skiller mottaket seg klart ut som den instansen som hyppigst er ansvarlige for det organiserte fritidstilbudet. Frivillige organisasjoner er oftere tilretteleggere enn offentlige institusjoner, og det forekommer nesten ikke blant mottakene i denne spørreundersøkelsen at studenter i praksis eller prosjektfinansierte kulturarbeidere (f.eks. filmskapere med filmkurs, kurs i nysirkus ol) legger til rette for fritidsaktiviteter for barn og unge. Kategorien «andre» inneholder både kommersielle tilbud og enkeltstående, lokale ildsjeler, hvor det er lav forekomst av førstnevnte og høyere forekomst av den siste kategorien. Vi skal se nærmere på innholdet i hver kategori og sammenligne disse på et mer detaljert nivå nedenfor. Tabell 5.1 viser ulike aktører og insti-

tusjoner som er ansvarlig for fritidstilbud for barn og unge som bor på asylmottak.

Kategorien «mottaket» delte vi i spørreskjemaet inn i «ansatte på mottak» og «familier eller enkeltpersoner blant beboerne på mottak». Av mottakene som har svart på spørreundersøkelsen rapporterer et stort flertall at ansatte «nokså ofte» eller «nesten alltid» er ansvarlige for fritidsaktivitetene. Et lite mindretall blant mottakene svarer at mottaksansatte «nokså sjelden» er ansvarlig for slike aktiviteter.

Når det gjelder familier eller enkeltpersoner blant beboerne på mottak, scorer denne gruppen langt lavere som ansvarlig for fritidsaktivitetene, sammenlignet med de ansatte. Det er samtidig bare et lite mindretall av mottakene som svarer at beboerne «aldri» er ansvarlig for fritidstilbudet for barn og unge. Flesteparten svarer likevel at beboerne «nokså sjelden» har et slikt ansvar.

I spørreundersøkelsen gjorde vi et skille i kategorien «frivillige organisasjoner» mellom idrettslag og andre frivillige organisasjoner (Redd Barna, Press, Røde Kors eller andre lag og foreninger). Eksemplene valgte vi på grunnlag av tidligere kjennskap til hvilke organisasjoner som er involvert i aktiviteter på asylmottak. Det er også en tydelig forskjell mellom disse to organisasjonstypene når det gjelder tilrettelegging for aktivitet. Idrettsorganisasjonene scorer høyest, og står for et klart flertall av mottakene «nesten alltid» eller «nokså ofte» ansvarlig for fritidsaktivitetene for barn og unge. Blant de øvrige organisasjonene er spredningen mellom svarene større, men også her svarer de fleste mottakene at slike organisasjoner «nokså ofte» eller «nesten alltid» er ansvarlig for fritidstilbudet. Utenom fotballklubber som gir tilbud for barn i 72 mottak og andre idrettsorganisasjoner som er inne i 51 mottak, er det Røde kors som er inne i flest mottak (42), mens Redd Barna/Press er inne i 19 mottak, og Norsk Folkehjelp i åtte mottak. I tillegg er det andre frivillige organisasjoner som gir tilbud i 36 mottak.

Offentlige institusjoner som SFO, kulturskolen og biblioteket og eventuelt andre som kan tenkes å være ansvarlig for et fritidstilbud for barn og unge på mottak er ikke framtredeende tilbydere av fritidsaktiviteter for mottaksbarn.

Omkring halvparten av mottakene i undersøkelsen svarer at SFO aldri er ansvarlig for fritidstilbudet for barn i mottak. Dette bekrefter bildet av at det er begrenset antall mottaksbarn som deltar i SFO. En kunne anta at småskolebarn fikk delta på fritidsaktiviteter i regi av skolen eller andre som organiseres via SFO, men vi har ikke hørt om konkrete eksempler på dette. Når det gjelder kulturskolen, er det færre mottak som sier at disse gir «aldri» tilbud sammenlignet med SFO. Bibliotekene er mer benyttet enn kulturskolen. Et lite mindretall blant mottakene svarer at SFO, kulturskolen og biblioteket «nesten alltid» har en slik rolle, og et noe større mindretall svarer at dette skjer «nokså ofte». Offentlige institusjoner scorer på denne måten forholdsvis lavt når det gjelder tilrettelegging av aktiviteter sammenlignet med mottaket selv og med frivillige organisasjoner.

Når det gjelder menigheter er det et flertall blant mottakene som sier at disse «sjelden» eller «aldri» er tilretteleggere av fritidsaktiviteter, men andelen som svarer «nokså ofte» er større enn for SFO, kulturskole og bibliotek.

Kommersielle tilbydere av fritidsaktiviteter er aktuelt blant noen flere av mottakene enn hva som gjelder for studenter i profesjonspraksis eller kulturarbeidere med prosjektmidler, men det er likevel et flertall blant mottakene som rapporterer at kommersielle tilbydere «sjelden» eller «aldri» er ansvarlige for fritidsaktiviteter. Ildsjeler i lokalmiljøet scorer høyere enn kommersielle tilbud, og ved omtrent halvparten av mottakene er lokale ildsjeler involvert i fritidsaktiviteter for barn og unge.

Tabell 5.1 Ulike aktører og institusjoner som er ansvarlig for fritidstilbud for barn og unge som bor på asylmottak. I hele tall

	Nesten alltid	Nokså ofte	Nokså sjelden	Aldri/ikke relevant	N
Mottaket (ansatte)	28	40	8	0	77
Beboere på mottaket	6	21	35	7	69
SFO	3	14	18	34	69
Kulturskolen	6	11	25	25	67
Idrettslag	20	38	13	4	75
Frivillige organisasjoner	8	35	19	9	71
Menigheter	2	21	35	11	69
Bibliotek eller andre offentlige institusjoner	3	17	34	15	69
Elever/studenter i praksis	1	13	28	24	66
Prosjektfinansiert tilbud fra kulturarbeidere	2	6	23	34	65
Kommersielt tilbud	2	21	27	18	68
Ildsjeler i lokalmiljøet	2	29	29	6	71
Andre	3	3	35	17	57

Frivillige lag og organisasjoner kjennetegnes ved å kunne styrke sosiale bånd og tillit mellom medlemmer, og vil ut fra dette kunne forventes å bidra positivt til barns sosiale forankring og nettverk. Dette gjelder begge de to formene som frivillige organisasjoner bidrar med, enten at barn og unge er medlemmer og deltar på aktivitetene laget er organisert rundt, eller ved at f.eks. Røde Kors gir et spesielt organisert tilbud overfor mottaksbarn. Disse, ofte unge voksne, vil representere en utfyllende bekjentskap for barna i mottak, og det er flere eksempler på at barn har knyttet nærmere kontakt med disse ungdommene.

Asylmottakenes erfaringer med samarbeid med frivillige organisasjoner og andre om fritidsaktiviteter er overveiende positive.

- Meget gode erfaringer knyttet til samarbeid med det lokale idrettslaget knyttet til aktiviteter som allidrett, skikarusell og fotball. Samt deltagelse i den lokale førskoleforeningen med babysvømming.

- Hos oss har vi et godt samarbeid med idrettslaget, spesielt fotball og håndball. Der deltar ungene på treninger og kamper gjennom hele sesongen. Kampsport og klatring er også utenfor mottaket. I tillegg organiserer mottaksansatte barneklubb og ungdomsklubb en ettermiddag pr. uke. Stor deltagelse.

- Barna er veldig godt integrert i lokale lag. De er flinke til å ta imot barn fra mottaket.

Erfaringene er også gode når det gjelder samarbeider med fritidsklubber og kulturinstitusjoner. Det økonomiske aspektet trekkes fram av flere:

- Våre barn er meget delaktig i de lokale aktiviteter: spesielt fotball og idrettslag. Mange lag og foreninger får tilskudd for å ha samarbeid med asylmottak.

Noen mener at andre sektorer skulle utfordres mer for å ta et større ansvar for å gi mottaksbarn et bedre tilbud på fritiden. De innser at det antageligvis må økonomiske insentiver til for at dette blir gjort: «UDI stiller mottakene alt for høyt krav til deltagelse uten at andre sektorer er utfordret. Kultursektor som er aktiv burde premieres.»

Mottakets innsats og ressursbruk

Flere mottak rapporterer om praktiske og organisatoriske utfordringer for at barn og unge skal kunne delta på aktivitet i lokalmiljøet:

- Meget viktig og bare god erfaringer, men krever en del plan, forberedelser og innsats fra mottak, lag og foreldrene!
- Vi har noe erfaring med fotballag, dette er positivt, men krever at mottaket gjør en god jobb som kontaktperson for barnet/ungdommen.

Mottak nevner også at det er «noen utfordringer ifht språk». Det kan være et problem å ha kontinuitet i oppmøte.

- Stort sett gode erfaringer, noen utfordringer i forhold til tidspunkt og oppmøte, og på å delta på aktiviteten ut året når en har startet. Noen av barna slutter etter relativt kort tid. Trenger god oppfølging.

Mange tilbakemeldinger handler om å løse praktiske problemer når det gjelder transport og arbeidstid:

- Der fritidsaktivitetene krever kontinuerlig oppfølging av mottaksansatte er det vanskelig pga av for lite arbeidstidsressurser. Samt utfordringene i at dette skjer på ettermiddager/kvelder og gjerne medfører transport bl.a.
- Utfordring er transportkostnader. Vi prøver å hjelpe til å organisere transport om det er nødvendig.
- Kan være vanskelig å få barna til og fra aktiviteter, da det er lite busstilbud og dyrt med busskort.
- Skulle vært mye mer, men vi har store utfordringer i forhold til kjøring frem og tilbake da mottaket ligger ca. 10 minutter fra sentrum der de fleste aktivitetene foregår.
- Vår utfordring er transport inn til sentrum på kveldstid. Vi må hente og bringe sjøl, eller organisere slik at de tar bussen sjøl.
- Mottaket samarbeider med kommunen om skyss til ulike aktiviteter der det er nødvendig

Tabell 5. 2. Bruk av økonomiske midler avsatt til barn og unge til ulike typer fritidsaktiviteter. I hele tall.

	I stor grad	I noen grad	I liten grad	N
Å drive fritidsaktiviteter på mottak	33	40	6	79
Å dekke utgifter til fritidsaktiviteter for barn utenfor mottak	50	24	5	79
Til utstyr til lek, aktiviteter, idrett på mottak	34	40	5	79
Til utstyr, leie, inngangspenger ol til barnas fritidsaktiviteter utenfor mottak	43	33	5	80

En vesentlig utfordring er, som vi ser, også finansiering av kostnader for at barn kan delta på fritidsaktiviteter som er organisert av andre. Vi har sett nærmere på hvordan mottaket disponerer midlene for å dekke utgifter til de forskjellige aktivitetene. Flest mottak bruker mest midler til utgifter som dekker fritidstilbud utenfor mottaket, dernest til å dekke utgifter til utstyr, inngangspenger, leie av f.eks. lokaliteter for at barn og unge kan delta på aktiviteter utenfor mottak. Tabell 5.2 viser at dette svarer respektive to tredeler og vel halvparten av mottakene at de i stor grad bruker midler til.

Noe under halvparten av mottakene bruker mye midler på å drifte fritidsaktiviteter på mottaket. Like mange bruker midlene på utstyr til lek, aktiviteter, idrettsaktiviteter på mottak, altså for å legge til rette for hovedsaklig egeninitiert aktivitet.

- Mottaket betaler for alle kursavgifter, treningsavgifter o.l., samt bidrar med utstyr til utlån for sportsaktiviteter. Vi har kjøpt inn alt fra regntøy, støvler, ryggsekker, liggeunderlag, soveposer, termoser, til leggbeskyttere, fotballstrømper, badedrakter mm. Alle får låne sykler og vi låner ut hjelmer mot dep. på kr 100. Alle får låne skiutstyr, akebrett.

Andre har ikke en tilsvarende praksis. Ved ett av mottakene vi har intervjuet svarer ledelsen når vi spør om hvor mange barn de betaler idrettskontingenter for:

«Nå gjorde du meg litt usikker, men jeg tror ikke vi betaler idrettskontingenter for noen. Vi har f.eks. noen som spiller fotball på et fotballag her, jeg tror ikke at vi dekker det, det må foreldrene selv betale. Derimot betaler jo vi alle aktiviteter som vi organiserer – utflukter og slikt.»

Dette mottaket hadde altså ingen oversiktlig eller helhetlig politikk på dette området. Derimot hadde de en egen aktivitetskonsulent i halv stilling. Om denne stillingen sa ledelsen:

«Vi har jo aktivitetskonsulent i 50 prosent stilling, han organiserer mest aktiviteter for voksne, men også noen ting for barn.»

Det er omlag fem mottak som sier de i liten grad bruker midler på de forskjellige fritidskategoriene. Vi vet ikke om det er de samme mottakene som generelt bruker lite midler på fritidstilbud, mer sannsynlig er at det er noen av mottakene som prioriterer ned ett eller flere av innsatsområdene.

Tabell 5.3 Ulike kilder til finansiering av fritidsaktiviteter. I hele tall

	I stor grad	I noen grad	Sjelden	Aldri	N
Mottakets ordinære driftsmidler	62	16	1	1	78
Aktivitetmidler til fritidsaktiviteter tildelt fra UDI	50	28	2	0	80
Tilskudd fra driftsoperatøren	19	13	23	14	69
Frivillig, ubetalt innsats	12	32	20	13	77
Tilskudd fra frivillige organisasjoner	1	17	32	27	77
Tilskudd fra kommune eller offentlige instanser i nærmiljøet	3	6	37	30	76
Tilskudd fra stiftelser, fond eller legater	1	8	24	44	76
Tilskudd fra næringsliv/private bedrifter	0	2	23	50	75
Andre finansieringskilder	0	2	22	35	59

Vi har også undersøkt hvor midlene de bruker til fritidsaktiviteter kommer fra. Er det først og fremst driftsmidler, eller er det støtte fra organisasjoner, kommunen, private sponsorer eller andre som kunne tenkes å bidra? Oppsummerer vi tabell 5.3 ser vi at det er mottakets ordinære driftsmidler som i størst omfang sies å ha betydning for finansieringen av fritidsaktiviteter for barn og ungdom, fulgt av aktivitetsmidlene som mottaket har fått tildelt fra UDI. Disse aktivitetene blir ifølge respondentene i denne undersøkelsen i liten grad finansiert ved hjelp av tilskudd fra frivillige organisasjoner, kommune eller offentlige instanser, fra private bedrifter eller ved tilskudd fra stiftelser, fond og legater. Når det gjelder tilskudd fra driftsoperatøren ser vi større spredning i svarene. Nesten halvparten av mottakene som har svart på undersøkelsen, svarer at tilskudd fra driftsoperatøren «i stor grad» eller «i noen grad» er med på å finansiere fritidsaktiviteter for barn og unge.

Frivillig innsats er en type bidrag som ikke kan måles i penger. Likevel har den mye å si for hva slags fritidstilbud som kan gis i en institusjon med begrensede midler. Fire av ti mottak sier at aktivitetene «i noen grad» finansieres ved frivillig, ubetalt innsats. Omlag en fjerdedel av mottakene svarer at aktiviteter «sjelden» finansieres på denne måten, mens de øvrige mottakene fordeler seg likt på at aktiviteter «aldri» eller «i stor grad». Det er altså relativt få som baserer seg på denne innsatsen, likevel svarer godt over halvparten at den spiller en viktig rolle.

Tilbakemeldinger fra mottakene når det gjelder hvordan de disponerer de økonomiske midlene er bl.a.:

- Transport og utstyr er ofte meget dyrt, både for mottak og foreldre.
- Mange av tilbudene krever mye ekstra utstyr, f.eks. barneidretten.
- Trengs mer midler
- Økonomi en stor utfordring. Har som mål å gi støtte til at barn i skolealder kan delta på en fritidsaktivitet hver. Både fotballag og Røde kors støtter også familiene i forhold til dette.

Ett av mottakene vi har vært ved beskriver sin strategi slik:

- Vi dekker noe, men vi vil også at foreldrene skal dekke noe – vi er veldig opptatt av at det skal være en 50/50 fordeling av utgiftene på mange aktiviteter for å bevisstgjøre dem at også barnas aktiviteter er foreldrenes ansvar og ikke UDIs eller mottakets, men kontingenter på idrett og sånt dekker vi. Mottaksaktiviteter dekker vi også. Og vi har ansatt en barnevernspedagog som jobber noen timer annenhver uke. Må se litt på økonomien der – det var hver uke før sommeren, men hun er jo ikke billig, kvalitet koster jo.

Dette mottaket hadde altså valgt å gå inn og dekke vanlige kontingenter til barns idrettsaktiviteter, i tillegg til en delvis dekning av andre aktiviteter utenfor mottaket. De organiserte også selv en god del aktiviteter, der det var gratis å delta. Dette står i kontrast til det desentraliserte mottaket vi har besøkt. I et intervju med foreldre til to barn på åtte og ti år på dette mottaket gjentok foreldrene flere ganger at barna kjeder seg mye i helgene:

«De skulle så gjerne ha hatt sykler, eller gjort noen fritidsaktiviteter, men det har vi ikke råd til. [Før vi kom til Norge] drev de mye med kampsport, med karate, og det savner de veldig. Det finnes tilbud her, vi har undersøkt litt, men det blir for dyrt.»

På dette mottaket var barneansvarlig langtidssykmeldt, og ledelsen kunne ikke gi noen oversikt over hva de dekket av aktiviteter:

«Ja, vi dekker f. eks. medlemskontingent i idrettslag og sånt, men ikke dyre treningsstudio selvsagt. Men vanlige aktiviteter, der er det muligheter. Vi kan jo ikke ta ansvaret for ungene. Men det er rimelig at vi dekker sånne småting for barn, hvis de spør.» (Leder)

«De skal ha tilgang til samme som norske, noen spiller fotball, svømmekurs har vi hatt, og vi arrangerte en sommerleir for barn i samarbeid med kommunen, der barn her fra mottaket deltok sammen med andre barn fra kommunen.» (Nestleder)

Selv om intensjonen er at barn skal ha like muligheter til å være med på fritidsaktiviteter kommer det her fram at tilbudet til barn blir avhengig av informasjonsflyten og at foreldrene selv etterspør aktiviteter for barna. Dette kan lett føre til forskjellsbehandling, og at mottaket ikke ivaretar den oppgaven de har for å tilrettelegge for barns fritid. Informasjonsflyten kan være en utfordring ved desentraliserte mottak. Ledelsen forklarer hvordan denne ivaretas:

«Alle foreldre har en person her på mottaket som er ansvarlig for å informere dem, jeg har alle som snakker [samme morsmål som ham] for eksempel. Mitt inntrykk er at vi greier å holde informasjonsflyten i gang. Gjennom husbesøkene får vi ofte formidlet informasjonen best, ansikt til ansikt og inne i deres dagligliv. Husbesøk gjennomfører vi ca ukentlig eller hver 14. dag, alt etter hvor vi vet at det er mest nødvendig. Men det kan jo bli slik at de som skriker høyest, får mest.»

Oppsummering

Vi vil her oppsummere tilbudet om fritidsaktiviteter ut fra et perspektiv om hva som fremmer og hemmer barns deltakelse og mestring. Vi finner at fritidstilbudet til barn er omfangsrikt og variert. Ved mange mottak foregår de fleste aktivitetene utenfor mottaket som ordinære fritidstilbud eller som tilrettelagte turer eller besøk f.eks. i svømmehall, kulturarrangement, fjelltur ol. Ved mange mottak foregår det også tilrettelagte aktiviteter på mottaket, i noen tilfeller er det frivillige organisasjoner eller andre som tilbyr dette. Noen få mottak har hovedsaklig fritidstilbud for barn på mottak. Mottakene har også utstyr til låns for barns lek og egenorganiserte idrettsaktiviteter.

Hovedtyngden av tilbudene ligger innenfor feltet idrett og friluftsliv. Slike aktiviteter er det relativt enkelt å tilrettelegge for, og de er ikke så kostnadskrevenne. Det er relativt stor oppslutning om disse aktivitetene. Deltakelse på kulturarrangementer, tilrettelagte kulturaktiviteter og kurs er mindre utbredt, og som oftest foregår de sjeldnere enn en gang i måneden. Det er få tilbud om kompetansegivende aktiviteter for ungdom som med begrenset opplæringsstilbud.

Mottakene oppfatter sitt mandat ulikt og det varierer hvor mye de tilrettelegger for barnas fritid. Barn i desentraliserte mottak er mest henvist til ordinære fritidstilbud, men også der organiserer en del mottak felles fritidsopplagg for barn eller utflukter for familiene. På de sentraliserte mottakene vil fritidstilbud på mottaket være lettere tilgjengelig for barn på egen hånd enn tilfellet er ved noen desentraliserte mottak.

De yngste barna og de eldste jentene deltar minst i fritidsaktiviteter, ellers er det ikke så store alders- og kjønnsforskjeller i deltakelsen.

Offentlige kulturinstanser er relativt lite inne og gir tilbud til mottaksbarn. Dette påpekes av flere mottak, og her mener vi det bør være et større potensial. Også innsatsen til lokalt foreningsliv etterspørres noen steder, og dette er et satsningsområde som også blir foreslått at det blir styrket av forskere bak forskningsrapporten om asylsamfunn og lokalsamfunn (Draugsland 2000).

Det er hovedsakelig positive tilbakemeldinger fra mottakene når det gjelder å legge til rette for fritidstilbud for barn og unge. På mottaksnivå begrenses fritidstilbudet av både mottakets økonomi, arbeidstiden til de ansatte, transportproblemer, foreldres engasjement og barnas interesse for å delta. Vi finner at tilskuddsordningen som er øremerket fritidsaktiviteter for barn på asylmottak er svært viktig for aktivitetstilbudet og bredden i dette.

Fritidsaktiviteters bidrag til barns mestring

Det er grunn til å tro at aktiv fritid bidrar til å gi dagene et innhold og en rytme. Fritidsaktiviteter bidrar dessuten til et større sosialt nettverk blant barn og voksne i lokalmiljøet og kan gi dem en bedre sosial forankring lokalt. Deltakelsen kan også gi innsikt i hvordan samfunnet fungerer. Samværet med jevnaldrende og aktiv deltakelse på fritidsarenaer gir anledning til å bruke norsk språk i nye og forskjellige hverdagssammenhenger, noe som kan gi utvidet språk- og begrepsforståelse. Fritidsaktiviteter, særlig i lokalsamfunnet, kan således forsterke barnas integreringstempo i kontrast til foreldrenes.

Aktiviteter sammen med skolekamerater på fritiden kan gi mottaksbarn viktige erfaringer og referanserammer som de deler med kameratene og som bidrar til å styrke kontakten og vennskap. Kvaliteten i relasjonene kan styrkes fordi de blir bedre kjent og de får vist seg fra flere sider. Å være en dyktig fotballspiller gir ofte anerkjennelse uansett språkbeherskelse. Å styrke relasjoner gjennom felles aktiviteter ligger som en mulighet, men er ikke en garanti for kvalitet i relasjonene. Det kan føre til mestringsopplevelser, men også opplevelse av ikke å være på høyden, eller det kan ta tid og mye innsatsvilje før de anerkjennes sosialt. Kontakten de har med trenere og instruktører på aktiviteter kan være avgjørende for om de følges opp eller om de eventuelt forblir i ytterkanten.

Langt fra alle barn og unge deltar i ordinære fritidsaktiviteter som idrettslag, fritidsklubber, kulturskole. Mens ordinære fritidsaktiviteter styrker sosiale bånd til klassekamerater og andre i nabolaget, vil de organiserte aktivitetene på mottakene styrke relasjoner mellom barn og voksne på mottaket. Aktivitetskvelder, filmvisning, fotballturneringer, kurs, utflukter og turer i regi av mottaket er lavterskeltilbud som kan nå barn som ellers ikke deltar på eksterne fritidsaktiviteter. Det blir en ramme om samvær mellom barn som bor på samme mottak, og som ikke nødvendigvis deler felles språk eller bakgrunn. En del friluftstilbud og ekskursjoner arrangeres som familieturer, og dette gir nye felles opplevelser for foreldre og barn som kan styrke deres fellesskap i et nytt samfunn. Utstyr til aktiviteter som barn bruker selv bidrar til lek og felles opplevelser.

Fritidstilbudene som mottaket tilrettelegger for er derfor viktige bidrag, og selv om dette ikke styrker de sosiale bånd til lokalsamfunnet på samme måte, gir også slike aktiviteter utvidet kunnskap om samfunnet når de f.eks. oppsøker lokale arrangementer, bibliotek osv. Flere av aktivitetene som frivillige organisasjoner gir, er hobbyaktiviteter som forming, spill og ballaktiviteter, og er enkle å delta på også for de yngre barna. Unge frivillige melder om at de har fått god og viktig kontakt med barn og ikke minst ungdommer på tilnærmet egen alder, gjennom fritidstilbudene de har gitt.

Vår vurdering er at mottakenes store satsning på idrett og friluftsliv er velbegrunnet og viktig. Det er imidlertid ikke alle som inkluderes i slike aktiviteter. Det er også viktig å se hva slags kvaliteter som ligger i andre typer aktivi-

teter som kan være mer krevende å tilrettelegge for, som f.eks. kulturaktiviteter. Mottakene satser i mindre grad på kulturarrangementer og på å tilrettelegge for å lære seg ulike kulturelle uttrykksformer. Kulturaktiviteter har andre kvaliteter ved seg ved at de kan gi spesielle ferdigheter som barna ellers ikke har enkel tilgang til å lære seg. Det finnes noen få eksempler på at opplæring i f.eks. film og foto har gitt unge et medium som de kan uttrykke seg gjennom på alternative måter, og som både gir en styrket selvforståelse og lystbetonte fellesskapsopplevelser. Bruk av et bredt spekter av kommunikasjonsformer kan gi en type ferdighet, et språk og en uttrykksform som kan være kjærkomment i livssituasjonen de er i, og som kan styrke selvforståelse og kunnskap om samfunnet de lever i. Det kan også være kompetansegivende aktivitet for de eldre ungdommene. Det omfatter også aktiviteter som en del jenter foretrekker framfor idrett. Dans og musikk kan være eksempler på interesser som har en internasjonal ungdomskulturell referanseramme, som de også kan dele med lokale ungdommer. Eventuelt kan den ha en hjemlandsorientering hvor de selv kan synliggjøre og formidle kompetanse til andre.

Kulturaktiviteter kan innebære en høyere terskel for deltakelse for nyankomne, og kan ha et mer krevende tidsperspektiv. For eksempel er kulturskole i mange kommuner et knapt gode med ventelister og høy kontingent, mens deltakelse i musikk-korps har gjerne en lang tidshorison. Det er imidlertid andre organiseringsformer som kan gis som tidsavgrenset aktivitet i tillegg til eventuelle faste tilbud i regi av f.eks. kulturskolen. Helgekurs i filmproduksjon, teater, breakdans, nysirkus, webdesign er f.eks. en type tilbud som kan gi mestringsglede og nye opplevelser for enkelte som har betydning langt ut over kurstiden.

Reflekterer vi over fritidsaktiviteter sett i et nåtids- og et framtidsperspektiv finner vi at tilretteleggingen først og fremst er rettet mot å fylle fritiden med meningsfull aktivitet her og nå. Det er mye som tilsier at en aktiv hverdag bidrar til at barn får en bedre tilværelse. Forskning på psykisk helse støtter opp om en slik antagelse (Ascher og Mellander 2010, Fladstad 1994, Kommunal- og regionaldepartementet 2005, Lauritzen 2007, Watters 2008). Disse øyeblikkene av «frihet» og av gode opplevelser er vesentlige også på sikt. De er hendelser og ferdigheter som inngår i deres fortelling om hvem de er som personer. Her er det vesentlig at fritiden bidrar til mestringsopplevelser, og ikke nederlag. Når det gjelder framtidsperspektivet finnes det begrenset forskning som tematiserer fritidsaktiviteters betydning på sikt. Likevel er det flere aspekter som er trukket fram som har betydning for fremtiden: sosiale, faglige og språklige ferdigheter tilegnet gjennom aktivitetene, helseaspektet ved å være engasjert og fysisk aktiv, kunnskap om samfunnet som tilegnes gjennom å delta på ulike arenaer, en kunnskap som legger grunnlaget for videre samfunnsborgerskap – uansett om dette blir i Norge eller som en ballast til en eventuell framtid i et annet land. Noe av det mest sentrale, også i et framtidsperspektiv er en positiv selvforståelse og opplevelsen av å mestre

tilværelsen. For at dette skal skje, er kvalitetene i relasjonene de inngår i vesentlig.

Momenter som kan være vesentlige i et nåtids- og framtidsperspektiv er:

- Tilrettelegge for flere aktiviteter som styrker livsmestring – for å bearbeide fortid.
- Tilegnelse av ferdigheter innen et mangfold av kommunikasjons- og uttrykksformer bl.a. gjennom økt satsning på ferdigheter innenfor ulike kulturaktiviteter.
- Formidle kunnskap om det nye samfunnet – bl.a. gjennom å ansvarliggjøre lokalsamfunnet og offentlige institusjoner til å inkludere barn i arrangementer, fritidstilbud ol.
- Ha aktiviteter som bidrar til å synliggjøre kompetanse de allerede har med seg, identifikasjon med hjemland, og som formidler aksept for og kan utvikle flere sett med sosiale og kulturelle koder.
- Idrett og friluftsliv styrker også fysisk helse – sikre at det tilrettelegges aktiviteter som også yngre barn og jenter er interessert i og mestrer.
- Inkludere barn og unge i medbestemmelsesprosesser på mottaket angående fritid.
- Styrke familiefellesskap gjennom felles opplevelser på fritiden.

Vi finner at de øremerkede aktivitetsmidlene som UDI distribuerer gjennom to kanaler: som aktivitetsstøtte til asylmottakene og som prosjektstøtte til ulike typer organisasjoner og prosjekter for å styrke deres innsats, er viktig for både omfang og bredde i tilbud, og mener at dette tiltaket bør videreføres.

Barn og foreldres mestringsstrategier

I materialet vi har presentert hittil har vi identifisert livsvilkår og utfordringer som former barnas liv. Sentrale momenter her er omsorgssituasjonen i familien, barnets sosiale nettverk i og utenfor asylmottaket, og barnets deltakelse i skole, barnehage, fritidsaktiviteter. Hovedvekten har hittil vært på de strukturelle rammene rundt barnas mestring. Nå skal vi rette blikket mer direkte mot barna selv, og spør her: gitt at betingelsene er slik de er, hvilke mestringsstrategier er tilgjengelige for barna? I hvilken grad kan slike strategier være hensiktsmessige eller uhensiktsmessige? Hva er viktig for at barna skal kunne utvikle motstandskraft og hensiktsmessige mestringsstrategier?

Mestringsstrategier: samspill med omgivelsene

Et sentralt uttrykk i litteratur om mestring er *mestringsstrategier*. Det skilles mellom hensiktsmessige og uhensiktsmessige strategier. En uhensiktsmessig strategi vil være en strategi som potensielt ødelegger for barnet selv. Her er det vanlig å trekke fram skulking eller rusmisbruk som eksempler. Hensiktsmessige mestringsstrategier er strategier som gir positive resultater for barnet selv. Begrepet mestringsstrategi kan være uheldig i den grad det får en til å tenke på barn som en slags økonomisk kalkulerende individer. Likevel kan det også hjelpe oss til å se på barna som aktive deltakere i utformingen av sitt eget liv. Nettopp i den retningen er det vi ønsker å føre tankene i dette kapitlet. Vi skal ta med oss resiliensbegrepet gjennom hele kapitlet, og vil først ta for oss barnets ferdigheter eller kompetanse. Deretter tar vi gradvis et par skritt tilbake slik at bildet med barnet i sentrum også viser barnas mikrosystemer, med hovedvekt på relasjoner i familien, og på relasjoner i mottaket, i skolen, og i det opprinnelige hjemlandet. Hvordan virker de ulike relasjonene inn på barnets mestringsmuligheter?

Vår helhetlige tilnærming til barns mestring i asylmottak innebærer en kombinasjon av flere perspektiver. I resiliensforskning har det vært vanlig å dele viktige faktorer i to hovedtyper, der noen identifiseres som individuelle

og andre som strukturelle. En slik tilnærming anvendt alene gjør det vanskelig å se hvordan barn utvikler seg som en del av sine omgivelser, og hvordan omgivelsene tilpasser seg barnet. Bronfenbrenners systemtilnærming (se kap. 3) hjelper oss å se slike gjensidige endringsprosesser, men er på sin side kritisert for å ha for lite vekt på barnet som et aktivt handlende individ med personlige egenskaper. Resiliens kan forstås som en slik personlig egenskap, som alle kan ha latent, og som utløses, utvikles og blir synlig under bestemte forhold der barnet opplever både risikofaktorer og støtte. I dette kapitlet skal vi se nærmere på en del av disse faktorene, som vi allerede har belyst i de foregående kapitlene, men denne gangen ut fra et begrep om mestringsstrategier som tar opp i seg både elementer fra resiliensteori og den mer helhetlige systemtilnærmingen.

En forståelse av mestringsevne viser til individets møte med de strukturelle rammene gjennom det å *besitte relevante ferdigheter* for den livssituasjonen de befinner seg i. Dette vil vi omtale som barns *kompetanse*, og det kan for eksempel være å beherske språk, sosiale koder eller inneha den kunnskap som kreves. Barn som bor på asylmottak møter krav om å tilegne seg nye ferdigheter når de begynner i skole, barnehage, samtidig som de også må gjøre bruk av den kompetansen de allerede har på nye måter og i nye situasjoner.

Barnets egen kompetanse

Den store gåten som resiliensforskningen forsøker å løse er: Hva er det som får noen barn til å klare seg godt videre i livet, tilsynelatende mot alle odds? Hvorfor ser noen mennesker ut til å bli sterke av motgang, mens andre bukker under? Mye av svaret søkes i det enkelte individ, og oppsummeres gjerne som «medfødt robusthet» eller «personlige egenskaper», «intelligens» og «kreativitet». Felles for alle slike relativt upresise, individfokuserede termer er likevel at de beskriver individet i samspill med omgivelsene. Egenskaper som slår positivt ut i én sammenheng, trenger ikke å være til særlig hjelp et annet sted eller i en annen tid. I dagens Norge har «kompetanse» også blitt et slikt begrep. Kompetanse er i moderne språkbruk egenskaper som gir konkurransefortrinn, men ordet har sin bakgrunn i latin for «å passe inn», «å være tilstrekkelig i sin sammenheng». Dermed ser vi at selv dette tilsynelatende ekstremt individualistiske begrepet bare får mening i individets spesifikke omgivelser. Medfølgende barn i asylmottak skifter omgivelser oftere enn de fleste andre, og hva som utgjør kompetanse i deres tilfeller vil skifte med omgivelsene.

Barn i asylsøkerfamilier trenger, som alle andre barn, kompetanse på flere områder. Tidsaspektet i livsløpet er ett område. Barna trenger å kunne takle hendelser i sin egen fortid, de trenger å håndtere livet her og nå, og de trenger det som skal til for å få en best mulig framtid. Disse tre analytisk sett atskilte

fasene i et barns liv er ikke avgrenset mot hverandre i barnets virkelighet, men vil gripe inn i hverandre for eksempel gjennom minner, drømmer, vaner, dagdrømmer og planer. Fortiden er en del av barnet som mange voksne i omgivelsene vil forsøke å undertrykke eller glemme, gjerne med oppfordringer til å «se framover». Men fortiden er viktig for barna på mange måter, og hvilken framtid de skal rustes opp til å møte, er ikke selvsagt. Er det et liv i Norge, eller et annet sted i verden, som venter dem? Fordi kompetanse er å passe best mulig inn i omgivelsene, er det langt fra sikkert at høy kompetanse i en norsk mottakssammenheng vil være dem til nytte i enhver annen sammenheng, enten det nå er i en norsk kommune, i et annet land innenfor Dublin-avtalen, eller i det opprinnelige hjemlandet. Det er dermed grunn til å stoppe opp og se kritisk på et av premissene for «det tosporede løp» (Brekke 2001; Brochmann 1995), som samtidig skal styrke barns kompetanse både i forhold til integrering i Norge og i forhold til en eventuell retur. Her forutsettes altså at en styrking av barns kompetanse vil være nyttig uansett utfallet på asylsøknaden, og det skilles i liten grad mellom generell og spesifikk, kontekstavhengig kompetanse.

Barns kompetanse har flere aspekter også på tvers av fortid, nåtid og framtid. For eksempel kan man konsentrere seg om et barns faglige kompetanse i forhold til skole og utdanning. Tilbakemeldinger fra mange av mottakene er at barna overveiende oppfattes som skoleflinke og mer motivert for å tilegne seg faglig kompetanse enn andre barn. Her spiller foreldrenes motivering av barna inn sammen med barnas egen opplevelse av skolearbeidet som meningsfylt og viktig. Både for barn og foreldrene kan skolen gi generell kompetanse som vil være anvendelig også i andre land. Det betyr også en vei inn i det norske samfunnet for hele familien, der barna kvalifiseres for det norske samfunnet og gjennom dette inngår foreldrene i et lokalt (foreldre)felleskap.

Språklig kompetanse er et viktig område for alle beboere i mottak. Å tilegne seg det norske språket går gjerne fortere for barn enn for voksne, noe som forsterkes av at barna har et opplæringsstilbud som starter langt tidligere og både i kvalitet og kvantitet langt overgår det foreldrene mottar. Barna må lære seg norsk for å kvalifisere seg til overgangen fra mottaksskole/-klasse til ordinær grunnskoleopplæring, og for å ha et sosialt nettverk utenfor mottaket. Barn som går i mottaksklasse har ikke nødvendigvis noe annet felles språk enn norsk, slik at det blir viktig også innenfor denne gruppen å lære det norske språket. I mottak og mottaksklasser foregår også andre prosesser som bidrar til en språklig kompetanse (se også kapittel 5). Dette er kompetanse i å kommunisere på tvers av språk, både gjennom kroppsspråk og andre medier og gjennom å kombinere elementer fra flere språk i en felles språklig plattform. Gjennom slik samhandling skaper og gjenskaper barna et eget, foranderlig felles språk. Det både krever høy kompetanse og utvikler den enkelte og en felles språklig kompetanse videre. I nåtid er dette også en hensiktsmessig mestringsstrategi, men om det vil være det i det videre livsløpet, er mer

usikkert. Her avhenger det av hvordan miljøer og enkeltpersoner i barnets omgivelser senere oppfatter slike praksiser, og av i hvilken grad det enkelte barn i praksis klarer å skille mellom språkblanding som hensiktsmessig mestringsstrategi og språkblanding som mulig hindring i den videre språkutviklingen.

Sist, men ikke minst, trenger barn kompetanse i mestring av selve asyltilværelsen. Fordi asyltilværelsen er en uvanlig kompleks situasjon, krever den også en svært sammensatt kompetanse, der både faglig og språklig kompetanse også inngår som viktige elementer. Resten av dette kapitlet skal vi bruke til å belyse ulike sider ved denne kompetansen. I resilienslitteraturen trekkes foreldre og familie fram som det kanskje viktigste enkeltelementet i barnets omgivelser, og vi skal derfor begynne med foreldrene, deres situasjon og rolle i forhold til sine medfølgende barn mens familien lever i asylmottak.

Barn i familien

Det er kjent at beboere i asylmottak er mer utsatt for psykiske problemer enn befolkningen som helhet, og at foreldrenes psykiske helse virker inn på barnas situasjon (Kommunal- og regionaldepartementet 2005). Foreldres depresjon, hjelpeløshet og passivitet, og endringer i foreldrerollen og dermed i forholdet mellom foreldre og barn, er sterke risikofaktorer i forhold til barns mestring. Selv om foreldre i utgangspunktet har god omsorgsevne, kan livssituasjonen i mottaksperioden være så belastende at det går utover utøvelse av foreldrerollen: «Selv om foreldrene ikke er psykisk syke, kan hendelser i hjemlandet, flukten, eksilsituasjonen, oppholdet i mottaket, usikkerhet i forhold til framtiden m.v. ha negative konsekvenser for deres evne til å gi omsorg for barna.» (Kommunal- og regionaldepartementet, 2005:4).

Det er komplisert for mottaksansatte og for fagpersoner i kommunene å forholde seg til mulig sviktende omsorgsevne hos foreldre til barn i asylmottak. Enda vanskeligere er det for barna å forholde seg til dette. Hva slags mestringsstrategier er tilgjengelige i en slik situasjon?

I intervjuet med de ansatte i det desentraliserte mottaket kom vi inn på dette:

«Det er jo en veldig parentifisering av selv ganske små barn. Særlig jentene. Barn tenker jo ofte magisk – bare jeg er snill og flink, så blir nok alt bra. Jeg ser at de barna som har et tilbud, de tar ofte mer ansvar ellers også: Jeg er så heldig, jeg må være flink». (Helsesøster)

Her ser vi altså at en mulig mestringsstrategi avtegner seg klart: barn, spesielt jenter og spesielt jenter som er i grunnskolen og dermed selv har mer meningsfylte dager enn sine foreldre, overtar en del av ansvaret som påligger

foreldre. Barn kan også ha forventninger om å ta ansvar og utøve omsorgsoppgaver overfor yngre søsken som del av foreldres sosialiseringspraksis. Vilåårene for å gjåre dette kan imidlertid være annerledes i en asylsituasjon, noe som øker byrden dette innebærer. Helsesøster la her til at dette etter hennes erfaring særlig gjaldt der foreldrene hadde liten utdanning. Hun presiserte også senere i intervjuet at det er fint for barn å ha ansvar i det daglige, men at det blir feil når de har mer ansvar enn foreldrene. I hennes forståelsesramme var dette altså en klart uhensiktsmessig mestringsstrategi. Det er vanskelig å si om en slik strategi vil være uhensiktsmessig i alle sammenhenger og på alle mter. En ansvarsforskyvning innebærer mye ekstra arbeid og mange ekstra bekymringer for et barn. I tillegg innebærer den en maktforskyvning, der barn både praktisk og emosjonelt kan få en overordnet posisjon som han eller hun ikke er moden til å fyller. Dette synes lite hensiktsmessig. Et av funnene i studiene av de apatiske barna er at dette ofte var eldste barn i søskenflokket, og at sykdommen kunne ha sammenheng med at de tok på seg et særlig ansvar for familien (SOU:2006). Samtidig må vi spørre hva som er alternativet for barn som går inn i en slik rolle. Om andre, mer hensiktsmessige strategier er tilgjengelige for det enkelte barn vil variere fra situasjon til situasjon. En mulig strategi kunne være at barna tar kontakt med voksne utenfor familien for at foreldrene skal få hjelp, men kunnskap fra barnevernsfeltet har vist at barn ut fra lojalitet til foreldrene sjelden gjør dette.

Fattige familier

Fattigdom preger tilværelsen til de aller fleste familier i asylmottak. Særskilt vil vi framheve at barn i familier med endelig negativt vedtak er ekstremt fattige, med inntekter og boforhold som ligger langt under andre lavinntektsfamilier i Norge. Det er ikke forsket på absolutt fattigdom i norske asylmottak, slik at det ikke finnes sikker kunnskap om eventuelle helsemessige konsekvenser av fattigdommen. Det er for eksempel ikke kjent om eller i hvilken grad feil- og underernæring forekommer blant barn i asylmottak. Flere av foreldrene vi snakket med, understreket at «alle» pengene deres gikk med til mat og klær til barna, og at de gjorde alt de kunne for å skjermes dem mot konsekvensene av fattigdommen. Dette er også kjent fra norsk fattigdomsforskning (Thorød 2006). Fattigdom er også et relativt begrep, og hvem man sammenligner seg med blir dermed avgjørende. For barn blir det nærliggende å sammenligne sin situasjon med skolekameratenes livsstil og levekår. Jo større barna er, desto mer oppmerksomme blir de på kontrasten mellom egen og kameratenes familieøkonomi. En mor til to tenåringsbarn understreket nettopp dette:

«En ting til vil jeg si: Mine barn skammer seg. De skammer seg over å bo i mottaket. De vil ikke at kameratene vet at de bor her.»

Her er et eksempel på en strategi rettet mot kamerater utenfor mottaket, som vi også fikk bekreftet av barneansvarlige at mange ungdommer benyttet seg av. Denne mestringsstrategien er rett og slett å late som om man ikke er asylsøker, som om man ikke er fattig, som om man ikke bor i mottak. Dette begrenser i seg selv tilgangen til sosiale nettverk utenfor mottaket, fordi man må bruke mye energi på å skjule hvordan det egentlig står til, ikke kan ha med venner hjem, ta følge til og fra skolen og så videre. Disse ungdommene valgte å benytte seg av tilbud om fritidsaktiviteter for å fylle mest mulig av fritiden, både fordi de ikke kunne omgås venner hjemme og fordi de ikke kunne omgås venner ute. For, som moren fortalte oss:

«De har veldig fokus på trening. Det er bra. Men når det gjelder venner, så er det litt vanskelig... Det kunne vært veldig fint om de som er unge, barn, kunne fått arbeidstillatelse. Da kunne de ha tjent litt lommepenger. Alle kameratene deres utenfor mottaket jobber og har litt penger som de kan bruke når de treffes ute. Mine barn har ikke noen penger. Hvis jeg spør om de ikke har lyst å være ute med venner sier de, 'men mamma, vi har ikke penger, vi kan ikke gå på kino, ikke på kafé, hvordan kan vi møte venner ute? Det er bedre å være her og få ordentlig mat som du lager enn å sitte på kafé og være sulten fordi vi ikke har penger'. Vi bruker jo alle pengene på mat. Jeg lager mat hele tiden. De trener og vokser og spiser veldig mye, de trenger det.»

En far til en ung tenåring fortalte om belastninger på forholdet mellom ham og sønnen på grunn av den dårlige økonomien:

«Han trenger jo mye, men jeg kan ikke fikse det for ham. Jeg har ikke noen jobb, får ikke lov å arbeide. Han er veldig hissig, han blir frustrert og kan bli sint på meg, men han vet at vi har ikke økonomi. Han roer seg alltid igjen. Jeg går ut, jeg blir stille og snakker ikke, da vet han at han må roe seg ned og det gjør han.»

Denne gutten og hans far hadde utviklet en felles mestringsstrategi, der faren viste forståelse og ikke protesterte eller irettesatte verbalt når sønnen ble hissig og frustrert, mens sønnen til gjengjeld tok til seg de ikke-verbale signalene som var farens reaksjon og roet seg ned igjen. Denne faren uttrykte sin hjelpeløshet gjennom ikke å ha noe annet svar til sønnen enn en bekreftende taushet som sa: 'Du har rett, men jeg kan ikke gjøre noe med det og det vet du også, og vi har bare hverandre, så ro deg ned'.

Begge disse foreldrene kom inn på problemet med arbeidstillatelse. Dette påpekte som vi nevnte i forrige kapittel også helsesøster i mottaket der ungdommer ikke hadde plass på videregående skole. Til grunn for den dårlige familieøkonomien ligger jo ikke bare at utbetalingene til beboere i mottak er lave, men at beboerne – voksne som ungdom - i liten grad har eller kan få

arbeidstillatelse. Det blir dermed viktig å se de strukturelle hindringene for den mest opplagte mestringsstrategien her, nemlig å finne seg en jobb.

Involvering av barn i familiens asylprosess

Det varierer sterkt hvordan foreldrene snakker om asyloppholdet, asylsøknaden, og fremtiden med sine barn. Foreldrenes forståelse av sine barn og hva som er best for dem henger sammen med utdanningsnivå, barnas alder, og varierende forestillinger om godt foreldreskap. En del foreldre lar være å informere barna om status for asylsøknaden ut fra et ønske om å skåne dem eller de vet ikke helt hvordan de skal snakke med barna om den vanskelige situasjonen enten fordi de ikke vet hvordan de best skal gjøre det, eller fordi de selv er nedkjørt og ikke orker å takle denne vanskelige oppgaven og skyver den foran seg. På den annen side bor mange familier så tett sammen at det blir umulig å holde barna utenfor foreldrenes samtaler seg imellom, eller foreldrene har ikke noe sted å være alene med sin fortvilelse, også når avslagsbrev fra UDI kommer. Kunnskap om situasjonen kan også formidles på ikke-verbale måter både til større og mindre barn, som er sensitive for foreldrenes sinnstilstand. Dette er situasjoner som de fleste voksne ikke har noen forutsetning til å mestre på egenhånd, og det er lite som tyder på at barn utvikler positive mestringsstrategier her. Å unngå temaet er en utbredt felles mestringsstrategi for foreldre og barn, som kan fungere hensiktsmessig i en periode, men som blir belastende på lengre sikt. Fra Sverige kjenner vi eksempel på en mer åpenbart uhensiktsmessig mestringsstrategi, der et større antall barn utviklet apati som en respons på en serie med sterkt negative erfaringer, der vold i hjemlandet før flukten og negativt svar på asylsøknaden i Sverige utgjorde endepunktene (SOU: 2006, Bodegaard 2004, Joelsson & Dahlin, von Folsach & Montgomery, 2006).

Det er mulig å støtte foreldres og barns felles evne til mestring både av selve asylsituasjonen og av belastende erfaringer, for eksempel gjennom felles tiltak rettet mot barn og foreldre i mottak. Samtalegruppene som ble gjennomført og evaluert i Midt-Norge er ett eksempel på slike tiltak (Berg et al. 2006). Et annet tiltak som er satt i gang, men ikke evaluert, er foreldreveiledningsprogrammer for foreldre i asylmottak. I neste avsnitt skal vi gå nærmere inn på dette.

Foreldreveiledningskurs

Det er blitt avholdt kurs i foreldreveiledning (dialogbasert foreldrekurs, ICDP ol) i 46 mottak i 2010. Flere av de ansatte vi traff hadde vært med på slike kurs og hadde enten planer om å sette i gang foreldreveiledning eller de hadde forsøkt å gjøre det. I en samtale med nestleder ved det desentraliserte mottaket sa han:

«Barna får det stort sett ganske godt hos oss, vil jeg si– i og med at mottaket er desentralisert, bor de jo ganske naturlig og ikke stuert inn på ett sted sammen med masse andre asylsøkere, og de kan ha et ganske normalt liv... Mange sliter litt med å leve i foreldrerollen, ikke bare med å sette grenser og rammer, de sliter litt med hele den spesielle situasjonen som familien er i. Men den er det vanskelig å gjøre noe med.»

Her setter nestlederen fingeren på det egentlige problemet for familiene, nemlig den situasjonen de er i som asylsøkere, som de som mottaksansatte ikke kan gjøre noe med. Men han ser også muligheter innenfor de strukturelle rammene:

«Det er kanskje ikke mest et økonomisk spørsmål, men et spørsmål om å bruke personalet vi har på en god måte. Vi har egentlig et godt foreldreveiledningsopplegg, av Magne Raundalen, ganske omfattende, med en ukes kursing av foreldre. Interessant, men litt ressurskrevende – alle de ansatte må være på plass den uka, bare det kan være vanskelig å få til. Noen foreldre er ikke interessert, mens andre er kjempeåpne og forteller at de sliter med problemer. Det er jo stor forskjell på foreldrene. Noen tar ikke inn over seg at de har fått avslag og snakker da heller ikke med barna om det. Andre er usikre og utsetter å håndtere dette.»

Våre data tyder på at slike programmer kan ha positiv effekt på barns evne til mestring, men her vil mye avhenge av tiltakets ressurser i form av tid og kompetanse. En systematisk evaluering av både avlyste, utsatte og implementerte foreldreveiledningsprogrammer rettet mot foreldre i asylmottak ville gi mer sikker kunnskap på dette området.

Foreldres deltakelse og nettverk

Livssituasjonen på mottak er i hovedsak passiviserende, spesielt for de voksne beboerne, som i liten grad har tilgang til skole/opplæring eller arbeid. Foreldre med begrenset kontroll over egen livssituasjon strever med å fungere som foreldre for barn som har et tilnærmet normalt liv utenfor mottaket. Aktive og ansvarlige foreldre med et godt fungerende sosialt nettverk er derfor en del av målet for mottakenes arbeid med å støtte foreldre i foreldrerollen. Flere tiltak er aktuelle her. Ved noen mottak finnes det foreldre som deltar i drift av bar-

nebaser, som er engasjert i fritidsaktivitetene for barn på mottaket eller i lokalmiljøet, som deltar på foreldreveiledningskurs og stiller opp på dugnader på mottaket eller i lokalmiljøet. I undersøkelsen vi har gjort er hovedvekten ikke uventet på det som kanskje er nærmest for dem selv, slik som foreldreveiledningskurs, aktiviteter for barn på mottaket, og dugnader på mottaket, men her er det stor spredning i hva de engasjerer seg i. Vi er for øvrig ikke kjent med noen systematisk forskning på foreldrenes deltakelse i lokalmiljø og nettverk, eller på den mulige effekten av slikt engasjement og tilknytning på barnas mestring. Enkelte mottak melder om noe de oppfatter som en paradoksal situasjon, der beboere har blitt så godt integrert i lokalmiljøet at lokale organisasjoner motarbeider konsekvensene av statlige beslutninger når det gjelder vurderinger om barns tilhørighet til riket: 'Vi har gjort jobben vår for godt, vet du – her jobber vi for integrering og så ender det med en masse trøbbel og saksomkostninger!'

Relasjoner utenfor kjernefamilien

Gode og stabile relasjoner til trygge voksenpersoner er av vesentlig betydning for barn som ellers lever under vanskelige forhold. Foreldrene er de viktigste voksenpersonene, men også tillitsbånd til voksne utenfor kjernefamilien kan ha stor innvirkning på barnas mestring (Tsuda 1994, Førde 2007, Backe-Hansen 2004). Dette gjelder flere kategorier voksne, og vi skal komme inn på flere av disse under. Også relasjoner til andre barn er sentrale, enten det er skolekamerater, lekekamerater i nærmiljøet eller andre mottaksbarn, slik vi så i kapittel 5. Felles for alle disse relasjonene er at de er svært sårbare for brudd. Hver gang familien flytter, brytes de opp fra relasjoner som de har etablert, og dette er i stor grad relasjoner som det er vanskelig for barn å opprettholde over større avstander.

De mottaksansattes betydning for barna

Spesielt i sentraliserte mottak kan de ansatte være slike støttespillere for barna. Som også tidligere forskning har vist, har de ansatte ved mottaket ofte en viktig rolle i forhold til barna. I et tidligere prosjekt traff vi en barnevernutdannet kvinne som var i mottaket for å observere og lære. Hun påpekte:

«Barna er i liten grad sammen med de voksne beboerne, de søker til de ansatte, bort fra de voksne med problemer... De søker seg til de få voksne som har det de trenger, som kan gi dem oppmerksomhet. Det trengs flere fagpersoner i mottak, barnebasen skulle drives av fagpersonale som er til stede for barna. De kunne trenge noen i barnebasen som har ansvaret for å lage et opplegg, noen som kan det barnefaglige.»

I mottak vi har besøkt i dette og tidligere forskningsprosjekter, har de ansatte vist omtanke for barna i mottaket og gitt dem av sin tid og oppmerksomhet. Dette gjelder uavhengig av stilling. I alle mottakene har vi også opplevd at grensene som gjelder i forhold til beboerne i mottaket, spesielt med tanke på tilgang til de ansattes egne fellesarealer, ikke har vært praktisert like strengt overfor barna. I noen mottak går barna ut og inn av slike fellesarealer, skolebarna gjør lekser der, de mindre barna tegner eller koser med de ansatte. Dette bekrefter de tankene den barnevernutdannede kvinnen ovenfor hadde gjort seg. De ansatte i mottak representerer for barna en trygghet og en kilde til oppmerksomhet som de har behov for og oppsøker. Dette gjelder ikke bare den/de barneansvarlige, men i høy grad også andre ansatte.

Vi har i flere mottak opplevd at den barneansvarlige i mindre grad enn forventet har vært til stede for barna, selv om dette langt ifra gjelder alle. For noen henger dette sammen med at stillingen som barneansvarlig har en overveiende administrativ karakter, der planlegging, delegering, koordinering og oppfølging står mer sentralt enn personlig kontakt med det enkelte barn. Dette har med organiseringen av arbeidet og fordelingen av oppgaver å gjøre, og gir ikke i seg selv grunn til bekymring. Derimot kan det se ut til at arbeidsforholdene i mottak gjør det spesielt vanskelig å få tak i og holde på kvalifiserte søkere. Dette kan gi grunn til bekymring. Vi vil understreke at det mangler systematiske data på dette og at det er behov for mer forskning som fokuserer direkte på de ansattes arbeidsforhold. Likevel ser vi grunn til å melde fra om våre inntrykk fra virkeligheten i asylmottak, der sykemeldinger og midlertidig ansatte gjør at kontinuiteten i og oversikten over det barnerettede arbeidet kan være vanskelig å opprettholde. Dette gir grunn til bekymring, og henger sannsynligvis sammen med to overordnede forhold: den generelle midlertidigheten i hele mottakssystemet, og den ekstra belastningen det kan være å se at barn man har et ansvar for, ikke får sine behov dekket.

Barns øvrige sosiale nettverk i mottaket

I vår survey-undersøkelse spurte vi mottakene om andre beboere skapte utrygghet for barn. Vi spurte også om andre beboere var en sosial ressurs for barna på mottaket. Begge deler kan selvsagt være sant samtidig, fordi noen beboere kan fungere som støttespillere for barna, mens andre har en adferd som gjør barna utrygge. I disse spørsmålene har vi ikke differensiert mellom voksne og barn blant «andre beboere», og det er godt mulig at mottakene først og fremst har tenkt på voksne beboere når de har svart. Svarene vi fikk, reflekterer dette, men det er likevel en klar overvekt av svar som tyder på at andre beboere først og fremst fungerer positivt for barna. Men selv om det er færre mottak som melder at andres adferd gjør barna utrygge er dette verdt å ta ad notam. Vi har tidligere intervjuet barn hvor de sier at de opplever andre beboeres uro og sinne som truende.

Tidligere forskning i norske asylmottak har vist at barn i stor grad etablerer nettverk innenfor mottaket, der relasjoner til andre barn og til enkelte voksenpersoner blant beboerne og blant frivillige hjelpere inngår i tillegg til relasjoner med de ansatte. For små barn under skolealder som bor i sentraliserte mottak er dette særlig viktig, fordi de tilbringer det meste av tiden på mottaket (Seeberg 2009).

Sosiale nettverk utenfor mottaket

Barn kjenner også folk som ikke bor i mottaket, og noen av disse kan være svært viktige for deres selvfølelse og mestringsituasjon. Noen av disse relasjonene har de etablert lokalt, på skolen eller i barnehagen, og knytter dem sammen med medelever, andre barn i barnehagen, lærere og ansatte i barnehagen. Fritidsaktiviteter er en annen arena for å videreutvikle kontakter og vennskap. For noen, særlig gutter, er deltakelse f.eks. på fotballaget viktig for å bli godt kjent med andre, og gi en anledning til å hevde seg og få positive tilbakemeldinger. Dette er relasjoner som normalt blir brutt ved flytting. Andre viktige relasjoner kan de ha med venner og kjente av familien som bor i nærheten eller i andre deler av Norge. Dette er relasjoner som man må anta er relativt stabile over tid, fordi også foreldrene vil arbeide med å opprettholde dem.

Barnehagen: ansatte og andre barn

I økende grad har mottaksbarn plass i barnehage utenfor mottaket. Mange har fortsatt bare deltids plass, slik at de kan falle litt utenfor det sosiale samværet med andre barn i barnehagen, som er basert på felles rutiner, språk, erfaringer og referanser. Det er ikke forsket spesifikt på hvilken rolle sosiale nettverk i barnehagen spiller for mottaksbarnas evne til mestring, men annen forskning om barn i vanskelige situasjoner tyder på relasjoner og innhold i barnehagen er viktige for barna, og dermed også for deres mestring (Kvelling 2010). Samtidig har vi erfaringer med at innkjøringsperiodene ikke er smertefrie for barn, hvor det kan ta tid å bli inkludert i de andres samvær og lek.

Skolen: ansatte og medelever

Skolen blir særlig viktig for de større mottaksbarna, ikke bare på grunn av denne integreringsfaktoren og den faglige kompetansen den gir, men også på grunn av lærernes viktige rolle i disse barnas liv. Behovet for å finne iallfall én trygg voksenperson som er interessert og villig til å yte omsorg og støtte kan også gi seg utslag i en iver etter å bli lærerens ønske-elev, der læreren føler at en så stor innsats gjør at barna fortjener ekstra oppmuntring og tid. Flere barn forteller om at lærere er viktige personer som de henter støtte og informasjon fra (se også Olsson 2010, Ascher og Melander 2010). Andre kan imidlertid oppleve at de overses og får lite hjelp til å mestre skolearbeidet. En del barn har gode venner på skolen, men det er også mange som opplever at de står utenfor dette fellesskapet i de vanlige klassene, og andre igjen blir ignorert. Likevel er tilhørighet til skoleklassen og fellesskapet der viktig. En siste faktor som bidrar til å gjøre skolearbeidet viktig for mottaksbarna, er at det er lite annet som framstår som meningsfylt i deres hverdag. Skolen står for normal tid og et normalt liv, og så lenge man er innenfor skolens område enten fysisk eller i form av leksearbeid, befinner man seg innenfor det normale livet. Dette forsterkes også av at en del mottak tilbyr leksehjelp og et sted å gjøre lekser som også står i kontrast til de sentraliserte mottakenes beboerrom og korridorenes virkelighet, for eksempel inne på de ansattes møterom eller kjøkken. Alle disse faktorene i samspill med det enkelte barnet vil bidra til at en innsats på dette området vil være en hensiktsmessig mestringsstrategi både på lang og kort sikt.

Familie og venner andre steder

Flere av familiene vi snakket med, spesielt blant dem som hadde vært relativt lenge i Norge, hadde venner og kjente og til dels slektninger andre steder i Norge. Andre hadde knyttet seg til religiøse samfunn som norske menigheter eller etnisk pregede kirkesamfunn og var aktive her. For alle disse var det et felles trekk at hele familien deltok i disse nettverkene, og relasjoner gikk på kryss og tvers mellom barn og voksne og knyttet mange bånd. Hele familien kunne dra på besøk til venner et stykke unna, barn deltok i aktiviteter og leirer i religiøs regi, eller hele familien gikk sammen i kirken. Slike relasjoner er mindre utsatt for brudd ved flytting innen Norge enn de helt lokalt forankrede nettverkene ved f. eks. skole og barnehage, og kan dermed sammen med foreldrene bidra til kontinuitet og trygghet for mottaksbarna.

Beboere i asylmottak har også venner og familie utenfor Norge. Barn som har minner fra hjemlandet, knytter disse minnene til personer – besteforeldre, venner, naboer, lærere (se f.eks. Ascher og Melander 2010). Ikke alle minnene er gode, men heller ikke alle er vonde. Vi har ikke systematisk kunnskap om opprettholdelse av slike relasjoner for familier og barn i norske mottak, men forskning på transnasjonale familier tilsier at slike relasjoner opprettholdes der dette er mulig (se f. eks. Bak og von Brömsen 2010, Melander 2007, Orelana et al. 2001, Skrbis 2008). Fra annen forskning kjenner vi til at bekymringen for slektninger i hjemlandet kan være en vesentlig kilde til psykisk uhelse, dette gjelder også barn (Ascher og Melander 2010). Transnasjonale nettverk, og særlig nettverk med base i det opprinnelige hjemlandet, vil være av stor betydning for barnas mestring av en eventuell retur, noe vi skal ta for oss i neste del av denne rapporten.

Oppsummering

Hvilke mestringsstrategier er tilgjengelige for barna?

Medfølgende barn i asylmottak har et handlingsrom som begrenses av situasjonen de lever i, men likevel ser vi at barn i ulike aldre tar grep for å mestre sin situasjon. Strategiene utvikles i tett samspill mellom barnas egen kompetanseutvikling og omgivelsene, og vil variere med hvilke(t) aspekt ved situasjonen barnet søker å mestre. I samspill med foreldrene og deres mestringsevner og -muligheter kan noen barn utvikle en kompensasjonsstrategi, der de går inn i de delene av foreldrerollen som foreldrene ikke makter å fylle. Dette kan sees i sammenheng med at barna føler at de har en bedre livssituasjon enn foreldrene. En viktig strategi i skolesammenheng er å arbeide hardt for å oppnå en rolle som mønsterelev. Dermed oppnår de både å tilfredsstille foreldrenes forventninger og å etablere en god relasjon til læreren, som ofte spiller en

viktig rolle som trygg voksenperson i mottaksbarnas liv. Barn i sterkt desentraliserte mottak er mer entydig avhengig av foreldrene når det gjelder tilgang til ulike mestringsstrategier. I forhold til de ansatte i mottaket (spesielt sentraliserte mottak) er barna ofte kontaktsøkende og tillitsfulle, noe som igjen kan gi dem et godt forhold til trygge voksenpersoner, og i tillegg gi tilgang til de mottaksansattes deler av mottaket, som ofte har et sterkere preg av normalitet enn resten av mottaksarealet. Denne strategien er begrenset grad tilgjengelig for barn i desentraliserte mottak. Det samme gjelder en aktiv etablering av nettverk med andre beboere i mottaket, både voksne og barn. Alle barn og i noe mindre grad ungdommer er i tillegg avhengige av foreldrene for å utvikle og beholde sosiale nettverk som går ut over mottaket og lokalsamfunnet og inkluderer familie og venner andre steder i Norge, i hjemlandet, og transnasjonalt. En slik mestringsstrategi avhenger også av tilgangen på ressurser som gjør slik translokal kontakt mulig, for eksempel kommunikasjonsteknologi eller reisepenger.

Hvordan kan slike strategier være hensiktsmessige eller uhensiktsmessige?

Strategier som fremmer barnas egen evne til å utvikle resiliens må sies å være hensiktsmessige, mens strategier som på kort eller lang sikt fører til en forverret situasjon for barna må sies å være uhensiktsmessige. Ikke alle mestringsstrategier er hensiktsmessige i alle sammenhenger, og det er ikke alltid lett å forutsi hvilke sammenhenger som støtter hvilke strategier. For eksempel kan familien og personalet de møter på mottak og i barnehage/skole utgjøre to ulike mikrosystem for barna, med ulike ideologiske føringer på hva som er riktig og normale roller for barn og foreldre. Konflikt mellom disse systemene kan eksempelvis medføre at barns forsøk på å kompensere for foreldres svikt oppfattes som en mer uhensiktsmessig mestringsstrategi av de mottaksansatte enn det er grunnlag for, sett fra familiens eller barnas ståsted. Samtidig er erfaringen fra annen forskning at barn også lett tilpasser seg forskjellige situasjonsspesifikke forventninger som del av den kompleksiteten sosialiseringprosessen innebærer (se f.eks. Lidén 2005). Uansett kontekst er det vesentlige at de opplever situasjoner der de får positiv bekreftelse på hvem de er som personer, og at de har med seg hendelser og ferdigheter som bygger opp om fortellingen om hvem de er og hva de kan mestre. Annen kunnskap om barn i vanskelige livssituasjoner peker på viktigheten av at barn har andre personer de kan betro seg til om hva de opplever som vanskelige eller å få forklaringer på hva situasjonen de er i. Tillitsfulle relasjoner er dermed avgjørende, men dette tar tid å utvikle.

Hva er viktig for at barna skal kunne utvikle motstandskraft og hensiktsmessige mestringsstrategier?

Mellom foreldre, barn og mottaksansatte ligger det flere relasjoner som gjensidig påvirker hverandre. Foreldres forhold til sine barn, foreldres forhold til hverandre, foreldrenes forhold til de mottaksansatte, og de mottaksansattes relasjoner til barna og til hverandre er alle viktige elementer i rammene for barns mestringsvilkår. Balansen mellom disse ulike forholdene er ofte vanskelig, noe som reflekteres i det norske makrosystemets opptatthet av «ansvarliggjøring av foreldrene» og «styrking av foreldrerollen»¹³.

Det vanskelige i denne balansegangen har å gjøre med flere aspekter ved livet i mottak. Språklige og kulturelle forskjeller mellom foreldre og mottaksansatte gir rom for forventninger som ikke passer sammen og for misforståelser. Selv når kommunikasjonen er god, gjør foreldrenes marginale rolle i forhold til det norske samfunnet at deres definisjoner av foreldrerollen og sin utøvelse av den har mindre vekt enn de mottaksansattes normer og forståelser. Denne makt-asympetrien blir videre forsterket i samsvar med foreldrenes avhengighet av de mottaksansatte langs flere dimensjoner som for eksempel økonomi, informasjon og tilgang til ressurser av andre typer, også i forbindelse med asylsøknaden. Jo mer passive og maktesløse foreldrene blir, desto vanskeligere blir det å opprettholde legitimitet og autoritet som foreldre.

Fordi foreldrene har en helt sentral rolle i forhold til sine barns mestring og ofte representerer den eneste virkelige kontinuitet i barnas liv, er foreldrenes mestringsmuligheter et nødvendig sted å begynne når man vil legge til rette for barns mestringsmuligheter. En underbygging av foreldrenes mestringssevner kan skje for eksempel ved hjelp av meningsfylt aktivitet som opplæring, arbeidsrettet praksis og arbeid, så vel som gjennom foreldreveiledningskurs som tar høyde for ulike kulturelle tilnærminger til foreldrerollen, og bruk av samtalegrupper for barn og foreldre. Den viktigste strategien her vil imidlertid være økt mulighet til aktivisering.

Fordi stabile sosiale relasjoner både med voksne i mottak, skole og barnehage, og venneforhold med andre barn er viktige for mestringssevnen, vil vi framheve betydningen av å legge til rette for mest mulig stabilitet i mottaksfamiliens liv. Stadig flytting, ikke minst på grunn av opprettelse av nye og nedleggelse av gamle mottak, gir tap både for det enkelte barn og i kompetanse på mottaksnivå som vi ser som uheldig sett i lys av vårt materiale. Opprettelse av retursentre vil ytterligere bidra til slike brudd. Vi ser videre at både

13. Se f.eks. diverse tilsynsrapporter for asylmottak fra UDIs regionkontorer, refleksjoner i intervjuene med ansatte i dette prosjektet, samt «Innlegg av arbeids- og inkluderingsminister Bjarne Håkon Hanssen på UDIs vårkonferanse, Oslo 6. juni 2006» http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/aktuelt/taler_artikler/minister/arbeids--og-inkluderingsminister-bjarne-/2006/udis-varkonferanse.html?id=113553.

helt desentraliserte og helt sentraliserte mottak innebærer risikofaktorer her, og vil anbefale en mellom-modell der det er mulig å få til.

Bedret familieøkonomi, eller redusert fattigdom, ville bidra til en mindre presset situasjon, også i forhold til venner utenfor mottaket, og gitt tilgang til denne mestringsstrategien, som er særlig viktig for litt større barn.

Med tanke på returforberedelser, men også med tanke på barnas evne til å håndtere sine liv som helheter og ikke som bruddstykker, vil vi også anbefale å legge til rette for, og oppmuntre, kontakt med sosiale nettverk og vedlikeholdelse av translokale og transnasjonale sosiale relasjoner.

Retur og barns mestring

Når asylsøkere med endelig avslag blir boende i mottak i mange år, enten fordi de ikke vil eller kan returnere til opprinnelseslandet, reiser det en rekke vanskelige problemstillinger for asylsøkerne selv, for mottakene og for UDI. Ifølge regelverket skal personer uten lovlig opphold forlate landet frivillig eller returneres av politiet. Dette er bare i liten grad blitt effektivt, både fordi mange av asylsøkerne med avslag er ureturnerbare og fordi det er problematisk å utsette familier med barn for tvangsretur med politi. Betegnelsen «ureturnerbare» asylsøkere brukes om asylsøkere uten lovlig opphold som av forskjellige grunner ikke kan uttransporteres til opprinnelseslandet. Det kan være land som ikke tar imot tvangsreturnerte, asylsøkere fra land der Norge av sikkerhetsgrunner ikke tvangsreturnerer folk eller andre årsaker. Disse befinner seg i en situasjon der de ikke har lovlig opphold, ikke kan tvangsreturneres, men bare kan reise tilbake frivillig. Ettersom de fleste kommer fra områder med krigstilstander eller elendige livsforhold, velger de fleste å bli. Fordi de politiske realitetene endrer seg både i Norge og i de respektive opprinnelsesland, vil familier som i dag er ureturnerbare kunne returneres på et seinere tidspunkt, mens de som i dag kan returneres kan bli ureturnerbare under andre politiske realiteter. Konsekvensen er at mange familier uten lovlig opphold blir boende i årevis i mottak med reduserte rettigheter og håper på å få bli. Fram til 2010 er bare få familier med reiseplikt blitt tvangsutsendt og få har reist frivillig med IOM (International Organisation for Migration). Frivillig retur er UDI og IOMs betegnelse på retur som foregår i regi av IOM og i samarbeid med asylsøkerne selv.

Pr. 30. september 2010 bodde totalt 4617 barn under 18 år på asylmottak i Norge. 1231 av disse var barn i familier som hadde utreiseplikt, dvs. de hadde fått endelig avslag, men var ureturnerbare eller hadde ikke returnert frivillig og tvunget retur var ikke iverksatt. Av disse var 669 barn mellom 1 og 5 år, 290 barn mellom 6 og 10 år og 272 barn mellom 11 og 17 år. 228 av disse barna hadde oppholdt seg lenger enn tre år i landet. (UDI, oktober 2010). For asylsøkere betyr endelig avslag på asylsøknaden at de oppholder seg ulovlig i landet. Blir de boende på mottak, mister de en del av de rettighetene de

har hatt som asylsøkere. Endelig avslag betyr at de har følgende muligheter; de kan fortsette å bo på mottakene og håpe på amnesti eller at endring i regelverket kan omgjøre statusen deres, de kan reise fra mottaket og leve illegalt og uten noen ytelser fra UDI, eller de kan søke om såkalt frivillig retur med IOM. Frivillig retur innebærer at familien får et støttebeløp pr. medlem og kan delta i et av IOMs returprogram avhengig av det landet de skal returnere til. Støttebeløpets maksimumsstørrelse er kr. 20000 pr. person, og støtten ytes dersom man søker innenfor den fristen for å forlate landet som man har fått av norske myndigheter. Beløpet blir redusert til kr. 15000 pr. person dersom man søker innen to måneder etter fristen, og til kr. 10000 pr. person etter dette.

Det finnes ikke noen oversikt over hvor mange familier som forsvinner fra mottak. 513 familiemedlemmer er blitt transreturnert pr. 31.10 i 2010 og 159 har returnert med IOM pr. 30.09.1010, mens tallene for 2009 er henholdsvis 341 og 111 (Statistikk fra Politiets utlendingsenhet). Altså en markant økning i tvangsreturer og en mindre økning i frivillig retur. Returprogram og prosjekter for forberedelse til retur er under stadig utvikling i UDI. I dag forberedes egne retursentre for asylsøkere med endelig avslag der en tenker seg at det skal organiseres egne programmer for retur og reintegrering i hjemlandet (eller 1. land).

Hvilke begrensninger innebærer endelig avslag for barnas rettigheter?

Barnefamilier kan fortsatt bo på det ordinære mottaket etter endelig avslag og inntil de returnerer frivillig eller tvangsreturneres, men endelig avslag innebærer en rekke reduksjoner i rettigheter og i økonomiske tilskudd.

- Basisbeløpet for en familie med to barn går ned fra kr. 5160 til kr. 3550 pluss et barnebeløp som ikke endres. For enslige forsørgere reduseres beløpet fra kr. 3100 til kr. 1600 pr. mnd, mens tillegg til enslig forsørger og barnebidrag blir uendret (2010). Basisbeløpet skal dekke all daglige utgifter.
- De som har hatt rett til å arbeide mister denne retten.
- Retten til det som ikke er brukt av et bestemt antall timer norskkurs bortfaller.
- Personer over 16 år mister ofte muligheten til opplæring
- Tilgang til barnehageplass er ikke regulert av noe lovverk, det er opp til UDI, det enkelte mottak og kommune å vurdere.
- Barns rett til barnevernstjenester og helsetjenester gjelder alle barn uansett oppholdsstatus.

Hvordan praktiseres regelverket på mottakene?

Vi har i spørreundersøkelsen til mottakene stilt følgende spørsmål:

Gis barn og unge i familier som har fått endelig avslag på asylsøknaden et likestilt tilbud med andre barn på mottak.

Mottakene skulle ta stilling til om barna fikk et likestilt tilbud uavhengig familiens oppholdsstatus når det gjaldt tilbud til barn under skolealder, samt skoletilbud og fritidsaktiviteter. Som det framgår av tabell 7.1 har de aller fleste mottak de samme tilbud til barna i familier med endelig avslag som til familier uten avslag. Ingen melder om at oppholdsstatus har fått betydning for tilgang til grunnskoleundervisning og fritidsaktiviteter. Familiens oppholdsstatus har heller ikke betydning for barnehageplass for 4-5 åringer, og bare få mottak sier at dette har en konsekvens for barnehagetilbudet til de yngre barna (6 mottak). Det er noen få mottak som ikke gir tilbud om barnebase og tilsyn til barna i disse familiene.

Tabell 7.1. Likestilt tilbud til barn og unge som har fått endelig avslag på asylsøknaden. Hele tall.

	Ja	Nei	N
Tilsyn for 0-2 åringer	51	2	68
Barnebase under pedagogisk ledelse	31	2	55
Barnehage for 2-3 åringer	53	6	70
Barnehage for 4-5 åringer	69	1	72
Grunnskoleundervisning	70	0	72
Undervisning for elever 16-18 år	51	12	71
Fritidsaktiviteter	72	0	74

«Barnets beste i alle sammenhenger»

Generelt tegner det seg et bilde av at barn i familier med endelig avslag på asylsøknaden får samme muligheter til å delta i barnebase/barnehage, grunnskole, fritidsaktiviteter og velferdsgoder, med få unntak. Når det gjelder de tilbud som mottaket har ansvaret for svarer de fleste at de ikke ønsker å gjøre forskjell på barna etter foreldrenes status, de mener at barnets beste skal anvendes som prinsipp så lenge barna bor i Norge:

- Vi skal gi dem et bo- og oppholdstilbud så lenge norske myndigheter velger å la dem bo i Norge og på vårt mottak. For uten om de som har trekk i basis vet ikke vi så mye om de har fått negativt svar fra myndighetene.
- Det har ingenting å si for tilbudet til barna, hvor asylsaken står. Barna skal ha likt tilbud til den dagen de drar ut av landet/ eller blir bosatt.
- Alle har samme tilbud. Når det gjelder barnehage blir det tildelt også barn med endelig avslag hvis foreldre ikke klarer ta deg av barna (psykisk syk) Da søkes det om ekstraordinært tilskudd grunnet sykdom.
- Barna kommer alltid først hos oss. Vi har tett oppfølging av helsesøster på stedet.
- Alle barn på barne- og ungdomsskole følger ordinær skoleundervisning i henhold til plikt. Det gis ikke barnehage til 2- 3 åringer basert på UDIs regelverk. Mottaket har imidlertid fått tilskudd til særskilt tiltak for 2 barn.

Svarene viser at også helsetjenesten og andre relevante kommunale tjenester brukes når det er nødvendig uten hensyn til foreldrenes status. Samtidig kommer det fram at mottak og kommuner vurderer hvordan endret status skal tillegges vekt forskjellig. Dette gjelder særlig tilbudet til de over grunnskolealder.

- Ungdom har ikke rett på videregående opplæring etter endelig avslag. Vi har noen som har klart å få skoleplass likevel som hospitant eller annet, men dette er unntaksvis.
- Det er noen på voksenopplæringa som tror at hvis de har avslag så har de færre rettigheter enn de andre. De får så øra flagrer! :-)

I vår undersøkelse var videregående skoletilbud det eneste eksempelet der så mange som over 20 prosent av mottakene svarer at de unge ikke får videreført tilbudet. Ifølge forskriften til Opplæringslova (1998) har ikke asylsøkere rett til videregående opplæring. Likevel ser det ut til at praksis her er noe forskjellig. Flere mottaksansatte påpeker det de refererer til som retten til videregående opplæring bortfaller etter endelig avslag, likevel svarer så mange som 51 mottak at ungdommene under 18 likevel får fortsette. Dette kan bl.a. skyldes at elevene får fortsette ut skoleåret de har startet på. Voksenopplæringen har også noe ulik praksis i hva slags tilbud de unge med avslag får. Det er viktig å påpeke at av manglende *rett* til opplæring ikke er det samme som *forbud* mot opplæring. Flere mottak påpeker at barn og unge har et ekstra behov for aktiviteter når familien har fått avslag. Det er ofte en svært vanskelig situasjon for foreldrene, med mye ambivalens om hva som er best, dårlig råd og angst for fremtiden. Da er det viktig at barna og unge opplever kontinuitet med livet før avslaget og «friminutt» fra foreldrenes frustrasjon (Winsvold og Engebriktsen 2011).

Som vi har berørt i kapitel seks kan man imidlertid diskutere hvilken kompetanse som er viktig for barn og ungdom, gitt et tosporet forløp, der en utgang for enkelte kan resultere i en periode uten lovlig opphold. Både de som kan returneres og de «ureturnerbare» har som andre barn og unge bruk for all den utdanningen de kan få så lenge de er i landet. Samtidig kan opplæring som forbereder dem til et liv i hjemlandet muligens sette dem bedre i stand til å mestre tanker på og realiteten om retur. Kunnskap om utdanningsmuligheter i hjemlandet, støtte i morsmålet og en orientering mot hjemlandet gjennom kontakt og eventuelt arbeidstrening kan være viktige tiltak.

Familier som blir på mottak lenge etter endelig avslag

Det var så mange som 1231 barn som bodde i mottak pr. 30. september 2010, der familien har fått endelig avslag på asylsøknaden. UDI oppgir at 228 av disse barna har bodd lenger enn tre år i landet. I vår undersøkelse oppgir mottakene som har svart at dette gjelder 242 barn. Mange av disse kan av forskjellige årsaker ikke tvangsreturneres, og ettersom forholdsvis få barnefamilier hittil er blitt uttransportert, og enda færre søker om frivillig retur, har mange barn blitt boende i mottak – ofte lenge.

Mottakene i vår undersøkelse var opptatt av å normalisere livet til disse barna så mye som mulig.

- Jeg synes det er viktig at man normaliserer hverdagen best mulig til barn med endelig avslag. I mange tilfeller velger foreldrene å ikke reise frivillig tilbake til hjemlandet sitt. Men velger å bli til de blir hentet. Derfor er det viktig at barna fortsetter å gå på skole eller barnehage.

Her argumenteres det for at barna skal fortsetter med de samme aktiviteter før og etter familiens avslag. I en undersøkelse av returforberedelser i mottak uttrykte personale og foreldre stor frustrasjon over denne situasjonen (Winsvold og Engebriksen 2011). Mottaksansatte var bekymret for barn som levde i mange år under vanskelige økonomiske vilkår, ofte med deprimerte og passive foreldre. Mange av disse levde under en helt uavklart situasjon etter som foreldrene ikke ville returnere frivillig, og de heller ikke ble returnert med tvang.

Familier som vurderes som «ureturnerbare», lever i en lignende situasjon, med reduserte rettigheter og økonomi, men uten frykten for uanmeldt uttransportering. En relativ forutsigbarhet er viktig for at barn skal kunne mestre sin livssituasjon (Dyregrov og Raundalen 1997). I vår undersøkelse påpekte mottaksansatte at barn i familier uten lovlig opphold skulle ha de samme rettigheter som andre barn i Norge, men at familier med særskilte behov kan representere spesielle vanskeligheter.

- utfordringen er i de familiene hvor det er behov for ekstra ressurser, og hvor skole/kommune må søke om ekstra ressurser via UDI, når familiene får endelig avslag.

Argumentene for å gi dem likeverdige tilbud i en særlig vanskelig periode er mange og er knyttet til grunnleggende mestringsstrategier, bl.a. behov for kontinuitet i relasjoner de stoler på og i utdanning for å utvikle basisferdigheter, egne evner og interesser. Det kan samtidig stilles spørsmål ved om det virker mot sin hensikt at barn i familier med utreiseplikt og som kan returneres, knytter seg stadig nærmere det norske samfunnet, til kamerater og til nærmiljø.

- Når barna med endelig avslag blir lenge sittende på mottak, synes vi det er veldig trist og barna får mer tilknytning og samtidig føler seg ikke som en del av fellesskapet.

Barn i alle aldre som bor i mottak er svært opptatt av begrepene *positiv og negativ* nærmest som karakteristikk på hverandre (Winsvold og Engebrigtsen 2011). Lang botid i mottak, som ofte indikerer *negativt vedtak*, kan være en kilde til skam og dårlig selvfølelse hos barn. På den andre siden kan det å være «veteran» også gi ekstra status fordi man kjenner personalet, har etablert nettverk utenfor mottaket og har oversikt over mulighetene i lokalmiljøet. Det kan over tid oppleves sosialt belastende å bo på mottak overfor skolekamerater og i fritidsaktiviteter. En mor i vår undersøkelse påpeker at hennes ungdommer skammer seg over å bo i asylmottak og prøver å skjule det overfor de andre elevene i klassen og i fritiden (se kapittel 6). Desentraliserte mottak er muligens mindre sosialt belastende fordi de ligner vanlige hjem.

«UDIs informasjonsprogram tar jo også opp dette med hvordan man forbereder barna på en eventuell retur. Retur blir nok tabubelagt også på et desentralisert mottak, men kanskje i litt mindre grad – likevel, de har jo mye kontakt med hverandre innenfor språkgruppene. De fleste søker sammen selv om de ikke bor samlet. Noen er bevisste på å holde seg litt unna, men de fleste søker sammen. Noen må man jo ha å snakke med, og da blir det å søke til dem som man har et felles språk med, selvfølgelig. De møtes ute, hos hverandre eller gjerne her på kontoret i åpningstiden.»

Den mottaksansatte som uttaler dette, viser til foreldrene og at disse ofte søker seg sammen i språkgrupper. Dette innebærer at særlig de yngre barn inngår i slike fellesskap. Hvordan de større barna håndterer situasjonen med lang botid og hvordan de opplever sin posisjon i ulike fellesskap vet vi imidlertid lite om.

Uavklarte situasjoner, angst for uttransportering og barnets beste?

De familiene som har fått avslag, som kan returneres, men som ikke returnerer frivillig, løper en konstant risiko for å bli uttransportert av politiet. Dette skjer uten forvarsel, ofte om natten for at familien ikke skal gå i dekning. Slike uttransporteringer har i det siste blitt mer hyppige, og når de skjer, oppleves de dramatisk og ofte uten at barna får tatt avskjed med dem de er knytte til. Når det ikke skjer og familier blir boende i lang tid i usikkerheten om når det vil skje, kan det skape en kontant frykt og beredskap som kan gå utover familiens og barnas helse og livsglede (Krogh 2007, Winsvold og Engebriksen 2011). Det er en av grunnene til at mange foreldre ikke informerer yngre barn om avslag, for å skåne dem mot å gå i lang tid med en begrunnet frykt for politiet. Dette er igjen problematisk fordi barna det gjelder, ikke får den nødvendige støtten til å forberede seg på og bedre kunne mestre retur og reintegrering i hjemlandet, når den tid kommer.

Returmottak og ureturnerbare asylsøkere

UDI har nå gått inn for en omorganisering av mottakssystemet med opprettelse av retursentre. Asylsøkere med endelig avslag vil bli flyttet til disse sentrene der de vil bli forberedt for retur til hjemlandet gjennom informasjonsopplegg og kompetanseutvikling. Det forutsettes at de som ikke velger frivillig retur, skal uttransporteres. Dette skal gjelde alle asylsøkere med endelig avslag (unntatt enslige mindreårige og personer under Dublin forordningen) uavhengig av om de kan tvangsreturneres eller ikke. Returmottakene skal være sammenlignbare med vanlige mottak, men være rettet mot retur og være for familier og enslige. Barna skal fortsatt ha rett til grunnskole, helst på den samme skolen som før flyttingen.

I UDIs modell gjøres det ingen forskjell på asylsøkere som av forskjellige grunner ikke kan returneres med tvang og de som kan tvangsreturneres. Vi er redde for at det vil innebære at mange familier blir boende like lenge i retursentre etter avslag som de i dag bor i vanlige mottak, med de samme mulige skadevirkninger på familiene som vi ser i dag. Vi forstår UDIs ambisjon om at retursenteret skal virke returmotiverende i seg selv, men norsk og internasjonal forskning peker mot at asylsøkere med avslag i hovedslag ikke returnerer før de ikke har noe annet valg (Winsnes og Engebriksen 2011).

Asylsøkende barnefamilier som av forskjellige grunner ikke søker frivillig retur, men som ikke kan tvangsreturneres, bør, etter vår mening blant annet av hensyn til barna, få midlertidig oppholdstillatelse med fulle rettigheter. For barna vil det bety en midlertidighet som er mer forutsigbar og en mulighet for

familien til å forbedre sin livssituasjon, noe som igjen kunne gjøre dem bedre i stand til å velge frivillig retur for å reintegreres i hjemlandet.

Oppsummering

Hva er konsekvensene for barn etter endelig avslag på asylsøknaden?

Vår undersøkelse viser at barn under 16 år i all hovedsak beholder de samme rettighetene uavhengig av familiens asylstatus. Familiens økonomi og den psykiske slitasjen på foreldre med endelig avslag etter lang tid i Norge, kan imidlertid få store konsekvenser for barns psykiske hele og evne til å mestre hverdagen. Frykt for å bli hentet av politiet, uro over deprimerte foreldre og begrensninger på grunn av vanskelig økonomi kan gjøre det vanskeligere for barna å konsentrere seg på skolen og delta på andre aktiviteter. De yngre barna som ikke blir informert om familiens situasjon kan imidlertid leve i forestillingen om at alt er som før.

Ungdom over 16 år mister i hovedsak muligheter for skoleplass eller norskundervisning, men vår undersøkelse viser at ved de fleste mottak er det likevel ungdom som gis et skoletilbud, eventuelt ut skoleåret de har fått avslag. For disse barna betyr avslag en helt ny virkelighet der de i verste fall mister kontakten med sine norske venner og aktivitetene utenfor mottaket og går inn i passivitet. Generell trangboddhet og vanskelig økonomi gjør ikke livet lettere for disse aldersgruppene.

Vi tror fortieelse om og tabuisering av retur som mange foreldre og mottaksansatte forteller om (Winsvold og Engebriksen 2011) er med på å vanskeliggjøre barnas evne til å forberede seg mentalt til retur og muligens til å mestre returen når den er en realitet. Vi tror også fortieelse er med på å gjøre foreldrenes fortvilelse og apati uforståelig for barna og kan vanskeliggjøre relasjonen.

Hvilke momenter er viktige for barns mestring når det gjelder retur?

En kan bare mestre en situasjon som er forholdsvis forutsigbar. Vi tror at også barn under 12 år bør bli involvert i familiens asylsituasjon, i samarbeid med foreldrene, slik at de i alle fall er mentalt forberedt på at de kan måtte returnere eller bli returnert. Vi tror videre at UDI på sin side må utvikle returpopplegg og programmer for barnefamilier som gjør det mer attraktivt å velge frivillig retur.

Basert på denne og de fleste andre undersøkelser mener vi at tilgang til skole og fritidsaktiviteter utenfor mottaket er helt nødvendig for at barna skal få utbytte av tiden i Norge, som de også kan bruke etter retur til hjemlandet. Å

mestre sosiale arenaer og aktiviteter utenfor mottaket som idrett og lek, gir dem ressurser til å mestre frustrasjoner som oppstår når man bor lenge i mottak etter avslag på søknaden.

Modellen med retursenter som Regjeringen besluttet i 2010 vil innebære store endringer for medfølgende barn i asylsøkerfamilier. Barna skal etter denne modellen beholde retten til grunnskole etter familiens avslag - helst i samme skole som før avslaget - men familien vil bli flyttet til egne retursentre der aktivitetene er rettet mot at familiene velger frivillig retur eller blir uttransportert. Det heter i UDI's brev til Justisdepartementet 01.11.2010 at risikoen for uro vil være større i retursentre enn i ordinære mottak, samtidig som det argumenteres for at barnefamilier har en konfliktdempende effekt og virker stabiliserende på det sosiale miljøet på mottaket. Vi er urolige for at barna slik blir «prøvekaniner» for å få ned konfliktnivået i retursentre, som dersom det ikke virker etter hensikten, blir påført større belastninger enn i dag.

Hvilke tiltak kan hemme/fremme barns mestring av retur?

Her må vi skille mellom barn i familier som velger frivillig retur, barn i familier som ikke kan sendes hjem med tvang og barns i familier som kan forvente å bli uttransportert.

Vi tror raskere saksgang i UDI, returprogram som er skreddersydd til barnefamilier, og effektivisering av avslag og retur der dette er mulig, er viktige politiske tiltak som kan hjelpe familier og barn til en mer forutsigbar situasjon etter endelig avslag og med reintegrering i hjemlandet.

Når det er klart at familier skal returnere, bør også barna delta i program for forberedelse der det opprettes kontakt med skolemyndigheter og lokalsamfunnsinstitusjoner og der barna får morsmålsundervisning og undervisning/informasjon om pensum og læreplane i hjemlandet der det finnes. Slike programmer bør være så konkrete som mulig i å hjelpe familiene til å mestre livet i hjemlandet både psykisk og fysisk.

Barn er avhengig av sine foreldre og øvrige familiemedlemmer, følgelig er det like viktig at de voksne gis mulighet til å forberede seg til retur og til et liv i hjemlandet. Her spiller både kontantbeløpet som gis i dag en viktig rolle, men også arbeidstrening/opplæring under asylprosessen eller i sluttfasen vil kunne hjelpe familien til å mestre retur til hjemlandet.

Sammenfattende drøfting og forslag til tiltak

I dette siste kapitlet vil vi drøfte noen hovedpunkter i den kunnskapen som vi har presentert i de foregående kapitlene, og avslutningsvis gi våre anbefalinger om hvordan tilbudet til medfølgende barn bør innrettes for å bedre deres muligheter til mestring. Det eneste asylsøkende barn har til felles, er at de bor i norske asylmottak og at de er under 18 år. De utgjør en mangfoldig målgruppe, dette er en utfordring i organiseringen og utformingen av tiltakene. Slike forskjeller mellom asylsøkere er imidlertid lite belyst.

Det finnes etter hvert en del studier av norske asylmottak, også med fokus på barns situasjon. I disse studiene presenteres en rekke forslag til tiltak for å bedre situasjonen, slik som en nedkorting av ventetiden, bedring av boforholdene, styrking av barneperspektivet og bedring av familienes økonomi. I det store og hele er dette gode forslag som vi også slutter oss til. Det finnes imidlertid begrenset forskning som belyser livssituasjonen med utgangspunkt i foreldrene og barnas forståelser og mestringsstrategier.

Vårt særlige bidrag til feltet er at vi har anvendt en helhetlig tilnærming gjennom å diskutere de strukturelle rammene opp mot mestringsbegrepet. Vårt metodiske grep der vi har benyttet en kvantitativ undersøkelse som kartlegger ressursituasjonen og forholdene på mottak kombinert med kvalitative studie har fått fram det sammensatte ved livssituasjon og leveforholdene for barn og deres familier. Undersøkelsen viser at mottakene legger mye arbeid i å gi barna og familien en så levelig situasjon som mulig og at mange viktige tiltak som skole, barnehage og fritidsaktiviteter er tilgjengelige. Det er imidlertid stor variasjon i tilbud i mottak og lokalsamfunn, og den kvalitative undersøkelsen tydeliggjør hvordan kompleksiteten i familiesituasjonen, usikkerhet omkring utfall av asylsøknaden og en vanskelig livssituasjon på mottak stiller store krav til barns mestringsevne.

Mestringsbetingelser

Som utgangspunkt for studien har vi stilt spørsmålet om hva som bidrar til at barn vil klare seg godt videre i livet, tross den vanskelige livssituasjonen de befinner seg i. Barndom er en formativ periode som legger grunnlaget for individets velferd og deltakelse i samfunnet på kort og lang sikt. Måten de møter hendelser og hverdagsvilkår på, setter spor. Migrasjon innebærer en transformativ periode, og for asylsøkere er utfallet ennå åpent. Dette innebærer at det ikke er avgjort hva slags framtid de skal rustes opp til å møte, noe som gjør at man må ha et tosporet løp i tankene.

Mestring må sees i sammenheng med de strukturelle forholdene og hvordan disse spiller sammen. Vi vil derfor avslutningsvis oppsummere noen overordnede perspektiver så vel som de viktigste strukturelle rammebetingelsene i mottaksperioden. Når det gjelder mestring vil vi trekke fram tre hovedpremisser: foreldreskap, sosialt nettverk og tilgang på velferdsgoder:

Å legge til rette for et fungerende foreldreskap.

Vår egen undersøkelse og forskning generelt viser at foreldrene spiller en nøkkelrolle for sine barns mestringsevne. Vi kan ikke tenke innsats overfor mottaksbarn uten å inkludere et perspektiv på foreldrenes situasjon. Vi kan heller ikke tenke tiltak overfor foreldrene, for eksempel når det gjelder psykisk helse eller konfliktfulle situasjoner, uten at barnas situasjon inkluderes. Det betyr at myndighetenes viktigste oppgave er å organisere mottaket og reglene rundt asylsøkere slik at asylsøkende foreldre får støtte til å håndtere foreldrerollen. Trangboddhet, dårlig økonomi, usikkerhet om fremtiden og tiltakende passivitet er sider ved asylsøkerlivet som kan gi psykiske reaksjoner som hindrer foreldre i å være støttespillere for sine barn.

Mange asylsøkere bor lenge i mottak, og har få muligheter til å tilegne seg ferdigheter som de kan bruke i det norske samfunnet eller i det opprinnelige hjemlandet hvis de returnerer dit. Vi finner ingen fordeler ved segregeringen av voksne i dagens modell, sett ut fra barnas muligheter til mestring. En gjennomgående kritikk av mottakssystemet slik det er organisert i Norge, er at det virker passiviserende særlig på voksne asylsøkere og at det lett fører til klientifisering og avhengighet av offentlige ytelser. Dette skyldes først og fremst at mulighetene til å arbeide eller kvalifisere seg til arbeid under asylsøkerperioden er sterkt innskrenket, og at det tilbys lite annen sysselsetting for voksne ut over 250 timer norskopplæring. En bedre integrering av voksne i aktivitetstilbud, kurs eller tiltak innenfor arbeid og opplæring hadde kunnet motvirke de sterke tendensene til passivisering, forverring av psykisk helse og svekket autonomi og autoritet som er utbredt hos foreldre og andre voksne beboere i asylmottak.

Segmentær assimilasjon er et velkjent sosialt fenomen i forbindelse med migrasjon. Det innebærer at foreldre og barna tilpasser seg det nye samfunnet i forskjellig takt og at barna ofte blir mye fortere kompetente enn foreldrene. Dette er spesielt aktuelt i mottaksfasen, der barna blir involvert i en rekke aktiviteter i lokalsamfunnet, mens mange foreldre blir sittende passive på mot-taket.

Tilgang til barnehage, skole, helsetjenester og barnevern.

Vi finner at mottaksbarn har tilgang til grunnskole, helsetjenester og barnevern. Barnehage og skolen representerer arenaer som både kan hjelpe barn til å mestre integrasjonen i Norge og gi dem noen ressurser som kan hjelpe dem i hjemlandet. Barnas utdanning har vanligvis også høy prioritet hos foreldrene og er således et familieprosjekt. Barn under skolealder får i økende grad barnehageplass, og vi imøteser en styrking av denne tendensen, som er positiv for barns mestring. Men her ser vi også forskjeller i prioriteringer mellom mottak og i kommunenes tilrettelegging. Barn i grunnskolealder har fulle rettigheter opp til avsluttet grunnskole, og vi vil understreke den positive betydningen av dette for mestringen.

Når det gjelder medfølgende barn over 16 år, ser vi med bekymring på deres manglende rettigheter. Her er det stor variasjon i lokal praksis, og et sterkt behov for å styrke denne aldersgruppens rettigheter til utdanning og integrering, slik at deres muligheter til å mestre sin tilværelse også blir styrket.

Ikke bare tilgang, men også kvaliteten i tilbudene er vesentlig. Det er grunn til å være oppmerksom på at praksis i undervisningen av asylsøkerbarn ikke alltid følger regler og intensjoner. Vi har begrenset informasjon om kvalitet ut fra vår undersøkelse, men tilbakemeldingene typer på variasjon i kommuners og instansers innsats og prioriteringer. Vi finner også lite tilgjengelig norsk forskning på dette feltet. Når det gjelder undervisning har Østbergutvalget anbefalt økt satsning på opplæring av nyankomne elever i både grunnskole og videregående skole, samt økt kompetanse i barnehager. Det finnes dessuten en del tiltak som kan bidra til at barn og unge med begrenset norskkunnskaper kan få mer ut av skole og barnehage, som bruk av tospråklig lærere og leksehjelp, og som ikke er tiltrekkelig ivaretatt. SFO er også et tilbud som kan korte ned språklige og sosiale barrierer.

Når det gjelder andre velferdstjenester som barnevern og helsetjenester har vi ikke fått tilbakemeldinger om vesentlig forskjellsbehandling, selv om noen mottak etterspør økt innsats og oppfølging fra disse instansene. Psykisk helse er vesentlig for barns mestringsevne. Vi har i vår undersøkelse fått lite tilbakemeldinger og informasjon om dette. Vi vet mange mottak har barn som er i kontakt med barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk (BUP), men kjenner ikke til kvaliteten i tilbudene de får. Vi kjenner også til at en del mottak har familier boende med barneverntiltak som avlastningshjem og i noen få tilfeller

også akutt plasseringer eller lengre plasseringer utenfor familien. Vi sitter med lite informasjon om hvordan mottakene følger opp barn som ikke har det bra. At omgivelsene oppfatter signaler og har rutiner for hvordan de skal følge opp slike barn er helt vesentlig.

Et viktig tilleggspremiss for å sikre kvalitet i velferdstjenestene til barn i asylmottak er kontinuitet i mottaksdriften. Dette vil ha betydning for utvikling av kompetanse i de tilbudene som de kommunale instansene står for. Likeledes er det viktig at familiene ikke overflyttes til nye mottak i denne sårbare perioden fordi det vil begrense oppfølging av igangsatt beredskap fra mottaket og eventuelle helsetjenester og barnevern. Også for skolegang er det klare faglige argumenter for kontinuitet i undervisningsopplegget.

Betydningen av sosiale nettverk og multikompetanse.

Barnas sosiale nettverk er en av de viktigste faktorene for at de skal mestre ventetiden i mottak. Vi har flere ganger i denne rapporten påpekt at kontinuitet og forutsigbarhet er viktig også for å etablere nettverk. De kontaktene de etablerer i barnehage og etter hvert skolen er med på å normalisere livet deres og lærerne og kameratene utgjør ofte de eneste sosiale relasjonene for barna utenfor mottaket. Da er det viktig ikke å flytte barnefamilier fra ett mottak til et annet, men å la barna følge én skole eller barnehage i den tiden de er i mottaksfasen. Asylsøkerbarn har mange oppbrudd bak seg, og det venter dem flere oppbrudd i fremtiden. Det å la mottakstiden være så enhetlig og stabil som mulig kan gjøre senere oppbrudd lettere å håndtere.

Mottaksansatte vurderer deltakelse i fritidsaktiviteter som svært viktig for sosiale nettverk og sosial og kulturell integrasjon. Slik deltakelse styrker også allmenne ferdigheter, selvfølelse og initiativ, som kan være nyttige uansett om de skal bli i Norge eller ikke. Tilrettelegging for aktiviteter i fritiden krever innsats og oppfølging fra mottakets side, ettersom mange barn får begrenset oppfølging på dette området av foreldrene. Fritidstilbud utenfor mottaket krever ofte transport, som er dyrt, og disse utgiftene sammen med utgifter til ekstrapstyr er det viktig at mottakene prioriterer. I mange tilfeller betales utgifter til fritidsaktiviteter i regi av mottak eller av lokale lag og foreninger av mottaket, og i noen tilfeller av barnevernet. Tilskuddsordningen som øremerker midler til aktiviteter for barn i asylmottak har vist seg å være vesentlig for omfanget og variasjonsbredden i tilbudet. Denne tilskuddsordningen bør derfor videreføres.

Vi etterspør flere aktivitetstiltak for de eldre barna som er mer spesifikk kompetansebyggende og tilpasset deres særlige situasjon i tilfeller der de er uten opplæringstilbud. Vi ser også verdien i tilbud om aktiviteter for barn og foreldre sammen, ikke for å avlaste foreldrene, men som en støtte for dem i foreldrerollen i et nytt land.

Det kan synes motsetningsfylt at barn i mottak blir godt integrert i lokalsamfunnet ettersom de enten skal flytte fra mottaket til en kommune, eller de skal returnere til hjemlandet. Vi mener at utvikling av selvtillit og mestring av ferdigheter kan hjelpe barn uansett om de skal bli i Norge eller returneres til hjemlandet. Det er imidlertid også viktig at mottaksansatte arbeider med å holde tanken på hjemlandet og på en mulig retur ved like. Dette kan gjøres gjennom å støtte vedlikehold av morsmålet, ved å gjøre barna kjent med endringer i skolesituasjonen og læreplaner i hjemlandet, og ved å støtte dem i å holde kontakten med familie, venner og skole. Mange mottak arbeider med et såkalt «hjemlandsfokus» der de gjennom uformelle og mer formaliserte aktiviteter prøver å få barn og voksne til å minnes også gode sider ved livet i hjemlandet for å holde tanken på en eventuell retur levende. Det er samtidig viktig å respektere deres bakgrunn som flyktninger og asylsøkere.

Vi etterspør en større bevissthet når det gjelder familienes transnasjonalt nettverk og å synliggjøre barn og foreldres språklig kompetanse og ferdigheter. Flere mottaksansatte etterlyser en mer verdinøytral veiledning og kompetanse som ikke bare er basert på norsk språk og norske standarder. Vi er kjent med at i Danmark har man en opplæringsmodell i mottak som er basert på en idé om multikompetanse. En slik kompetanse innebærer kompetanse som er relativt kultur- og språknøytral slik at den kan brukes både for bosetting og for reintegrering i hjemlandet. Vi anbefaler derfor en økt perspektiv på multikompetanse i mottaksarbeidet.

Lenge i mottak - en tilværelse på overtid

Tidsaspektet vil være vesentlig for vurderingen av barns livssituasjon i mottak. Et asylmottak er ment som en overgangsperiode, og skal kunne ut i en mer permanent situasjon. Det er når dette ikke er tilfellet, når tiden i mottak strekker seg over mange måneder og år, at de stramme betingelsene som er bestemt for tilværelsen blir særlig vanskelige både for barna og deres foreldre, ikke bare psykisk, men også materielt. En unntakstilstand blir i slike tilfeller normalisert, med en ytterligere marginalisering av familiene som konsekvens i mange tilfeller.

Familiens økonomiske situasjon er en viktig betingelse for barnas mestring av situasjonen over tid, først og fremst i den grad det innskrenker barnas handlingsrom utenfor mottaket og derved deres sosiale nettverk. Barn som bor lenge på mottak og blir integrert i nærmiljøet vil sammenligne seg med andre barn og den materielle standarden de har, men de økonomiske ressursene asylsøkerfamilier rår over er svært begrenset og rekker bare til det nødvendige. Dette kan skape gnisninger innad i familiene og begrense det frirommet som barna kan ha utenfor mottaket. Familier med endelig avslag som blir boende på mottaket får en betydelig reduksjon i midlene til livsopphold, som kan gjøre det enda vanskeligere for barna å delta i livet med venner utenfor

mottaket. For ureturnerbare, som kan leve i årevis under disse betingelsene, innebærer situasjonen at de lever under det som kan betegnes som barnefattigdom. I hvilken grad det innvirker på barnas livssituasjon er avhengig av hvordan foreldre og annet støtteapparat fungerer. Her mangler vi for øvrig kunnskap om mulige sammenhenger mellom fattigdom og barns fysiske og psykiske helse i asylmottak.

Forholdet mellom strukturelle rammer og barns mestringsmuligheter

For asylsøkere er ventetiden mens søknaden behandles preget av usikkerhet, angst for avslag og ambivalens med hensyn til retur. Bare et begrenset antall barnefamilier har hittil søkt om frivillig retur, og mange er blitt boende svært lenge i mottak før de eventuelt tvangsreturneres. I tillegg kommer familier som av forskjellige grunner ikke kan sendes tilbake mot sin vilje og som lever i uvisshet i årevis. Dette er strukturelle faktorer som karakteriserer asylsystemet i alle europeiske land, men der myndighetene likevel kan tilpasse et regelverk for å løse familienes situasjon, gjøre tilværelsen mer forutsigbar for familiene og derved styrke barns muligheter til å mestre både ventetiden, integrering i kommune, avslag og retur. Både ved å øke kapasitet i UDI for å forkorte søknadsbehandlingen uten at det går på bekostning av rettsikkerheten, ved å få asylsøkere med positivt vedtak raskt integrert i kommunene og ved å effektivere avslag der retur er mulig, kan ventetiden kortes ned og bli mer forutsigbar. Vi ser også behov for å styrke gjennomslaget av barnets beste i asylsaker også der det kommer i konflikt med innvandringsregulerende hensyn, ved å vektlegge barnets tilknytning til riket når det viser seg at familiene ikke kan returneres til hjemlandet. Vi mener slike familier må bosettes for å løse en uholdbar livssituasjon og ivareta formative barneår. I tillegg kan politikere gjennom gode mottaksmodeller skape rammebetingelser som gir barn gode muligheter til å mestre en for mange kritisk situasjon.

Tilbudet, rettighetene og pliktene til mennesker i tiden fra de har søkt asyl og til de enten innvilges opphold og bosetter seg, eller til de frivillig eller ufrivillig forlater landet, varierer fra land til land også innenfor EU/EØS-samarbeidet. Hovedskillene mellom ulike land ligger i graden av internering og integrering i denne venteperioden. Som vi viste i kapittel 2, ligger den norske modellen et sted mellom den danske og den svenske modellen. Der Danmark har lagt seg på en linje med sterk grad av segregering i forhold til både bolig, arbeidsmarked og skole, er asylsøkere i Sverige i høy grad integrert i det svenske samfunnets tilsvarende sektorer. I praksis betyr det at der Danmark har noen få, sterkt sentraliserte asylmottak og Sverige har en helt

desentralisert modell der asylsøkere bosetter seg i vanlige boliger i kommunene, så har Norge en modell som kombinerer trekk fra begge modellene.

Danmarks sentraliserte segregeringsmodell innebærer lite kontakt med omverdenen, ikke rett til eksamen, at psykisk uro forsterkes, og det er få frirom fra venting og unntakstilstand. Sveriges desentraliserte integreringsmodell har på sin side ført til at mange asylsøkere er isolerte og ensomme, og mange asylsøkende foreldre mangler systemforståelse og tilgang på informasjon fordi de har liten eller ingen tilgang til formidlere av informasjon, slik ansatte på norske asylmottak er. Dette er ulempene ved de to rendyrkede modellene i våre nærmeste naboland.

Når det gjelder den norske, blandede modellen, sett ut fra barns muligheter til mestring vil vi trekke fram tre avgjørende aspekter: Mottaksmodeller, ansattes innsats og returarbeid rettet mot barn.

Mottaksmodeller

Barnas mestringsmuligheter varierer med graden av mottakenes sentralisering. Vi har sett at desentraliserte mottak ofte har større boenheter med høyere standard til familier enn de sentraliserte. Det gir familiene bedre muligheter for privatliv, og det gir barna muligheter til å leve «normalt» og blant annet ha skolevenner som naboer. Samtidig blir barna svært avhengige av hvordan foreldrene fungerer og av familiens ofte begrensede sosiale nettverk. Familier med traumer fra krig og forfølgelse kan isolere seg og ikke få den hjelpen og støtten de trenger som individer og som foreldre og barn. Viktig informasjon fra UDI, IOM og lignende kan også være vanskeligere å formidle til asylsøkere i desentraliserte mottak. Barn i sentraliserte mottak har på sin side tilgang til mange voksne som kan støtte den og hjelpe dem, både blant andre asylsøkere og blant personalet. Vi har sett at barna aktivt bruker disse kontaktene og at de ser ut til å være viktige for barnas mestring.

Mangelen på konkrete retningslinjer og krav til boforhold gjør at mange familier, særlig i de sentraliserte mottakene, bor svært trangt. Vi vil derfor påpeke at trangboddhet ikke bare er et problem for foreldrene og deres trivsel, men at foreldrenes bekymringer og frustrasjon også kan gå ut over barna. Trangboddhet kan imidlertid også mer direkte begrense barnas handlingsrom både i fysisk og i overført betydning. Eldre barn har gjerne behov for mer rom for seg selv, mens små barn har behov for trygge og adekvate lekearealer store deler av døgnet. Vi har i dette og tidligere prosjekt observert små barn i sentraliserte mottak som har svært lite plass å bevege seg på. Mange barn, helt ned i to års alder, tilbringer tid i korridorene på sentraliserte mottaket, som er det eneste stedet de kan gå og løpe fritt omkring. Dette gir grunn til bekymring for barns sikkerhet. Av hensyn til barnas sikkerhet holdes også mange barn mye inne på trange beboerrom. Liten plass til å leke og utfolde seg trygt uten å forstyrre de voksne, vanskeligheter med å konsentrere seg om lekser og det

å ikke kunne ta med venner hjem, kan både innskrenke barnas sosiale nettverk og gjøre det vanskelig for dem å oppfylle ambisjoner om å være flinke på skolen.

Flere ansatte og beboere trekker også fram mer bygningstekniske forhold ved en del sentraliserte mottak som virker negativt inn på både barns og voksnes situasjon. Dette dreier seg i første rekke om forhold knyttet til vedlikehold av svært slitte bygg, brannsikkerhet og hygiene. Det kan se ut til at hensynet til asylsystemet fleksibilitet har gått ut over driftsoperatørens muligheter til å investere mer langsiktig i bygningsmassen.

Vi har funnet at skillet mellom desentralisert og sentralisert orienterte mottak snarere er idealtyper som viser til ytterpunkter, slik at mottakene i det norske systemet bedre kan plasseres på en skala mellom disse to ytterpunktene. Fordeler med det norske, blandede systemet sett ut fra hensynet til barns mestringmuligheter, er vektlegging av normalisering av barns hverdager, samtidig som mottaksansatte fungerer som mellomledd mellom mottak og lokalsamfunn, og som informasjonsformidlere og støttespillere for barn og foreldre. Kombinasjonen av desentraliserte familieenheter med «gåavstand» til og nær tilknyttet en sentralt plassert mottaksadministrasjon, eventuelt kombinert med sentraliserte mottaksplasser er en modell som kan ivareta begge typer funksjoner. Dette kan også tilpasse svingninger i asylankomster, og innebærer at asylmottakene blir mer permanente tross ulik ankomsttall.

Vi har flere steder argumentert for en modell som innebærer at barnefamilier plasseres i slike mer permanente asylmottak, som kan sikre at de kommunale tilbudene når det gjelder skole og barnehage opprettholdes. Dette er viktig for å kunne bygge opp kompetanse og kvalitetssikre velferdstilbudene.

Vi er kjent med myndighetenes planer om å opprette nye retursentre som eventuelt skal inkludere alle som har endelig negativt vedtak, både enslige og familier med og uten barn. Viktige elementer for barns muligheter til mestring tas lite hensyn til i den modellen som nå er foreslått¹⁴. Her legges det opp til nok et oppbrudd i mottaksbarnas liv, ut fra politiske og administrative hensyn som i liten grad samsvarer med eksisterende kunnskap om hva som er til barnets beste. Vi finner at retursentre kan benyttes i en begrenset tidsperiode for barnefamilier som har en avtale om frivillig retur. Mange familier med avslag kan imidlertid ikke returneres innen kort tid. Vi mener at ureturnerbare barnefamilier ikke kan overflyttes til retursentre. Slike sentre vil ikke være egnet som langtidsbolig for barn. For å oppnå en mest mulig normal og stabil livssituasjon og dermed best mulige vilkår for mestring, vil vi foreslå en modell der disse barnefamiliene bosettes i ordinære boliger og får midlertidig opphold med fulle rettigheter. Dilemmaer mellom økt integrering over tid i lokalsam-

14. Brev fra UDI til Justis- og politidepartementet av 1.11.2010, offentliggjort på UDIs hjemmesider.

funnet og i Norge versus retur vil uansett være til stede når barnefamilier blir boende i lengre tid i landet. Slik vi ser det vil barn være langt bedre i stand til å mestre en eventuell retur om de har en så normalisert tilværelse som mulig i formative barneår.

Bemanning på mottak, og oppbygging av lokal kompetanse

Bemanningen på mottak bør styrkes både tallmessig og kvalitetsmessig. Først det tallmessige: De aller fleste mottak har en barneansvarlig som har ansvar for eventuell barnebase, følge opp barna i familiene, tilrettelegge for aktivitetstilbud og leksehjelp og å samarbeide med aktuelle instanser i kommunen. Undersøkelsen vi har utført viser at mye tid går med til å snakke med foreldrene om barnas situasjon og å samarbeide med ulike institusjoner som barn er del av i lokalsamfunnet. De definerer sin oppgave mer som organisator, tilrettelegger, formidler og å holde et øye med familie/barn enn samvær med barn. Tilbakemeldinger fra ansatte og foreldre er at kontakten med mottaksansatte har en positiv betydning for barns trivsel på mottak. Vi vet av annen og egen tidligere forskning på mottak at mange voksne og barn har god kontakt med mottaksansatte, også lenge etter at de er flyttet. Bemanning og arbeidstid kan imidlertid legge hindringer i veien for arbeid med barn på mottak. På mange mottak er det bare ansatt barnefaglig ansvarlige i deltidsstillinger og deres arbeidstid er ofte slutt når barna kommer hjem fra skolen. Dette gir begrenset mulighet for kontakt og oppfølging av barn når alle er tilbake fra skole og fritidsaktiviteter.

Behovet for en styrking av kvaliteten på bemanningen må ikke forstås slik at mottaksansatte generelt ikke har den nødvendige kompetanse. På bakgrunn av vårt materiale finner vi tvert imot grunn til å understreke at opparbeidet kompetanse både i mottak og i lokalsamfunn og kommuner er mange steder en svært verdifull ressurs, som ikke ivaretas når mottak legges ned. Godt etablert samarbeid, kompetente mottaksansatte, lokale samarbeidspartnere, og profesjoner, f.eks. lærere og helsesøstre med erfaring med mottaksbarn er viktige elementer i rammene rundt barnas mestring. Ikke minst viser både dette og andre forskningsprosjekter at slik kompetanse som er opparbeidet over tid spiller en viktig rolle for å opprettholde balansen mellom mottaksansattes og foreldres ansvar for barna. At slike ressurser går til spille er lite hensiktsmessig ut fra barns mestringmuligheter, noe som kommer i tillegg til at stadige nedleggelse/opprettelse av mottak fører til flytting av familier, med nye oppbrudd i barnas liv.

Retur og forutsigbarhet

En viktig rammebetingelse for arbeidet ved mottaket er at det er en midlertidig periode for familien. Familiene skal enten integreres i kommuner eller reise tilbake til hjemlandet. Noen familier ender imidlertid i en uløselig situasjon på mottak. Et aspekt ved barns mestring i mottak er følgelig at de bør hjelpes både til å mestre livet i mottaket og til å mestre det som møter dem i kommunene eller ved retur. Utvikling av selvtillit og mestringsevne generelt sammen med nye ferdigheter er viktige hjelpemiddel for barna både i Norge og hjemlandet.

Resiliensforskning viser at en følelse av kontroll over egen situasjon er en forutsetning for mestring, og slik kontroll er avhengig av forutsigbarhet. Barn er selvstendige asylsøkere, og skal ut fra dette også bli hørt og senere informert om utfallet av asylprosessen (Lidén et al 2008). Det er i dag overlatt til familiene å informere barn om et eventuelt avslag. Fra en tidligere undersøkelse kjenner vi til at mange foreldre ikke forteller sine yngre barn (under 12 år) om familiens avslag og utreiseplikt, for å skåne dem så lenge som mulig (Winsnes og Engebrigtsen 2011). Resultatet kan være at barn er helt uforberedt når politiet kommer for å uttransportere dem. Mottakspersonalet på sin side er tilbakeholdne med å informere barn, der foreldrene selv ikke mener at de skal informeres. Følgelig er det en fare for at retur blir et tabubelagt tema overfor barna. Et annet aspekt er at svært få familier til nå har blitt uttransportert, og dermed er mange familier blitt boende mange år i mottak med trusselen om uttransportering hengende over seg. Her mener vi det bl.a. må legges opp til et samarbeid mellom foreldre og mottakspersonalet for å informere barn om realitetene i fremtiden. Dette er viktig for å støtte barn til å mestre en eventuell retur og reintegrering i hjemlandet.

Forslag til tiltak

Tiltak rettet mot familien og de materielle vilkårene

- Aktivisere foreldre ved å gi utvidet skoletilbud, kvalifiserende kurs, arbeidstillatelse eller praktikant/praksisplass i arbeidslivet/lokalsamfunnet ol. Dette vil sette dem i bedre stand til å ivareta foreldrerollen og kvalifisere dem for framtiden.
- Tilrettelegge for desentraliserte boenheter for familier også ved sentraliserte mottak, slik at barnefamilier får en mer normalisert bosituasjon og for å løse problemene som eventuelt trangboddhet medfører.
- Sikre at familiens økonomiske rammer, også etter avslag på asylsøknaden, ikke går under grensen for hva som er forsvarlig for barna i familien og deres mestringsmuligheter.

Sikre retten til og kvalitet i velferdstjenester

- Rett til barnehageplass.
- Rett til videregående skole og grunnskoleopplæring for dem mellom 16 og 18 år. Innføringsklasse i grunnskoleopplæring på videregående skoler for dem i denne aldersgruppen som er uten slik opplæring fra før.
- Rett til å fullføre skolegang så lenge de bor på asylmottaket, også etter at familien har fått endelig avslag på asylsøknaden.
- Øke satsene i tilskuddet til kommuner med asylmottak, for å sikre kvalitet i skolens innføringsopplegg for elever i grunnskolen.
- Forbedret opplæring til nyankomne elever i grunnskolen og videregående skole i tråd med Østbergutvalgets anbefalinger.
- Øke andel småskolebarn som får dekket utgifter til SFO.
- Sikre at helsetilbudet for barn som trenger psykisk oppfølging fungerer uansett foreldrenes asylstatus.
- Videreføre tilskuddsordningen som øremerker midler til fritidsaktiviteter for barn i asylmottak.
- Styrke kompetansegivende aktiviteter til ungdom som i dag er uten eller har et begrenset opplæringstilbud.

Mottaksmodeller

- Satse på desentralisert mottak med boliger i gangavstand til et sentralisert mottak/-administrasjon som hovedmodell.
- Satse på permanente ressursmottak for barnefamilier som kan sikre kontinuitet i gode undervisningstilbud og kompetanse i kommunen, og som opprettholdes uavhengig av svingninger i asylankomster.
- Retursentre bare for barnefamilier som har inngått avtale om frivillig retur.
- Sikre at FNs barnekonvensjon også gjelder barn i familier som av ulike grunner ikke kan returneres til hjemlandet. I dette inngår en ny vurdering av sterke menneskelige hensyn der barnets tilknytning til riket vurderes også etter endelig avslag, og hvor utfallet kan være å bosette barnefamilier ut fra en vurdering av barnets beste, og å gi dem opphold med fulle rettigheter.

Returarbeid

- Utvikle et tosporet perspektiv på mottaksarbeidet der utvikling av multikompetanse og hjemlandsrelaterte tema og aktiviteter også inngår, samt anerkjennelse av barn og foreldres kompetanse og språk.
- Involvere barn og foreldre på asylmottakene i samtaler om retur. Vi anbefaler at det utvikles materiell for å håndtere dette på mottakene i samarbeid mellom foreldre og mottaksansatte og at det utvikles egne returprogram for barnefamilier.

Behov for ytterligere kunnskap

- Studier som i større grad har et teoretisk utgangspunkt og som gir rom for en mer overordnet tilnærming til feltet.
- Komparative studier innenfor Norden og med andre aktuelle sammenlignbare land og asylsystemer.
- Transnasjonalt perspektiv på barns livssituasjon og mestring i asylmottak som inkluderer omstilling og endring, videreføring av relasjoner og kompetanse, samt hjemlandsorientering
- Flyktningbarns håndtering av vanskelige familie- og oppvekstforhold, både på asylmottak og ved bosetting.
- Gode metoder for undervisningsopplegg/barnehagetilbud for nyankomne barn, både mottaksbarn, ved bosetting av flyktninger og andre nytilflyttede barn og unge fra utlandet.

Litteratur

- Anderson, A. (2003), Resilience. I S. F. Hamilton and D. Moore *Educational interventions for refugee children: Theoretical perspectives and implementing best practice*. London, Routledge Falmer.
- Andersson H.E., H. Ascher, U. Björnberg og L. Mellander (red) (2005), *The Asylum-seeking Child in Europe*. Göteborg: CERGU.
- Ahlberg, Nora (2000), *No five fingers are alike. What exiled Kurdish women in Therapy told med*. Oslo: Solum forlag
- Angel, Birgitta og Hjern, Anders (1992), *Att möta flyktningsbarn och deras familjer*. Lund: Studentlitteratur.
- Archetti, Eduardo (2003), «Den norske 'idrettsmodellen': Et kritisk blick på sivilt samfunn i Norge». *Norsk antropologisk tidsskrift*. Vol.14.nr. 1:8-15.
- Ascher, Henry (2005), «Rapes in war. Effects on mother-child relationships». I Andersson, H.E., H. Ascher, U. Björnberg og L. Mellander: *The asylum seeking child in Europe*. Göteborg: University of Göteborg CERGU.
- Ascher, H. og L. Mellander (2010), «Asylsökande barns tanker om hälsa». I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Björnberg og M. Eastmond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet.
- Ascher, H., Mellander, L., Tursunovic, M. (2010), «Mottagandes policy och praktik – rekommendationer och åtgärdsområden». I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Björnberg og M. Eastmond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet.
- Backe-Hansen, E. (2004), *Barn og unges håndtering av vanskelige livsvilkår. Kunnskapsbidrag fra 36 studier av barnefattigdom*. NOVA-rapport.
- Berg, B. (2006), «Jeg glemmer å være trist': evaluering av et gruppebehandlingsprosjekt for barn og foreldre i mottak». Trondheim: SINTEF Teknologi og samfunn.
- Berg, B., Valenta, M. (2008), *Flukt, eksil og flyktningers sosiale integrasjon*. Notat. Oslo: Forskningsrådet.
- Berg, B., K. Lauritsen, M. A. Meyer, S. M. Neumayer, L. Tingcold, N. Sveaas (2005), «Det hainnle om å leve... 'Tiltak for bedre psykisk helse blant beboere i asylmottak». Trondheim: SINTEF IFIM.
- Björnberg, U. (2010), «Socialt kapital, tillit og resilience hos asylsökande barn och föräldrar. Asylsökande barns tanker om hälsa». I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Björnberg og M. Eastmond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet.
- Bodegård, Göran (2004), «Asylsökande flyktningsbarn utvecklar livshotande funktionsbortfall». *Läkartidningen* nr 19.
- Bradshaw, J. Hoelscher, P. Richardson, D. (2009), *An index of Child Well-Being in Europe*. Online publication.

- Boyden, J. og J. de Berry (2004), «Introduction». I J. Boyden og J. de Berry (eds.) *Children and Youth on the Front Line Ethnography, armed conflict and displacement*. Oxford: Berghahn Books.
- Borgos, Rolf, Torunn Hansen og Turid Heiberg (1997), *Barn og unge som kommer alene*. Oslo: Redd Barna.
- Brekke, Jan-Paul (2004), *While we are waiting. Uncertainty and empowerment among asylum seekers in Sweden*. ISF Report 2004:10, Oslo: Institute for Social Research.
- Bronfenbrenner, U. (1979), *The ecology of human development: experiments by nature and design*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1992), Ecological systems theory. *Six theories of child development: revised formulations and current issues*. R. Vasta. London, Jessica Kingsley Publishers: 187-249.
- Bronfenbrenner, U. (1999), «Environments in developmental perspective: Theoretical and operational models». *Measuring environment across the life span: emerging methods and concepts*. S. L. Friedman and T. D. Wachs. Washington DC, APAP: 3-28.
- Bula Wise, Judith (2005), *Empowerment practice with families in distress*. New York: Columbia University Press.
- Carli, Amalia et al (red) (1996), *Flyktningebarn og familier*. Oslo: Psykososialt Senter for Flyktninger.
- Cemlyn, S. and L. Briskman (2003), «Asylum, children's rights and social work». *Child & Family Social Work* 8(3): 163-178.;
- Christensen, E. og Kathrine Vitus (2006), *Livsvilkår for barn med familie på danske asylcentre*. Rapport 25. Socialforskningsinstituttet (SFI). København: SFI.
- Christie og Waaktaar (1997), «Tross alt. Krigstraumatiserte barn og deres helingspotensialer» i Sveaass, Nora og E. Hauff (red.): *Flukt og fremtid. Psykososialt arbeid med flyktninger*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Dahl, K. M. (2007), *Udsatte børns fritid – en litteraturstudie*. SFI Rapport 07:16. København: Socialforskningsinstituttet.
- Dragsland, K. A., W. Ellingsen, K. Hidle og M-A. Karlsen (2010), *Asylmottak og lokalsamfunn*. FoU Rapport 1. Kristiansand: Agderforskning/Senter for Byøkologi.
- Dybdahl, R. M. Borchgrevink og R. Aandal-Herseth (2009), «Hvordan går det med hjelperne? Arbeids glede, utbrenthet og traumatisering hos helpere som arbeider med asylsøkere og flyktninger». I K. Eide, N. Quereshi, M. Rugkåsa og H. Vike (red.) *Over profesjonelle barrierer. Et minoritetsperspektiv på psykososialt arbeid med barn og unge*. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Dybvig, Ingeborg, Linn Malmén, Lina Schøyen og Redd Barna (2002), *Ventetid: barn i asylprosessen*. Oslo: Redd barna.
- Dyregrov A. og Raundalen M. (1997), *Hvordan kommuniseres hjemvendings spørsmålet i den bosniske familien? Fokus på barn og unges rolle*. Bergen: Senter for krisepsykologi.
- Eastmond, M. (2010), «Gäster i välferden? Föräldreskap i asylprocessen». I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Björnberg og M. Eastmond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet.
- Egelund, T. (2003), «Børns tarv og børns ret: varetages de nødvendige hensyn til barnet i børneforsorgen?», *Dansk Sociologi*, Nr. 2/14. årg. , 39-57.
- Engebriksen, A. (2002), *Forlatte barn, ankerbarn, betrodde barn... : et transnasjonalt perspektiv*. Rapport. Oslo: NOVA
- Engebriksen, A. (2003), «The child's – or the state's – best interests? An examination of the ways immigration officials work with unaccompanied asylum seeking minors in Norway». *Child & Family Social Work* 8(3): 191-200.;
- Ericsson, K. og G. Larsen (2000), *Skolebarn og skoleforeldre. Om forholdet mellom hjem og skole*. Oslo: Pax forlag.

- Fladstad, T. (1994), *Hvis jeg hadde vært en fugl: asylsøker- og flyktningebarn i statlige mottak*. Bergen, IMER-programmet UiB.
- Fladstad, T. (1998), *Eksilets stoppesteder: asylsøker- og flyktningebarn: fra statlig mottak til kommune*. Bergen, Internasjonal migrasjon og etniske relasjoner, IMER-Programmet UiB / SEFOS.
- Floor, K. (2005), «European States and the Asylum-seeking Child: An Overview». *The Asylum-seeking Child in Europe*. H. E. Andersson, H. Ascher, U. Björnberg, M. Eastmond and L. Mellander. Göteborg, Centre for European Research at Göteborg University.;
- Fløtten, T. (2009), *Barnefattigdom*. Oslo, Gyldendal akademisk.
- Førde, S. (2007), *Refugee children and resilience: empowerment, participation and subjective wellbeing*. Thesis: Master of Philosophy in Health Promotion, University of Bergen.
- Goldstein, S. and R. B. Brooks (2005), *Handbook of Resilience in Children*. Boston, MA, Springer Science+Business Media, Inc.
- Hamilton, R. J. and Moore, D. (2004), «Education of refugee children: Documenting and implementing change». In: Hamilton, R. J., & D. Moore (eds.) *Educational interventions for refugee children: theoretical perspectives and implementing best practice*. London: RoutledgeFalmer.
- Håvie, U. J. (2004), *Enslige mindreårige asylsøkere: hva kjennetegner omsorgen enslige mindreårige asylsøkere får på norske mottak?* Oslo: U. J. Håvie.
- James, A. og Prout, A. (1990), «Re-Presenting Childhood: Time and Transition in the Study of Childhood». I Prout, Alan og James, Allison: *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: The Falmer Press.
- Jakobsen, M., Sveaass, N., Johansen, L. E. E., og Skogøy, E. (2007), *Psykisk helse i mottak. Utprøving av instrumenter for kartlegging av psykisk helse hos nyankomne asylsøkere*. Publikasjonsserie fra Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. Rapport nr. 4/2007.
- Jørgensen, U., M. Jakobsen, et al. (2001), *En rapport om enslige mindreårige asylsøkere på norske asylmottak idag*. Oslo, Høgskolen i Oslo avd. ØKS.
- Kipperberg, Elise (red.) (1996), *Barn som asylsøkere. Elle, melle, deg fortelle...* Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Kommunal- og regionaldepartementet (2005), *Psykisk helse for barn i asylmottak*. Anbefalinger fra en interdepartemental arbeidsgruppe.
http://www.regjeringen.no/upload/kilde/krd/rap/2005/0018/ddd/pdfv/259573-psykisk_helse_hos_barn_i_asylmottak.pdf
- Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels-, og rettspsykiatri. (2008), *Rapport: vold trusler og ustabil atferd i norske asylmottak*. St. Olavs Hospital, H.F. Psykiatrisk divisjon, Avd. Brøset, Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels-, og rettspsykiatri.
- Krogh, H. (2007), Returarbeid i mottak. En kartleggingsundersøkelse. Utlendingsdirektoratet.
- Kunnskapsdepartementet (2010), *Mangfold og mestring: flerspråklige barn, unge og voksne i opplæringsystemet*. NOU 2010:7. Oslo, Statens forvaltningstjeneste.
- Kvelling, Ø. (2010), *Barn i utvikling*. Oslo, Gyldendal akademisk.
- Lautitsen, K. (2009), *Barnehagetilbud til asylsøkerbarn. Notat til Østbergutvalget*. Upublisert.
- Lauritsen, K. and B. Berg (1999), *Mellom håp og lengsel: å leve i asylmottak*. Trondheim, SINTEF Teknologiledelse IFIM.
- Lauritsen, K. and R. Skagen (2009), *Bedre omsorg til flyktningbarn nå!: gjennom kompetanseutvikling og tverrfaglige nettverk*. Trondheim, NTNU samfunnsforskning, Senter for innvandringforskning og flyktningstudier.
- Lauritzen, C. (2007), *Barn i mottak: et pilotprosjekt om barns psykiske helse i nordnorske asylmottak*. Tromsø, Regionsenter for barn og unges psykiske helse, Region nord, Institutt for klinisk medisin, Det medisinske fakultet.

- Lavik, N.J., Nygård, M., Sveaass, N. og Fannemel E. (1994), *Pain and survival. Human Rights Violations and Mental Health*. Oslo- Copenhagen – Stockholm: Scandinavian University Press.
- Lavik, N. J., H. Christie, O. Solberg og S. Varvin (1996), «A Refugee Protest in A Host Country: Possibilities and Limitations of an Intervention by a Mental Health Unit», *Journal of Refugee Studies*, vol. 9, no. 1 s. 73-88.
- Lie, B. (2004), «The psychological and social situation of repatriated and exiled refugees: a longitudinal, comparative study». Sc. J. *Public Health* 32(3):179-187
- Lidén, Hilde (2005), *Mangfoldig barndom*. Oslo: Thesis.
- Lidén, H. (forthcoming) *Barn på asylmottak – rettighetsstatus og praksis*. Tidsskrift for velferdsforskning (kommer 2011).
- Lidén, H., H. Rusten og M. F. Aarset (2008), *Å høre barn i utlendingsaker*. ISFrapport 2. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Lundberg, A.(2009), *Principen om barnets bästa i asylprosessen: Ett konstruktivt verktyg eller kejsarens nya kläder?* Malmö: Malmö Högskola.
- Lützhöft, A. (2006), *Mælkebøttebørn*. [Odense], Mellemsgaard.
- Montgomery, Edith og Anders Foldsprang (1994), «Criterion-related validity of screening for exposure to torture». *Danish medical bulletin* Vol. 41 nr 5 s 588-591.
- Montgomery, Edith (2000), *Flyktningebørn. Traume, utvikling, intervention*. København: dansk psykologisk Forlag
- Montgomery, Edith og Anders Foldsprang (2001), «Traumatic experience and sleep disturbance in refugee children from the Middle East». *European Journal of Public Health* Vol.11 no.1.
- Montgomery, Edith og Anders Foldspang (2005), «Seeking Asylum in Denmark: Refugee Children's Mental Health and Exposure to Violence». I Andersson, H.E.,H. Ascher, U. Björnberg og L. Mellander: *The asylum seeking child in Europe*. Göteborg: University of Gotenburg CERGU.
- Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten (2004), *Identifisering av personer med behov for psykisk hjelp blant asylsøkere*. Rapport 10 Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten.
- Netland, Marit (1996), *En samtalegruppe for flyktningebarn: delrapport fra forskningsprosjektet «Bosniske flyktningebarns psykiske helse»*. Bergen: UiB.
- Neumayer, S, A. Skreslett, M. Borchgrevink, S. Gravråkmø (2006), *Psykososialt arbeid med flyktningebarn – Introduksjon og fagveileder*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress, 2006 p. 176.
- Nielsen, Signe Smith et al (2008), «Mental health among asylum seeking children in Denmark – the effect of length of stay and number of relocations: a cross-sectional study». *BMC Public health* nr 8:293.
- Nilsson, E. (2007), *Barn i rättens gränsland: Om barnperspektiv vid prövning av uppehållstillstånd*. Uppsala: Iustus.
- Nygård, M. og K. Malterud (1995), «Enkel kartlegging av posttraumatisk stressforstyrrelser hos bosniske flyktninger i Norge». *Tidsskrift for norsk lægeförening* 115. 1971-1974.
- OECD (2009), Chapter 2 «Comparative Child Well Being across the OECD». In *Doing Better for Children*. 2009-11-02.
- Oppedal, B., L. Jensen og K. Seglem (2008), *Når hverdagen normaliseres: Psykisk helse og sosiale relasjoner blant flyktninger som kommer til Norge uten foreldrene sine.*, UngKul-rapport nr.1, Folkehelseinstituttet.
- Orellana, M. F., B. Thorne, et al. (2001), «Transnational Childhoods: The Participation of Children in Processes of Family Migration». *Social Problems* 48(4): 572-591.
- Ottosson, L. (2010), «Barntänk' ur ett tjänstemannaperspektiv. Intervjustudie med barnhandläggare vid Migrationsverket». I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Björnberg og M. East-

- mond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet.
- Ruud, L. M. (2000), *Enslige mindreårige på asylmottak*. Oslo, Oslo kommune Rusmiddelstaten Uteseksjonen.
- Rutter, Michael (1990), «Psychosocial resilience and protective mechanisms» in Rolf, J. et al. (Eds.) *Risk and Protective Factors in the development of Psychopathology*, Cambridge: Cambridge University Press p. 181-212.
- Schiratzki, J. (2005), Barnets bästa i ett mångkulturellt Sverige: en rättsvetenskaplig undersökning. Uppsala: Iustus.
- Seeberg, M. L., C. Bagge, et al. (2009), «No Place: Small children in Norwegian asylum-seeker reception centres». *Childhood - a Global Journal of Child Research* 16(3): 395-411.
- Seeberg, M. L. (2009), *Små barns hverdager i asylmottak*. NOVA-rapport 14/09. Oslo, NOVA.
- Sivertsen, H. B. (2007), *Barn i asylmottak - en kvalitativ studie*. Institutt for psykologi. Tromsø, Universitetet i Tromsø.
- Skogøy, Elin (2008), *Rapport om vold mot kvinner i asylmottak i Norge*. Amnesty International Norge.
- Skrbis, Z. (2008), «Transnational Families: Theorising Migration, Emotions and Belonging». *Journal of Intercultural Studies* 29: 231-246.
- Laclau & Mouffe (1985), Laclau 1989)
- Solberg, A. (1997), *Enslige mindreårige flyktninger og asylsøkere: en kunnskapsstatus*. [Bergen], IMER-Norway/Bergen.
- Statens offentliga utredningar (2006), *Asylsökande barn med oppgivenessymptom – trauma, kultur, asylprocess* SOU 2006:49.
- Statens offentliga utredningar (2009), *Aktiv väntan - asylsökande i Sverige*. SOU 2009:19. Justitiedepartementet.
- Svensson, M. (2010), «Barns vardagsliv under asylprosessen – en etnografisk studie». I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Bjørnberg og M. Eastmond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet
- Sveaas, N. (2000), *Restructuring meaning after uprooting and violence. Psychosocial intervention in refugee receiving and post-conflict societies*. Disertation for the dr. Psychol Faculty of Social Science. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Sveaas, N. og E. Hauff (red.) (1997), *Flukt og fremtid: psykososialt arbeid og terapi med flyktninger*. Oslo: Ad Notam.
- Søholt, Susanne og Arne Holm (2010), *Desentraliserte asylmottak og bosetting*. NIBR-rapport: 2010:13. Oslo: NIBR.
- Søvig, Karl Harald (2009), *Barnets rettigheter på barnets premisser – utfordringer i møtet mellom FNs barnekonvensjon og norsk rett*. Utredning på oppdrag av Barne- og likestillingsdepartementet. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Thorød, A. B. (2006), *En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt* NOVA-rapport 2/06. Oslo: NOVA.
- Tsuda, A. (1994), *Barn og unge i statlig mottak*. Oslo: Utlendingsdirektoratet.
- Tursunovic, M. (2010), Skolan i det asylsökande barnens vardag. I H. E. Andersson, H. Ascher, U. Bjørnberg og M. Eastmond (red). *Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborg Universitet.
- UDI (2006), *Barnets beste og regulert innvandring - en motsetning?* Bakgrunnsnotat til vårkonferansen 2006. Oslo, Utlendingsdirektoratet
<http://www.udiregelverk.no/default.aspx?path={A7969A83-03DB-46E1-8D7F-70FFE3015904}>.
- Ungar, Michael. (2008), «Resilience across Cultures», *British Journal of Social Work*, 38, 212-235.
- Valenta, M. (2001), *Asylsøkernes opplevelser og mestring av hverdagssamhandling*. Trondheim: NTNU.

- Valenta, M. (2008), *Asylsøkerbarns rett til skole. Kartlegging av skoletilbudet til asylsøkerbarn*. Rapport NTNU samfunnsforskning AS. Trondheim: NTNU.
- Valenta, M. og B. Berg (2003), *Tilbakevending – Evaluering av tilbakevendingensordningen for flyktninger*. Trondheim: SINTEF.
- Varvin, S. (2003), *Flukt og eksil: traume, identitet og mestring*. Oslo. Universitetsforlaget.
- Veer, G., van der (1994), *Rådgivning og terapi med flyktninger. Psykologiske problemer hos ofre for krig, tortur og undertrykkelse*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Vitus, K. (2010), «Waiting time. The de-subjectification of children in Danish asylum centres». *Childhood* 17/1:26-42.
- Vitus, K.,H. Lidén (2010), «The Status of the Asylum-seeking Child in Norway and Denmark. Comparing Discourses, Politics and Practices». *Journal of Refugee Studies* 23 (1):62-81.
- Vaage, O.F. (2006), *Barns og unges idrettsdeltakelse og foreldres inntekt. Analyse med data fra Levekårsundersøkelsen 2004*. Notat 2006:37. Oslo: SSB.
- Watters, C. (2008), *Refugee Children. Towards the next horizon*. London: Routledge.
- Winsvold, A. og Engebriksen, A. (2011), *For barnas skyld? En undersøkelse av returforberedende arbeid med barnefamilier på asylmottak – med forslag til nye modeller og arbeidsformer*. Rapport. Oslo: NOVA.
- Wollebækk, D. P. Selle, H. Lorentzen (2000), *Frivillig innsats. Sosial integrasjon, demokrati og økonomi*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Øia, T., A. S. Grødem, et al. (2006), *Fattige innvandrerbarn*. Oslo, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Institutt for samfunnsforskning

Rapport 2011:1

<i>Forfatter/Author</i> Hilde Lidén, Marie Louise Seeberg, Ada Engebrigtsen
<i>Tittel/Title</i> Medfølgende barn i asylmottak - livssituasjon, mestring, tiltak
<i>Sammendrag</i> <p>Situasjonen for medfølgende barn på asylmottak bestemmes av deres status som både asylsøkere og som barn. Denne doble statusen fører til at tilværelsen deres preges av to motstridende tendenser: en normalisering gjennom integrering i lokalsamfunnets barndomsarenaer og velferdstilbud så vel som av en unntakstilstand som asylprosessen innebærer. Hovedmålet med oppdraget har vært å undersøke livssituasjonen til barna og familien, drøfte mestringsstrategier, og ut fra dette vurdere hvordan tiltak bør innrettes for disse barna. Kartleggingsundersøkelsen baserer seg på en surveyundersøkelse som har gått til alle ordinære asylmottak, og på kvalitative intervjuer med mottaksledelse, foreldre og helsesøster ved to mottak. Rapporten inneholder dessuten en litteraturgjennomgang der det redegjøres for eksisterende forskningsfunn og anbefalinger når det gjelder medfølgende barn på asylmottak.</p> <p>Barnas mestring må sees i sammenheng med de strukturelle forholdene de lever under. Foreldrene spiller en nøkkelrolle for sine barns mestringsevne, og innsats overfor mottaksbarn kan ikke forstås uavhengig av foreldrenes livssituasjon. Tilgang til barnehage, grunnskole, helsetjenester og barnevern kan gi et utvidet sosialt nettverk og en bred sosial, språklig og sosial kompetanse, men dette forutsetter kvalitet og oppfølging. Dette er faktorer som er vesentlige både for å mestre tiden i mottak, for integrasjon i Norge, og for integrasjon i foreldrenes opprinnelige hjemland ved en eventuell retur.</p> <p>Når det gjelder mottakssystemet, går forfatterne inn for en modell som innebærer at barnefamilier plasseres i mer permanente asylmottak, helst med desentraliserte boenheter i gåavstand til et sentralisert senter/mottak. Dette kan sikre stabilitet i barnas liv, at kommunale tjenester som skole, barnehage og helsetjenester opprettholdes, og utvikling og maksimal bruk av lokal kompetanse og kvalitet i tilbud tross variasjoner i ankomsttall. Vi finner at retursentre kan benyttes i en klart avgrenset tidsperiode, for barnefamilier som har en avtale om frivillig retur. Familier med endelig avslag på asylsøknaden uten slike avtaler, og ureturnerbare barnefamilier kan ikke overflyttes til retursentre fordi det på grunn av bl.a. andre beboeres psykiske tilstand, mangelen på stabilitet og forutsigbarhet ikke er sannsynlig at de vil være egnet som langtidsbolig for barn. Rapporten er skrevet på oppdrag av Justisdepartementet og det regjeringsopprettede Mottaksutvalget som vurderer organisering og rammer for tilbudet til personer som søker asyl i Norge.</p>
<i>Emneord</i> Barn, asylsøkere, migrasjon, menneskerettigheter, asylmottak, resiliens
<i>Summary</i> <p>People who apply for protection in Norway are offered accommodation in asylum seeker reception centers. On assignment of the Ministry of Justice, the report assesses the situation for children living in families in these centers. The aim of the study is to discuss core resilience factors for the children and identify factors that are especially important for children's successful coping with their situation in the centers and afterwards, whether they stay on in Norway or are returned to their parents' countries of origin. The report is based on a survey of all asylum seeker reception centers, as well as on qualitative interviews with the management, some parents, and the responsible nurse at two centers.</p> <p>The children have a double position as children and as asylum seekers. As children they are included in the political effort to ensure that services and opportunities are to be equal for every child. They have access to basic institutions such as education, health care and child welfare services. However the pre-school children are not included in the Kindergarten Act. Nevertheless we found that nearly all the 4-5 year olds and an increasing part of the youngest children were attending kindergarten in the local community. The right to upper secondary education and training for all young people between the ages of 16 and 19 does not include asylum seekers, although some schools have given them access.</p>

For the children's well-being in the short and long term it is necessary to improve the quality of the introduction courses in schools, to include them in leisure activities, and to give them access to stable social arenas and networks. Parents play a key role in their children's coping abilities. The children's well-being can not be understood independently of the situation for their parents, and the report therefore argues for increased access to work and training for adult asylum seekers.

The report argues for a model which combines decentralized reception centers with a centralized reception- and administration unit. Indefinite stays in the planned return centers for refused asylum seekers will disregard the child's resilience efforts and violate their fundamental rights and wellbeing. We therefore recommend that to the extent that families with children are placed in such centers, this be limited to short and clearly defined periods for families who have agreed on voluntary return.

Index terms

Children, asylum, refugees, reception centres, Human rights, resilience